

061

utredning

Nasjonalparker og reiseliv

-En litteraturstudie om policy,
potensialer og problemer

Joar Vittersø
Bjørn Petter Kaltenborn
Odd Inge Vistad
Marit Vorkinn

NINA

NORSK INSTITUTT FOR NATURFORSKNING

Nasjonalparker og reiseliv

-En litteraturstudie om policy,
potensialer og problemer

Joar Vittersø
Bjørn Petter Kaltenborn
Odd Inge Vistad
Marit Vorkinn

NINAs publikasjoner

NINA utgir fem ulike faste publikasjoner:

NINA Forskningsrapport

Her publiseres resultater av NINAs eget forskningsarbeid, i den hensikt å spre forskningsresultater fra institusjonen til et større publikum. Forskningsrapporter utgis som et alternativ til internasjonal publisering, der tidsaspekt, materialets art, målgruppe m.m. gjør dette nødvendig.

NINA Utredning

Serien omfatter problemoversikter, kartlegging av kunnskapsnivået innen et emne, litteraturstudier, sammenstilling av andres materiale og annet som ikke primært er et resultat av NINAs egen forskningsaktivitet.

NINA Oppdragsmelding

Dette er det minimum av rapportering som NINA gir til oppdragsgiver etter fullført forsknings- eller utredningsprosjekt. Opplaget er begrenset.

NINA Temahefter

Disse behandler spesielle tema og utarbeides etter behov for å informere om viktige problemstillinger i samfunnet. Målgruppen er "almenheten" eller særskilte grupper, f.eks. landbruket, fylkesmennenes miljøvernavdelinger, turist- og friluftlivskretser o.l. De gis derfor en mer populærfaglig form og med mer bruk av illustrasjoner enn ovennevnte publikasjoner.

NINA Fakta-ark

Hensikten med disse er å gjøre de viktigste resultatene av NINAs faglige virksomhet, og som er publisert andre steder, tilgjengelig for et større publikum (presse, ideelle organisasjoner, naturforvaltningen på ulike nivåer, politikere og interesserte enkeltpersoner).

I tillegg publiserer NINA-ansatte sine forskningsresultater i internasjonale vitenskapelige journaler, gjennom populærfaglige tidsskrifter og aviser.

Vittersø, J., Kaltenborn, B.P., Vistad, O.I. & Vorkinn, M.. 1994. Nasjonalparker og reiseliv. -En litteraturstudie om policy, potensialer og problemer. - NINA Utredning 61: 1-56.

Oslo, august 1994

ISSN 0802-3107

ISBN 82-426-0497-5

Klassifisering av publikasjonen:

Norsk: Menneske-natur-studier

Engelsk: Man-nature studies

Copyright ©:

Stiftelsen Norsk institutt for naturforskning

Publikasjonen kan siteres fritt med kildeangivelse

Redaksjon:

Joar Vittersø

Design og layout:

Cathrine Haneng Svendsen

NINA, Oslo

Sats: NINA

Trykk: Strindheim Trykkeri AL*

Opplag: 300

Trykt på miljøpapir!

Kontaktadresse:

NINA

Tungasletta 2

7005 Trondheim

Tlf: 73 58 05 00

Fax: 73 91 54 33

Tilgjengelighet: Åpen

Prosjekt nr.: 7146

Ansvarlig signatur:

Oppdragsgiver:

Norges forskningsråd, avdeling NORAS

Referat

Vittersø, J., Kaltenborn, B.P., Vistad, O.I. & Vorkinn, M. 1994. Nasjonalparker og reiseliv. -En litteraturstudie om policy, potensialer og problemer. - NINA Utredning 61:1-56.

Bruken av vernede naturområder i reiselivssammenheng er økende. I tilknytning til nasjonalparker står reiselivet av mange årsaker i en spesiell stilling. Nasjonalparktanken har vist seg å være levedyktig i ulike kulturer og land, og ingen andre former for verneområder har oppnådd en tilsvarende samfunnsmessig status. I Norge er det en fornyet debatt om bruk av vernede naturområder, og reiselivet kan derfor få en mer selvstendig rolle i nasjonalparksammenheng i framtida. Rapporten gjennomgår et bredt spekter av erfaringer og teorier omkring effekter av slik naturbruk, samt strategier for forvaltning av naturområder og nasjonalparker relatert til turisme.

Litteraturen viser at det er svært vanskelig å generalisere om reiselivets effekter på naturmiljøet. Sårbare områder vil være utsatt for skader på vegetasjon og dyreliv, vannforurensning, støyplager, vandalisme og liknende. En annen konsekvens av et økende reiseliv, er den ødeleggende effekten turisme kan ha på det villmarkspreget og de natur- og kulturkvaliteter som mange nasjonalparker er ment å bevare. Lokalbefolkningers tap av kontroll i tilknytning til verneområder og reiseliv er også mye diskutert i litteraturen. I andre tilfeller vil imidlertid reiselivet bidra til en positiv utvikling i, og omkring nasjonalparker. Økt forståelse for naturvernets betydning kan være en konsekvens når flere mennesker kommer i kontakt med "urørt" natur. Dessuten kan naturbasert reiseliv være en viktig inntektskilde, og komme både forvaltningsapparat og lokalmiljø til nytte.

Nasjonalparker har i internasjonal sammenheng et bredt spekter av attraksjoner å spille på, og for norske forhold vil naturopplevelsen stå sentralt. Nasjonalparkene kan spille på naturens potensialer som gjenoppbygger, kompetanseutvikler, atspreder og symbolkonstruktør. En bedre forståelse av slike fenomener vil være nyttig for både reiselivsoperatører og forvaltningsmyndigheter.

God planlegging og forvaltning er en forutsetning for en vellykket satsing på et naturbasert reiseliv. Bedre integrering av lokalbefolkning i denne prosessen framstår i litteraturen som en viktig oppgave i årene som kommer.

Emneord: Nasjonalparker, lokalsamfunn, reiseliv, friluftsliv, turistattraksjoner, forvaltningstiltak

Joar Vittersø, Bjørn Petter Kaltenborn, Odd Inge Vistad & Marit Vorkinn, Østlandsforskning, postboks 1066 Skurva, 2601 Lillehammer.

Abstract

Vittersø, J., Kaltenborn, B. P., Vistad, O. I. & Vorkinn, M. 1994. National parks and tourism. -A literature survey about policy, potentials and problems. - NINA Utredning 61: 1-56.

The use of protected areas for tourism is growing. For many reasons, tourism plays a special role in the context of protected areas. The national park idea has proved viable in different cultures and countries, and no other types of protected area have received a comparable societal status. In Norway, a renewed debate about the role of national parks is currently taking place, and tourism may develop a more independent role in the national parks in the future. This report examines a wide range of experiences and theories relating to effects of such use of natural areas, as well as strategies for the management of national parks and other natural areas subjected to tourism.

The literature shows that it is difficult to generalize about the effects of tourism on the natural environment. Fragile areas are prone to impacts to vegetation and wildlife, water pollution, noise, vandalism, and so forth. Another consequence of increasing tourism, is the negative effect tourism can have on the wilderness character, and the natural and cultural qualities the national parks are intended to protect. The loss of control by the local populations in relation to tourism and national parks is another salient theme in the literature. However, in other instances, tourism can contribute to a positive type of development within and adjacent to national parks. Increased appreciation for untrammeled nature may be one benefit when groups of people come in contact with "unchanged" nature. Furthermore, tourism may represent an important income source, and thus benefit the management agencies as well as local communities.

Internationally, national parks display a wide range of attractions. In Norway, the experience of relatively untrammeled nature is the central element. The national parks can utilize the potential of nature for restoring, developing competency, creating diversion, and constructing symbols. An improved understanding of such phenomena will be useful for both tourism operators and management authorities.

Skilled planning and management are prerequisites for successful investments in nature based tourism. Improved integration of local communities in this process stands out in the literature as a paramount issue in the years to come.

Key words: National parks, local communities, tourism, outdoor recreation, tourist attractions, management actions.

Joar Vittersø, Bjørn Petter Kaltenborn, Odd Inge Vistad & Marit Vorkinn, Eastern Norway Research Institute, Box 1066, Skurva, N-2601 Lillehammer, Norway.

Forord

Formålet med dette prosjektet har vært å skaffe til veie en kunnskapsstatus på forholdet mellom reiseliv og vernede naturområder, med spesiell vekt på nasjonalparker, naturopplevelser og effekter av tiltak for å imøtekomme turisme og/eller begrense skadevirkninger av bruk. Arbeidet har hovedsaklig bestått i en gjennomgang av norsk og internasjonal litteratur, og utredningen oppsummerer de viktigste teorier og empiriske funn på dette feltet. Arbeidsfordelingen har stort sett vært som følger: Bjørn P. Kaltenborn har vært prosjektleder. Kapitlene 1, 2.1, 2.2, 3.4, 3.5.2 og 4.1 er skrevet av Joar Vittersø. Kapitlene 3.1, 3.2 og 3.5.1 er skrevet av Bjørn P. Kaltenborn, mens kapitlene 2.3 og 4.2 er skrevet av Marit Vorkinn. Odd Inge Vistad har skrevet kapittel 3.3. Det har imidlertid vært et nært samarbeid i skriveperioden, og idéer og kommentarer er blitt utvekslet under hele prosessen. Forfatterne har derfor gitt viktige bidrag ut over de kapitlene de selv har skrevet, og står samlet ansvarlige for rapporten.

Da arbeidet ble påbegynt var forfatterne tilsatt i NINAs forskningsavdeling på Lillehammer. Når utredningen går i trykken, er forfatterne tilsatt i Østlandsforskning på Lillehammer.

Det er Norges forskningsråd avdeling NORAS som har finansiert prosjektet.

Bibliotekjentesten ved Oppland distriktshøgskole fortjener en stor takk for rask og villig hjelp til anskaffelse av litteratur.

Lillehammer, juli 1994

Bjørn P. Kaltenborn
prosjektleder

Innhold

	Side
Referat	3
Abstract	3
Forord	4
1 Innledning	5
2 Naturbasert reiseliv	6
2.1 Bruk av naturområder i reiselivssammenheng	6
2.1.1 Effekter av naturbasert reiseliv	7
2.1.2 Gjensidig nytte mellom reiseliv og miljø	11
2.2 Natur som turistattraksjon	14
2.2.1 Hva er en attraksjon?	14
2.2.2 Nasjonalparker som attraksjoner	16
2.2.3 Trusler mot attraksjonsverdien	17
2.3 Trender i internasjonalt reiseliv	18
2.3.1 Hva er grønn turisme?	18
2.3.2 Omfang av den grønne turismen	21
2.3.3 Faktorer som har betydning for framtidig utvikling	21
3 Reiseliv og nasjonalparker	23
3.1 Global situasjon og historisk utvikling	23
3.2 Politikk for og forvaltning av nasjonalparker i andre land	25
3.2.1 Forhold i de enkelte land	26
3.3 Norsk nasjonalparkpolitikk - vernemål og forvaltningsregler	31
3.4 Nasjonalparker i næringsperspektiv	33
3.4.1 Økonomiske fordeler	33
3.4.2 Økonomiske ulemper	34
3.5 Skånsom utnyttelse av nasjonalparker i reiselivssammenheng	35
3.5.1 Ulike modeller for turistplanlegging/ planlegging nær nasjonalparker	35
3.5.2 Styrings- og avbøtningstiltak ved bruk av nasjonalparker i reiselivssammenheng	38
4 Oppsummering og videre forskningsbehov	43
4.1 Oppsummering	43
4.2 Videre forskningsbehov	44
4.3 Executive Summary	46
5 Referanser	48

1 Innledning

Formålet med denne litteraturstudien har vært å gi en kunnskaps-oversikt over det naturbaserte reiseliv som fenomen, med spesiell vekt på nasjonalparker. Ved hjelp av nasjonal og internasjonal litteratur ønsker vi å belyse ulike trender i moderne reiseliv, og drøfte reiselivets effekter på både naturmiljøet og det sosiale/kulturelle miljøet. Vi vil også sette fokus på nasjonalparkenes vertsrolle i turistsammenheng, attraksjonsmessig, økonomisk og forvaltningsmessig.

Hovedvekten av den litteraturen som finnes på området har sitt opphav i USA, Canada og land i Den tredje verden. Litteraturstudien vil derfor bære preg av dette. De erfaringer som gjenspeiles i litteraturen, er enten av generell, teoretisk karakter eller konkrete beskrivelser av områder og situasjoner. Begge typer kunnskap vil være nyttig for å øke forståelsen av reiselivsfenomenet, og som en basis for kommende analyser av reiselivsutviklingen i Norge. Slik viten kan tilsynelatende ha begrenset overføringsverdi. En av rapportens intensjoner er imidlertid å bli et fundament for framtidige forskningsarbeider, samt å generere aktuelle problemstillinger i det videre arbeidet med naturbasert reiseliv. I en slik kontekst vil de utenlandske bidragene være verdifulle. Vi har ikke begrenset litteratursøket til kun å gjelde naturområder som er klassifisert som nasjonalparker. Internasjonalt har nasjonalparkbegrepet ulik mening, og det er derfor av interesse å vinne erfaringer fra verneområder selv om disse ikke betegnes som nasjonalparker i det aktuelle land. Som fenomen er nasjonalparker dessuten et administrativt tiltak for forvaltning av natur, og erfaringer fra andre typer naturområder er relevante i en utredning om reiselivsaktiviteter i naturmiljøet.

Det er nedlagt mye arbeid i å skaffe en relevant og omfangsrik litteratur til veie. Litteratursøk har foregått via databasene; Psychological Abstract (Silver Platter 3.1), Social Science Citation Index (SSCI), CAB International, Storbritannia, Centre des Hautes Etudes Touristiques, Frankrike, samt i biblioteksbasene ved "Environment Canada" (Det canadiske miljøverndepartementet) og ved Oppland distriktshøgskole. Vi har også vært i kontakt med fagmiljøer i Sveits, New Zealand, Canada og USA, og deltatt på konferansene; The third pan-European colloquy: "Tourism and environment" i Bulgaria i regi av Europarådet, og; 5th World Wilderness Congress: "Wild nature and Sustainable Living in Circumpolar Regions" i Tromsø, hvor blant annet arktisk turisme ble behandlet.

Store deler av den innsamlede litteraturen har et fragmentarisk og "pre-paradigmatisk" preg (jfr Kuhn 1970). En av grunnene er nok å finne i den fler-systemiske dynamikken som ligger latent i det na-

turbaserte reiselivet. Både naturfaglige og samfunnsfaglige systemer er her i samspill, og det har foreløpig vært vanskelig å finne gode og helhetlige modeller for denne type interaksjoner. Materialet bærer også preg av å være sprunget ut av et mangfoldig fag-landskap, slik at det faglige "minste felles multiplum", er nokså lavt. Det venter derfor store og uløste utfordringer av vitenskapelig karakter på dette området. Rapporten peker på områder der norske fagmiljøer vil kunne gi framtidige bidrag i så måte.

2 Naturbasert reiseliv

2.1 Bruk av naturområder i reiselivssammenheng

Reiselivsnæringen er i vekst. I 1990 var over 100 millioner mennesker sysselsatt i reiselivsbasert virksomhet, og turismen sto for 5,5 prosent av verdens økonomiske bruttoprodukt (BUP) og det tilsvarer over 2.7 trilliarder US dollar (Brown 1992). I 1991 ble det globalt foretatt nærmere en halv milliard turistreiser (WTO 1992). Europa er målet for omlag 60 prosent av alle verdens turister, og dets reiseliv har en omsetning på 540 milliarder kroner. I EU sysselesettes over 8 millioner mennesker i turistbasert næringsvirksomhet (Sandal 1993). Det er ventet at turisme allerede i år 2000 vil være verdens største næring (Jacobson & Robles 1992).

Også det naturbaserte reiselivet vokser (Boo 1990, 1991). Nasjonalparkene i USA er for eksempel kontinentets største turistattraksjon og mottok over 270 millioner besøkende i løpet av 1989 (WTO 1992). Japans nasjonalparker hadde allerede i 1970 over 300 millioner besøkende (Richez 1992). Forholdene i Europa er mer usikre da mange parker ikke har pålitelige registreringer av antall besøkende. Men de 35 nasjonalparkene (av totalt 157) hvor man har sikre opplysninger, hadde 25 millioner besøkende i 1988 (Richez 1992). Dette er en tredobling av besøket på 20 år. Tallene viser at

mens nasjonalparkene i USA mottar flere besøkende enn det totale folketallet (som er på ca 250 millioner), utgjør besøket i de 35 europeiske parkene man har sikker statistikk fra, bare fem prosent av det totale folketallet (som er på omtrent 500 millioner). Hvis utviklingen fra USA sprer seg, kan vi med andre ord vente en formidabel økning i besøket i Europas nasjonalparker.

Utnyttelse av naturområder i reiselivssammenheng vil imidlertid alltid være preget av spenningsforholdet mellom bruk og vern (se f eks Robertson 1993). De amerikanske nasjonalparkeres historie er rike på diskusjoner om dette forholdet (Nash 1982, Sax 1980). Naturfakirer er de ivrigste verneverne blitt kalt, da de nødig ser den uberørte natur brukt av mennesker. Et av slagordene som her brukes om turisme i vernet natur er: "the uglification of nature" (se for eksempel Glick 1991).

Slike holdninger står ikke uimotsagt, og Hummel (1987) hevder at naturvernere har *stjålet* nasjonalparkene fra folket. Han er frustrert over og lei av byråkrater som ødelegger mulighetene for spontane naturopplevelser. Et av argumentene mot streng vernepraksis er å se mennesket som en del av naturen og ikke som et ugress i den (Brechtin et al. 1991). Tanken bak er at bruk av natur ikke fører til naturens "ødeleggelse". Tvert imot vil konsekvensen være at naturen får flere tilhengere som ivrer etter å bevare den mest mulig urørt, og at friluftsliv gir utøveren en type personlig vekst som på sikt også vil gavne samfunnet (Sax 1980).

Figur 1

Mange nasjonalparker både i Norge og andre land verner om storslåtte naturkvaliteter. Nasjonalparkene skal sikre representative referanseområder av naturgrunnlaget for ettertiden. Norges første nasjonalpark ble opprettet i Rondane i 1962.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

Many national parks in Norway as well as in other countries protect outstanding elements of nature. The national parks shall protect representative reference areas for the future. Norway's first national park was designated in Rondane in 1962.

Photo: Bjørn P. Kaltenborn

Brechin og medarbeidere hevder at den nord-amerikanske debatten om bruk av urørt natur, med tilhørende praksis for opprettelse av nasjonalparker, har stått modell for utviklingen av naturforvaltning over hele verden (Brechin et al. 1991). Det er likevel ikke tvil om at den normative debatten om naturlivets goder og pedagogiske potensialer har hatt selvstendige utviklinger i en rekke land. I Europa kan den med letthet spores tilbake til romantikken og slagord som "tilbake til naturen". Rousseau og Montesquieu er her sentrale tenkere som også har påvirket utviklingen av synet på natur og friluftsliv i Norge. En utvikling som vel kulminerte med Fridtjof Nansens liv og virke (Christensen 1993). Temaet ble også utførlig drøftet av forfatteren Mikkjel Fønhus. Han markerte seg som en ivrig bevarer av norsk natur, og en talsmann for det oppbyggelige ved å drive friluftsliv. Fønhus tok imidlertid tidlig avstand fra å utvikle turisme i norske bygder og ikke minst i uberørt, norsk natur (Brandrud 1993).

Et naturbasert reiseliv kan utgjøre en trussel for naturmiljøet. Det er for eksempel blitt hevdet at reiselivsindustrien ikke selv er i stand til å ivareta sitt eget ressursgrunnlag - naturen (Butler 1991). Ikke minst er faren stor for at enkelte aktører ønsker kortsiktig profitt uten tanke på mulige skader på naturen på lengre sikt. Behov for skikkelig forvaltning skulle derfor være åpenbar. I USA hevdes det at US National Park service nå trenger enda strengere regler for å bevare naturen på en måte som gir meningsfulle naturopplevelser til kommende generasjoner (Craig 1992). Også hensyn til kultur og lokalbefolkning tilsier økt satsing på det forvaltningsmessige (Brechin et al. 1991). Med nye reiselivstrender der pedagogiske funksjoner inkluderes i reiselivsproduktet, vil behovet for bedre naturforvaltning være økende (Pearce 1993).

Det er også viktig å være klar over at vi i en del tilfeller faktisk er dårlig rustet til både å forutse og planlegge utviklingen. For 40 år siden antok for eksempel de mest optimistiske ingeniører at framtidens datamaskin neppe ville veie mer enn 1,5 tonn (Teigen 1993), og at vi knapt ville trenge mer enn ti stykker på verdensbasis (Eriksen 1994). Militær-eksperter har på begynnelsen av dette århundre påstått at fly aldri ville få noen militær betydning. Bilen ble antatt å ha nådd grensen for hvor langt den kunne utvikles allerede i 1909 (Teigen 1993). At slike uttalelser faktisk stammer fra fremragende eksperter tvinger fram en erkjennelse av at vi faktisk kan forutse og planlegge feil. Å legge føre-var-prinsippet til grunn for forvaltning og planlegging av uerstattelige naturressurser burde derfor være et selvfølgelig minimum.

2.1.1 Effekter av naturbasert reiseliv

Mathieson og Wall (1982) har foreslått tre dimensjoner å analysere

de effektene av naturbasert reiseliv etter (hos Stankey 1988). Reiselivet vil i henhold til denne modellen kunne føre til **miljømessige, økonomiske** og **sosiale/kulturelle** effekter. Økonomiske ringvirkninger drøftes i eget kapittel, mens de miljømessige og sosiale/kulturelle aspektene behandles nedenfor.

Forholdet mellom reiseliv og naturområder kan etter Budowskis (1976) mening være av tre ulike kvaliteter. Det kan bære preg av **konflikt** (skadelig relasjon mellom reiseliv og natur), **sameksistens** (lite kontakt mellom natur og reiseliv) eller av **sybiose** (begge parter har gjensidige fordeler av relasjonen). En rekke forskere benytter denne tredelingen i forholdet mellom reiseliv og naturområder (Romeril 1985, Stankey 1988, Thorn 1989). Gunn (1982) velger å kalle den symbiotiske relasjonen **synergistisk**, fordi den totale effekten er større enn summen av de enkelte delene skulle tilsi. Dowling (1992) betrakter alle tre relasjonene som en integrert helhet, hvor målsettingen må være å utvikle en natur-turist relasjon i tråd med prinsippene for en bærekraftig utvikling (se også Brown 1992).

Budowski (1976) mener at de fleste forhold mellom naturvern og reiseliv i dag er preget av sameksistens, men at de beveger seg i retning av konflikt. Hovedargumentet bak denne antakelsen er det økende antall reisende kombinert med stadig færre og mindre naturområder.

De forhold der kontakten mellom reiseliv er liten (sameksistens) regnes ikke som relevante for dette arbeidet, og drøftes ikke videre.

Negative konsekvenser for naturmiljøet

Det har tidligere hersket en naiv tro på at turisme ikke kunne ha noen negativ innvirkning på miljøet (Cohen 1978). Etter hvert har erfaringer vist noe annet, og Richez (1992) karakteriserer for eksempel turisme som en dødelig fare for Europas nasjonalparker. Han er imidlertid opptatt av at ulike nasjonalparker har svært forskjellige forutsetninger for å kunne absorbere reiselivsaktivitet. Naturmessige og kulturelle/historiske forutsetninger er bestemmende for parkenes besøkskapasitet, og Richez mener at reiselivseffekter må vurderes separat for hver enkelt park.

Richard Butler har forsøkt å systematisere reiselivets effekter på naturmiljøet ved å dele de i to grupper, direkte og indirekte (hos Thorn 1989). Av indirekte konsekvenser nevnes først og fremst infrastruktur som veier, løypenett, hytter, hoteller og andre servicefasiliteter. Slike indirekte effekter kan virke på naturmiljøet i form av forurensning, forstyrrelser på dyrelivet og estetiske tap av naturskjønne områder.

Figur 2

I flere nasjonalparker, som her i Rondane, har turisme og friluftsliv satt sine spor i landskapet. Mange steder er det behov for mer aktive styringstiltak for å redusere miljøproblemene.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

In many national parks as here in Rondane, tourism and outdoor recreation have left impacts on the landscape. More direct management actions are needed in many places in order to reduce environmental problems.

Photo: Bjørn P. Kaltenborn

Av direkte effekter på naturmiljøet, skiller Butler mellom de intensjonelle og de ikke-intensjonelle. Førstnevnte kan være ulovlig jakt og annen faunakriminalitet, men denne type er etter Butlers mening ikke den mest alvorlige. Det er de ikke-intensjonelle konsekvensene som er verst. Det finnes en rekke eksempler på hvordan naturområder brukes på en måte som forstyrrer dyreliv og økologisk balanse. Det er for øvrig viktig å merke seg at negative effekter på naturmiljøet ikke nødvendigvis vil oppdages av turistene som besøker området (Graefe & Vaske 1987). Dessuten betyr turisme også forurensning og naturforringelse på globalt nivå, da store mengder fossilt brennstoff forbrukes under transport av de reisende (Butler et al. 1989). Turisttrafikken kan også være et miljøproblem langs de mest trafikkerte reiserutene til og fra reisemålene, og spesielt i trafikkknutepunkter og "flaskehals" (Flognfeldt 1993).

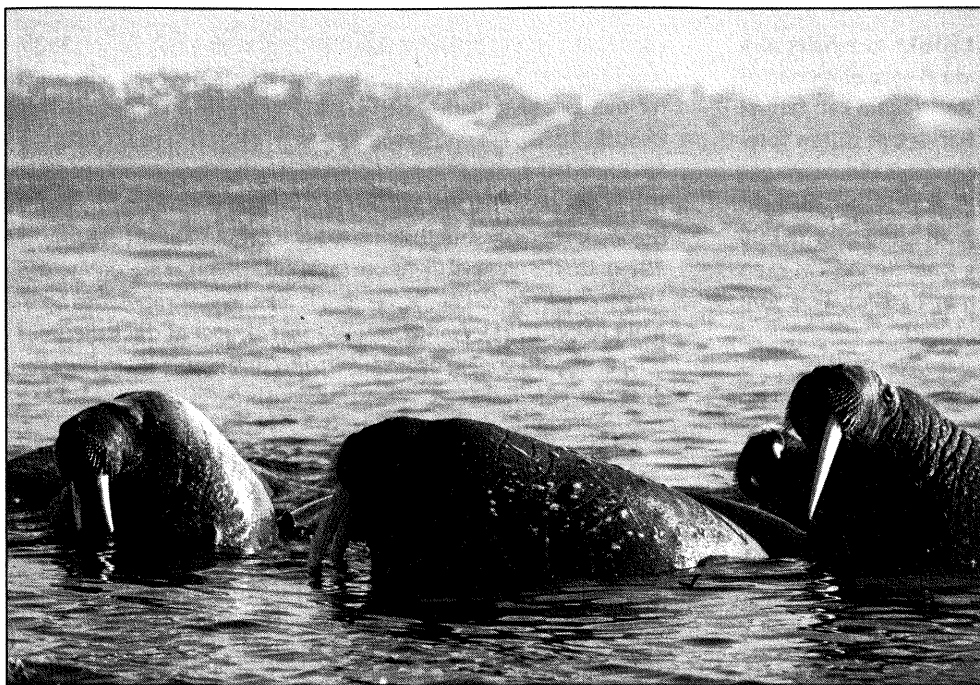
Fra Australia rapporteres jorderosjon, skader på vegetasjonen, forstyrrelser av dyrelivet, vannforurensning, økende fare for skogbrann, vandalisme og støyplager som typiske effekter av reiseliv i naturområder (Buckley & Pannell 1990, hos Robson et al. 1992:7). Liknende rapporter finnes fra land i den tredje verden (Mader 1988-hos Robson 1992), og enkelte forskere antar at denne tendensen snarere øker enn avtar i årene som kommer (Robson 1992:55). "State of the Park" rapporten i USA fra 1980 identifiserte 4345 trusler mot ressursene i de Nord-amerikanske nasjonalparkene, hvorav mange av dem skyldes overforbruk (McNeely 1990). En verdensomspennende rapport fra 98 nasjonalparker rapporterer ut-

strakt bekymring over den økende mengde av trusler slike naturområder utsettes for. Økologisk kriminalitet nevnes som en av de alvorligste (McNeely 1990).

Av konkrete eksempler kan nevnes Amboseli nasjonalpark i Kenya, hvor det økende antall kjøretøyer nå utgjør en trussel for gepardstammen. Turiststrømmen er blitt en alvorlig stressfaktor for disse rovdirene, og enkelte forskere hevder at gepardene står i fare for å bli "elsket til døde" (Western 1984, hos Thorn 1989:9).

Himalaya-området i Nepal er et annet eksempel på at reiselivets effekter på naturmiljøet kan være konfliktfylte. Problemer med avskoging, erosjon og overbeiting som en direkte følge av turistindustrien i områdene rundt Mt Everest (Sagarmatha nasjonalpark) er et alvorlig økologisk problem som også forgreiner seg til områder i India og Bangladesh (Robson 1992, Weber 1991). En typisk klatre ekspedisjon forbruker gjerne åtte tonn brensel i løpet av sitt to måneder lange opphold i parken. Til sammenlikning bruker en Sherpa-familie om lag fem tonn brensel i løpet av et helt år (Puntenny 1990). Klatre ekspedisjonene i Himalaya bidrar til en sterk forsøpling i området. Ruta opp til Mt Everest er blitt kalt for verdens høyest beliggende skraphandlertomt, og klatreaktiviteten betegnes som en økologisk skandale (Pokharel 1992).

Andre eksempler er et av Australias korallrevområder (Great Barrier

Figur 3

Mange former for dyreliv utgjør store og sårbare attraksjoner for turismen både i og utenfor verneområder. Hvalrossbestanden på Svalbard ble reddet fra utryddelse gjennom fredningstiltak på 1950-tallet, men er nå utsatt for stadig økende turisme og forstyrrelse.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

Many types of wildlife represent large and vulnerable attractions for tourism inside as well as outside protected areas. The walrus population of Svalbard was saved from extinction through protective measures in the 1950's, but now the population is threatened by increasing tourism and disturbance.

Photo: Bjørn P. Kaltenborn

Reef Park) hvor tilstrømningen av turister har vært en trussel mot korallrevets eksistens (Walsh 1992). Galapagos-øyene har tidligere blitt ansett som et godt eksempel på hvordan naturbasert reiseliv kan utvikles i et symbiotisk forhold til naturmiljøet (WTO 1992, Thorn 1989). Det finnes imidlertid dem som ser konflikter også her. de Groot (1983) påstår for eksempel at dersom det ikke blir innført restriksjoner på turismen vil Galapagos ende opp i rekken av naturområder som mennesker har ødelagt på grunn av ønske om kortsiktig profitt. de Groot hevder at turismen i dette området er en trussel mot det balanserte og sårbare dyre- og plantelivet, at mengden av private seilbåter i området er et problem både på grunn av ulovlige og vanskelig kontrollerbare ilandstigninger, og på grunn av alt søppelet de slenger fra seg. Andre forskere er enige i behovet for å forvalte turismen på øygruppen på en bedre måte, for å hindre ødeleggelse av den naturen som er så attraktiv (Bailey 1991, Lindberg 1991)

Fra Kina nevnes både forurensning og slitasje som et problem i kjølvannet av den økende naturturismen (Jihan & Downing 1991).

I Canada er det et problem at de besøkende tar med seg natur-souvenirer. Dette kan utløse en kumulativ effekt, slik tilfellet er for sjøstjerner. Dearden (1985) har regnet ut at dersom hver av de besøkende til Canadas Pacific Rim National Park tar med seg en sjøstjerne hver, vil det totale tapet bli en halv million sjøstjerner årlig. Ifølge Thorn (1989) er det liknende problemer i nasjonalparker som

Gros Morne og Louchibouguac i Canada, og i Hauraki Gulf Maritime Park og Mount Cook National Park i New Zealand.

I Europa påstås turismen å utgjøre en generell fare for nasjonalparkene. Man vet at minst ti prosent av parkene i dag er truet av at bruken er for stor. Spesielt gjelder dette parker hvor vinteridrett praktiseres (Costantini & Martello 1992, Moser & Peterson 1981, Richez 1992). En undersøkelse fra Sverige viser at slitasjeproblemene her er mindre enn i Mellom-europa (Bayfield & Barrows 1985). I Sverige er det videre funnet at turisme foreløpig ikke representerer noen trussel for fuglelivet generelt, men at enkelte arter, og da særlig rovfugler, kan være utsatt (Svenson 1986, hos Emmelin 1990).

Det finnes som tidligere nevnt lite forskning omkring effekter av naturbasert reiseliv som er relevante for norske forhold. Det er sporadiske debatter om hvorvidt stien over Besseggen i Jotunheimen er en trussel mot det lokale økosystemet. Videre er det en gryende bekymring over den økte bruken av nasjonalparkene i Rondane og på Hardangervidda; villreinstammene blir stresset av den store trafikken (Dragland 1994, Platou 1993). Reiselivets potensielle trusler mot sårbare økosystemer på Svalbard er kartlagt, uten at det er påvist miljøendringer av betydning (Kaltenborn 1991). Tilreisende er likevel en potensiell trussel mot deler av naturmiljøet der oppe. 85 prosent av de isbjørnene som ble drept i perioden 1987 til 1992, er for eksem-

pel skutt av tilreisende, og det er rapportert tilfeller av turister som jager isbjørn med snøscooter. Den første sykkel-ekspedisjonen er foretatt, og man frykter at gjentakelser i større skala kan føre til store sår i landskapet. De seneste årene har det dessuten foregått en kraftig økning av lufttransport av turister. En av de populære attraksjonene for cruise-trafikken er Gravodden, med sitt store gravfelt fra hvalfangertida. I 1992 var det anslagsvis 16 000 turister i land på denne odden, og sporene etter denne trafikken er i høyeste grad merkbar. Vegetasjonen er nedslitt, noe som medfører sandflukt fra lokaliteten (Aarvik 1993).

Til tross for disse eksemplene er det fortsatt stor uvitenhet omkring hvilke konsekvenser reiselivsvirksomhet har på naturmiljøet (Boo 1990, Stankey 1988). Det er imidlertid ikke tvil om at reiseliv i naturområder er en potensiell trussel mot det aktuelle naturmiljøet bruken er rettet mot. Vi skal altså være klar over at uttrykket; "Tourism destroys tourism" (OECD 1980) i høyeste grad kan gjelde for naturbasert reiseliv. Enkelte hevder at den rekreasjonsmessige attraksjonen i den naturbaserte turismen forsvinner som en følge av reiselivsaktiviteten i seg selv (se f.eks. Cable & Udd 1990). Dette drøftes også nærmere i kapittel 2.2.

Sosiale og kulturelle konflikter

Sosiale og kulturelle konflikter som følge av nasjonalpark-opprettelser har vært størst i den tredje verden, men også vestlige land har hatt, og har, slike konflikter. Et av de verste eksemplene på hva en nasjonalparketablering kan bety sosialt, finner vi hos Ik-folket i Uganda. Da Kidepo Valley National Park ble etablert her på begynnelsen av 1960-tallet ble dette jeger- og sankerfolket forflyttet ut til parkens marginale randsoner, uten muligheter til å livnære seg av verken jakt eller sanking. Den tragiske historien om hvordan dette folket dermed tvinges ut i sult og elendighet er beskrevet av antropologen Turnbull (1972; se også Calhoun 1991). De pinsler Ik-folket er blitt utsatt for er så grusomme at toneangivende antropologer har kritisert Turnbull for overhode å publisere beskrivelsene (Johnsen 1988).

I dette kapittelet vil imidlertid ikke konflikter på grunn av **opprettelse** av vernede naturområder bli drøftet (se Manning & Zwich 1990, Mc Neely 1990: West & Brechin 1991 og Zube 1986 om dette emnet). Det skal heller ikke stikkes under en stol at det finnes eksempler på nasjonalparketableringer der lokalbefolkningen har hatt åpenbare fordeler av naturvernet. Opprettingen av Malolotja nasjonalpark i Swaziland er et slikt eksempel (Ntshahintshali & McGurk 1991).

Generelt betraktet vil reiseliv kunne medføre endringer i verdissystemer, familieliv, atferdsmønster, livsstil, moral og kreative uttrykk

i den kulturen det opererer (Mathieson & Wall 1982, Tuting 1988). Antropologer har vært opptatt av hvilke endringer reiselivet påfører meningsystemene hos vertskapslandenes lokalbefolkninger (Awadh 1988). Enkelte hevder at reiseliv er en maktdemonstrasjon (de Kadt 1979, hos Robson 1992:16, Nash 1978, 1981), og at turistenes ønske om å kjøpe "autentiske" opplevelser bryter ned tradisjonelle meningsstrukturer og regler for rituell atferd (Greenwood 1989). De reisende vil gjennom sin kontrasterende væremåte også kunne gi lokalbefolkningen en opplevelse av inkompetanse og avmakt (Woo 1991). Andre antropologer hevder at disse argumentene er overdrevne og delvis feilaktige. Turisme kan etter deres mening ofte integreres i en positiv utviklingsprosess der den lokale kulturen er aktivt deltakende (McKean 1989, Wilson 1993).

Når det gjelder mer spesifikke effekter av det naturbaserte reiselivet, er det igjen store huller i foreliggende forskning. Stankey (1988) hevder at det meste av litteraturen er av anekdotisk karakter. En av grunnene til dette er kanskje at man i USA nærmest utryddet den opprinnelige befolkningen før nasjonalparkene ble etablert, og at det derfor ikke tenkes sosialt når temaet er vern av naturområder i USA. Thorn (1989) hevder i alle fall at man tradisjonelt ikke har vært opptatt av de sosiale konsekvensene av et naturbasert reiseliv i Nord-Amerika.

I resten av verden er imidlertid lokalbefolkning- og urbefolkning-sproblematikk et svært aktuelt problemfelt. I Storbritannia lever for eksempel mer enn 240 000 mennesker innefor nasjonalparkgrensene (Harmon 1991). Og i Manas National Park i India brøt det ut store opptøyer i 1989 fordi lokalbefolkningen følte seg forvist fra landområdene sine da nasjonalparken ble etablert. 12 av parkens ansatte ble drept i disse tumultene (McNeely 1990).

Nepal er igjen et land hvor konflikter knyttet til naturbasert reiseliv er tydelig. Weber (1991) påstår i sin analyse at sherpaene opplevde selve opprettelsen av en nasjonalpark som en maktdemonstrasjon som ga dem en følelse av manglende bestemmelse over et område de tradisjonelt hadde hatt kontroll over. Weber påpeker videre inflasjon og økonomisk skjevfordeling som årsaker til sosiale endringer. Ikke minst er misunnelsen påtakelig blant dem som ikke er involvert direkte i reiselivsindustrien. Den tradisjonelle livsstilen presses til side av det nye. Mange av de unge mennene lar for eksempel være å få utdanning i klostrene, og velger heller en karriere som guide i Sagarmatha nasjonalpark (Himalaya). Den økonomiske velferdsøkningen har gjort det moderne å bygge større hus, som igjen krever mer ved til oppvarming. Inntektene fra turismen blir imidlertid svært skjevt fordelt, og det er store lekkasjer ut av regionen. Kun 20 prosent av det turistene bruker i Nepal, blir igjen i landsbyene (Puntenny 1990). En del av Sherpaene konverterer også

reiselivsinntektene i større buskap, som igjen bidrar til å øke pres-set på avbeitingen i området (Jefferies 1984). Turismen har også påvirket møter, matvaner, familiestruktur, religion og daglige rutiner (Puntenney 1990). Det hevdes at isøksker og ryggsekker er blitt symboler for fortrefelighet ('Excellence') (Dearden & Harron 1994:85).

I Banff National Park (Canada) med nærområder har reiselivet hatt direkte og indirekte konsekvenser for lokalbefolkningen (Cheng 1980). De direkte følgende dreier seg om økte trafikkproblemer, økt fluktusjon i befolkningsmassen og tap av frihet til å bestemme over sin egen tid. Av mer indirekte konsekvenser nevner Cheng utvikling av en "resort-atmosfære" (med økt drikking og pøbelatferd) og tap av samhørighets-følelse, trygghet og tillit. Det utviklet seg også en økende grad av upersonlighet i kulturen, med mer negative holdninger overfor turistene.

I Amboseli National Park i Kenya rapporteres om betydelig stressbelastning for de lokale Masai'ene. Den nye turistindustrien har undergravd muligheten for tradisjonelt erverv og dermed forandret Masai'enes tradisjonelle livsstil. Når de i tillegg ser at det økonomiske utbytte forsvinner ut av regionen, oppleves turismen som en stressfaktor (Stankey 1988). Liknende erfaringer er gjort av lokalbefolkningen på Galapagos (Bailey 1991) og blant Havasupai folket i Grand Canyon National Park i USA (Hough 1991).

Dårlige forhold mellom besøkende og lokalbefolkning nevnes også som et problem i en verdensomspennende oversikt over trusler mot nasjonalparker (McNeely 1990). En av reiselivsforskerne kommenterer problemet slik: "The concept of selling the idea of a national park from the benefits to the local people from wilderness-oriented tourism has not been successful, and is unlikely to have any positive effect within the next decade" (Mishra 1984, hos Butler 1991:202). Mange lokalsamfunn i Europa har også lidd på grunn av store strukturelle omveltninger i nasjonalparkturismens kjølvann (Moser & Moser 1986).

Det er utført lite forskning omkring sosiale og kulturelle problemer forbundet med reiselivsutviklingen her i landet. I en rapport fra Norges idretts-høgskole er det gjort noen refleksjoner over temaet (Dahle & Jäggi 1992). Det finnes også enkelte empiriske holddepunkter som viser at reiselivsutviklingen vurderes på ulike måter av lokalbefolkninger i Norge. På den ene siden vurderes elementer av turistutviklingen som en positivt revitalisering av livsgrunnlaget i rurale strøk. Men det finnes også mer negative holdninger blant lokalbefolkningen, som oppfatter de tilreisende som inntrengere i lokalmiljøet. Ikke minst gjelder dette bruk og forspøpling av naturområder (Rønningen 1993). Erfaringer fra Svalbard viser at det er

en viss konflikt mellom de tilreisende og lokalbefolkningen. Det er først og fremst snakk om enkelte negative holdninger til turister, og ikke om mer alvorlige problemer. Slike negative oppfatninger kommer for eksempel til uttrykk på måten lokalbefolkningen omtaler de tilreisende på, og gjennom leserbrev i lokalavisa "Svalbardposten".

Fra samiske områder i Sør-Trøndelag er det videre rapportert om konflikter mellom reiseierne og reiselivsaktivitet. Det dreier seg i første rekke om at den økte trafikken forstyrrer reindriften, og dermed eksistensgrunnlaget for samene, men også om hvordan samene i dette området utvikler negative holdninger overfor turistene (Elgvin 1993).

2.1.2 Gjensidig nytte mellom reiseliv og miljø

Vi har sett at det ligger potensielle konflikter i reiselivets bruk av naturmiljøet som produkt. Det er imidlertid flere grunner til å understreke mulighetene for gjensidighet i forholdet mellom reiseliv og naturområder. En symbiotisk relasjon bygger nettopp på at naturmiljøet kan nyte godt av et naturbasert reiseliv, på samme måte som reiselivsnæringen nyter godt av et godt naturmiljø (Gunn 1985, Tabata et al. 1992, Zettersten 1986).

Reiselivet kan verne om sårbare naturressurser på en direkte måte, ved å gi naturområdene økonomisk verdi, slik at annen kommersiell virksomhet blir utkonkurrert. Rovdrift på skog eller dyreliv kan bli mindre lønnsomt enn turisme. Reiselivet kan også bidra indirekte til vern av natur, ved opplysningsvirksomhet og opinionsdannelse. Gjennom det naturbaserte reiseliv kan engasjement og vilje til å bevare natur økes hos store grupper av befolkningen, og på den måten bli en viktig politisk faktor. H.D. Thoreau har uttalt: "In wilderness is the preservation of the world" (hos Bode 1977). D'Amore (1985) hevder derfor at naturbasert turisme kan være et skritt på veien mot en mer bærekraftig utvikling. Når turister oppholder seg i naturen utvikles etter hans mening en større harmoni mellom menneske og natur, og mellom turisten og andre mennesker. Dette skaper en indre harmoni hos turisten, som gjør det lettere for verdenssamfunnet å styre utviklingen i en miljøvennlig retning. Særlig har den såkalte øko-turismen tatt mål av seg til å gjøre en jobb her (f.eks. Butler 1991, Fennell & Smale 1992, Pearce 1993). Enkelte hevder sågar at kampen om miljøvernet må kjempes på den mentale arena, og at økoturisme er et viktig våpen i denne striden (McLusker 1991). Se også kapittel 2.3 om disse spørsmål.

Et tredje moment i det symbiotiske forholdet mellom natur og rei-

seliv, dreier seg om hvordan forholdet mellom bruk og vern av natur skal forstås. For mange naturvernere har bevaringsfilosofien et dobbelt siktemål, nemlig både å bevare naturen mest mulig urørt for kommende generasjoner, men også la denne type natur være tilgjengelig for menneskers forsiktede bruk. Bak dette syn ligger en antakelse om at bruk av natur er helsebringende, og at det vil vekke større forståelse for naturens sårbarhet og behov for vern hos brukeren.¹

Denne måten å betrakte naturvern på har delvis ligget til grunn for opprettelse av nasjonalparker i USA i det forrige århundre² (Nash 1982), og turisme har i hele dette århundre vært ønsket velkommen i de Nord-amerikanske nasjonalparkene. I 1918 uttalte for eksempel Steven Mather (Den første direktøren for US National Park Service): "It would seem that as soon as possible tourist travel not should be sanctioned but heartily encouraged" (hos Craig 1992:69). Integrering av turister i nasjonalpark-konseptet gjelder også for de fleste andre land i verden. I et dokument fra den internasjonale komiteen for bevaring av natur (IUCN) heter det at: "National Parks must be available for public visitation" (IUCN 1985:7). Også i Norge er dette doble siktemålet innbakt i nasjonalparkenes forvaltningsideologi (Vistad 1993a).

På dette grunnlaget vil det nå redegjøres for i hvilken grad naturmiljøet kan sies å ha nytte av en naturbasert reiselivsindustri. Det blir også skissert sosiale og kulturelle fordeler av slik aktivitet.

Positive effekter for naturmiljøet

OECDs rapport om reiselivets effekter på miljøet understreker at turisme i flere tilfeller har hjulpet til med å bevare naturmiljøet (OECD 1980:8). Et eksempel er Amboseli nasjonalpark i Kenya, hvor verdien av en levende elefant er estimert til 610 000 dollar årlig, noe som langt overstiger dens verdi som jaktressurs (WTO 1992). Beregninger viser at jaktutbytte for dyra i denne parken bare representerer ti prosent av den verdien dyrene har som sight-seeing attraksjon. Både elefanter og spesielt neshorn var truet av utryddelse i disse områdene, men bestandene er på vei opp igjen takket være deres nyvunne verdi som turistprodukt (Westen 1984). Liknende tilfeller finnes i flere afrikanske land, for eksempel Rwanda og Akagera National Park. Uten inntekter fra naturturismen ville ikke myndighetene klare holde tilbake forsøkene på overutnyttelse av landområdene til landbruksformål. Slik situasjonen nå

er, bidrar reiselivet til å opprettholde og legitimere nasjonalparken som et vernet naturområde (Brechin et al. 1991). På samme måten er det med Garamba National Park i Zaire, der stammen av neshorn går en sikrere framtid i møte fordi inntektene fra turisme gir mulighet for en bedre forvaltning (Stankey 1988). I Tennessee (USA) lar man utfra et liknende resonnement et vannkraftverk stenge i høysesongen for turister. Elva Ocoee River gir i denne perioden større økonomisk gevinst som åsted for ulike rekreasjonstilbud (for eksempel rafting), og først når sesongen ebber ut, lar man kraftproduksjonen overta igjen (Hunt 1987).

En annen viktig konsekvens av naturbasert reiseliv, er de indirekte effektene. Giannecchini snakker for eksempel om turistenes kollektive bevissthet, og om betydningen av å trene opp folk til å skjelle mellom en sunn og en sykkelig natur (Giannecchini 1993). En undersøkelse viser at mens 22 prosent av de tyske turistene var oppatt av miljøvern-problematikk i 1985, var dette tallet steget til 47 prosent i 1988 (Kapsar 1992). Det foreligger for øvrig interessante betraktninger fra en canadisk forsker (Chipeniuk 1993), som hevder at informasjon basert på økosystemisk forståelse ikke egner seg for opplæring av lekfolk. Ved en slik tenkemåte blir de nemlig ikke i stand til å oppdage trusler mot naturmiljøet, fordi forandringer lett vil forstås som "naturlige" endringer i et dynamisk system. Pedagogisk er det riktigere å lære å skjelle det menneskelige fra det naturlige, enn å betrakte mennesket som en del av økosystemet, hevder Chipeniuk.

En ivrig forsvarer av det naturbaserte reiselivet finner vi i D. Leslie, som svarer et definitivt "Ja!" på spørsmålet om naturen trenger en reiselivsindustri. Han har de britiske nasjonalparkene som referanse når han påpeker nødvendigheten av å samle støtte til tanken om å bevare natur. Han påpeker at det naturbasert reiseliv kan gi grunnlag for arbeidsplasser og økonomisk utbytte i områder hvor andre næringer ville slite tungt (Leslie 1986). Liknende argumenter finnes også hos Murphy (1986). Manning (1990) mener at et naturbasert reiseliv foruten å være opinionsdannende også gir en ypperlig opplæringsmulighet.

Kearsley rapporterer om flere tilfeller hvor brukere av nasjonalparker i New Zealand har gjennomført vellykkede aksjoner for bevaring av miljøet. Blant annet ble en stor vasskraftutbygging forhindret takket være nasjonalparkbrukernes aksjoner (Kearsley 1990).

¹ Innen økosofi slik den defineres av Arne Næss (Næss 1976, 1987) er verneformålet uavhengig av menneskelig bruk. Artsmangfold og urørt natur har egenverdi i seg selv, og kan bevares selv om ingen mennesker får direkte nytte av vernet.

² Andre faktorer av betydning har vært monumentalisme, nasjonal identitet og glorifisering av de vakre naturen som ble oppdaget ved erobringen av kontinentet (Runte 1979).

I Garrotxa i Spania har nasjonalparken videre blitt så godt integrert i lokalsamfunnet at denne nå er det mest effektive vern mot den uheldige jakten som foregår i området (Dickinson 1991).

Til tross for slike sporadiske aksjoner og påstander om betydningen av å la turister få møte natur, har litteraturen få konkrete holddepunkter å vise til om reiselivets betydning som verdiformidler. Vi vet lite om hvorvidt reiselivet generer holdninger som stimulerer til naturvern. Dette feltet blir ytterligere forvansket da vi også vet for lite om sammenhenger mellom bruk av og holdninger overfor natur og faktiske naturvernhandlinger. En del studier tyder på at økte kunnskaper om naturens sårbarhet resulterer i mer ansvarlig miljøatferd (Hines et al. 1986/87, Stern 1992). En studie av norske forhold viser imidlertid at det ikke er noen sammenheng mellom hyppighet av naturbruk og holdninger til naturvern (Skogen 1993). McCusker (1992) hevder at den naturen som hittil er bevart på grunn av endringer i folks holdning til miljøet, må karakteriseres som forpostfeking, og at de store slagene fortsatt gjenstår.

Pearce (1993) stiller seg også skeptisk til hvilke holdningsskapende potensialer naturturisme egentlig har. Han viser til en orangutang-park på Sumatra. Parken er hyppig besøkt, og får rosende omtale av WWF. De besøkende gis blant annet anledning til å beskue føringen av de store apene fra en dertil egnet arena. "It is doubtful, however, how many visitors actually go into the center and learn anything further about the orangutan", sier Pearce (1993:72).

Giannecchini (1993) som for øvrig er enig i de holdningsmessige målsetningene i det naturbaserte reiselivet, advarer også mot en overdrevet optimisme med hensyn til øko-turismens pedagogiske potensiale. Han viser til en reiselivsdirektørs spontane utsagn etter en rekke skuffende miljøutflykter i Brasils regnskoger: "People don't want to spend their hard-earned money being lectured" (Giannecchini 1993:431). Et annet moment i denne sammenhengen trekkes fram av Tabata og medarbeidere (1992). De anser opplevelse av uansvarlighet som et kjernepunkt i rekreasjonsfenomenet, og holder dette som gjensidig utelukkende overfor en øko-ideologisk atferd, som bør preges av ansvarlighet. Enkelte forskere ser også ulemper ved å basere naturvern på en opinion som identifiserer seg med spesielle naturområder. Faren er at andre områder som kan være viktigere å verne, ikke får tilstrekkelig publikumstøtte, og at verning av slike områder derfor blir vanskelig (WTO 1992). Mot dette argument kan anføres at vi ofte ønsker å bevare natur for naturens sin egen del. Natur kan ha en høy **eksistensverdi**, uavhengig om vi har til hensikt å besøke området eller ikke. Undersøkelser har vist at eksistensverdien kan være høyere en selve bruksverdien for en del naturområder (Walsh 1986).

Oppsummerende kan vi imidlertid si at naturmiljøet i en rekke land nyter åpenbare fordeler av sitt samliv med reiselivsnæringen. Videre er det rimelig å tenke seg en holdningsskapende effekt av slik turistindustri, i betydningen interesse for natur og naturvern. I hvilken grad dette gir seg utslag i konkret atferd med politiske konsekvenser, er imidlertid mer usikkert.

Sosiale og kulturelle fordeler

Som nevnt i forrige kapittel er det rimelig å drøfte sosiale aspekter av et naturbasert reiseliv. Både fordi naturturisme har effekter på sosialt liv, og fordi turistene selv ofte ser kombinasjonen av natur og kultur som en helhetlig attraksjon. Enkelte tror også at naturturister er mer åpne overfor lokalbefolkningen og den kultur de besøker, enn andre turister er, og at de derfor skaper nye horisonter og gjensidig forståelse hos både vertskap og gjester (Prentice et al. 1992).

I Kina satses det på et slikt kombinasjonsmessig reiselivsprodukt. Her har tradisjonelt de kulturelle og historiske attraksjoner stått i fokus, mens man nå ønsker å integrere en større del naturbasert turisme i utviklingen av framtidens kinesiske reiselivsprodukt (Jihan & Dowling 1991).

I tråd med dette har svensken Patrik Grahn (1991) foreslått en turistmodell med basis i naturbasert reiseliv, men der ivaretagelse av kulturen er en uttalt målsetting. Modellen er døpt TIPEC (Tourist Involvement for Protection of our Existing Culture). Grahn presenterer programmet som en måte å bevare en kultur i sitt naturlige miljø på, og har planlagt å prøve det ut blant svenske samer. Ideen om å gjøre om et lite lokalsamfunn til en slags nasjonalpark har han hentet fra Frawley (1989), som foreslo å gjøre kulturlandskap om til nasjonalparker.

Grahn støtter seg til egen forskning som viser at turistene ønsker seg utfordringer, deltakelse og kontroll, når de ferierer. Dette kan de etter Grahns mening få ved å gå inn i forpliktende relasjoner til mennesker i levende lokalsamfunn, og blant annet oppleve naturen sammen med dem. Mot betaling gis turisten mulighet for å lære lokalsamfunnet å kjenne ved selv å delta i det sosiale livet. Eksempelvis kan de være med på engslått, melke kyr, plukke bær, jakte eller fiske sammen med lokalbefolkningen. Grahn har intervjuet samer i et aktuelt prøveområde og responsen på prosjektplanene har stort sett vært positiv. Særlig hos folk i lederposisjoner. En del av landsbyboerne var imidlertid skeptiske, og noen konsekvensanalyse av hvordan prosjektet fungerer i praksis finnes såvidt vites ikke.

TIPEC-prosjektet er bare ett eksempel på hvordan lokalsamfunn

Figur 4

Internasjonal turisme har både positive og negative effekter på lokalsamfunn. Mange steder skaper salg av ulike produkter til turistene nye arbeidsplasser. I Tunis selger lokalbefolkningen ørkenroser (fossile sandformasjoner) til besøkende.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

International tourism has both positive and negative effects on local communities. In many locations the sale of different products to tourists creates local jobs. In Tunisia, the local populations sell desert roses (petrified sand formations) to visitors.

Photo: Bjørn P. Kaltenborn

kan dra nytte av ringvirkninger av et reiseliv. Kutay (1991) hevder som et annet eksempel at man nå i stadig større grad forsøker å integrere lokalbefolkningen i forvaltningen av nasjonalparker på Costa Rica. Håpet er i første omgang å kunne reversere den negative utviklingen som hittil har funnet sted. Dette skal skje gjennom bedre tilrettelegging av et liv i tråd med lokalbefolkningens opprinnelige levesett. Et av målene er å gjøre det mulig for lokalbefolkningen å utvikle et selvbylde som er forenlig med de impulsene som kommer fra turist-industrien. Den lokale kulturen skal også formidles til de besøkende, og lokalbefolkningen skal gis anledning til å delta i forvaltning og drift av nasjonalparken. At dette ikke har skjedd på et tidligere stadium, er etter Kutays mening det største feilgrep som hittil er begått i nasjonalparkforvaltningen i store deler av verden. I Chile ser en slik integrering ut til å være svært vellykket (Jackson 1990).

Fra Annapurna området i Nepal meldes også om positive sosiale ringvirkninger av naturturismen. I tillegg til inntekter fra salg av mat- og overnatting, gir trekking-industrien også kvinnene muligheter for å lage og selge kunsthåndverk og andre typer av lokale souvenirer. Interessen for å lære mer, blant annet engelsk, er blitt vekket i lokalbefolkningen. Det er også en økende forståelse for de økologiske truslene landet står ovenfor. Kunnskap om og bruk av alternative energiformer er for eksempel på frammarsj (Anonymus 1993). Det blir også påstått at kulturelle institusjoner er blitt styrket som følge av turismen i Nepal og Tibet (Price 1992). McLaughlin

(1990) hevder for USAs vedkommende at naturbasert turisme kan gi en sårt tiltrengt innsprøyting i mange lokalsamfunn ute i distriktene. I Italia har flere lokalsamfunn overlevd nettopp på grunn av turismen i nasjonalparker (Costantini & Martello 1992).

I Tibet hevder Klieger (1990) at turismen har virket positivt på tibetanernes identitet og selv-følelse. Ved å være interesserte og tålmodige tilskuere har turistene blitt en positiv og nødvendig motpart tibetanerne kunne spille sin etnisitet opp imot (jfr Barth 1969). Turistene har også blitt en alliert i kampen for frigjøring fra kinesisk undertrykkelse, og de gir tibetanerne håp om at deres situasjon vil bli kjent ute i verden.

I enkelte områder, og særlig i den tredje verden, har nasjonalpark-etableringer bedret lokalbefolkningens helsetilbud og utdanningsmuligheter (Zube & Busch 1990). I reiselivet ligger det altså samarbeidsmuligheter på det sosiale og kulturelle planet. Under forutsetning av skikkelig forvaltning kan naturturismen gi positive ringvirkninger til det nærmiljøet det opererer i.

2.2 Natur som turistattraksjon

2.2.1 Hva er en attraksjon

En turistattraksjon kan defineres som en relasjon mellom en turist,

Figur 5

Opplevelsesturismen oppsøker alle verdens avkroker. På Svalbard gjør cruise-skipene strandhogg med flere hundre passasjerer og medbrakt underholdning i Norvest-Spitsbergen nasjonalpark.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

Experienced based tourism stretches out to all corners of the world. In Svalbard the cruiseships make stops along the shores with several hundred passengers, bringing their own entertainment in Northwest Spitsbergen national park.

Photo: Bjørn P. Kaltenborn

en severdighet og en markør (som gir informasjon om severdigheten) (MacCannell 1976:41). Den er også forsøkt gradert som henholdsvis primær, sekundær og tertiær (Leiper 1990). Forskerne har lagt ulik vekt på attraksjonens strukturelle aspekter (som Leiper) i forhold til de mer dynamiske. Colton (1987) analyserer for eksempel attraksjonen med basis i symbolsk interaksjonisme. I fokus er da ikke attraksjonen i seg selv, men den *mening* som attraksjonen generer. Farrell og McLelland (1987) ser på hele turistindustrien som en slik symbolsk relasjon mellom det sosiale og naturmiljøet. Attraksjonen er ikke viktig for hva den inneholder, men for hva den uttrykker.

Et eksempel på hvordan attraksjoner kan utvikle seg, finner vi hos Nash (1978). Han beskriver utviklingen i Nice fra begynnelsen av 1700-tallet og fram til annen verdenskrig. I denne perioden forandres stedet fra å være en fattig fiskerlandsby til å bli et samlingspunkt for de høyeste lag av den europeiske sosieteten. Det å feriere i Nice inngår i et nettverk av mening, som betyr noe helt spesielt for de som kjenner kodene for denne kulturen. Denne meningen betyr etter hvert mye mer for stedets attraksjonsverdi enn de middelhavs- og landsbykvaliteter stedet opprinnelig hadde. På samme måte vil andre typer turistattraksjoner også utvikle spesielle meninger som til en viss grad genereres uavhengig av stedets fysiske karakter.

Skal vi forstå en turistattraksjon, må sammenhengen mellom de rei-

senes handlinger og attraksjonens symbolverdi klargjøres. Vi er med andre ord avhengige av både motivasjonelle og kulturelle analyser i tillegg til en beskrivelse av det fysiske stedet.

Grovt sett vil turistattraksjonens motivasjonelle aspekter likne på de som er typiske for all rekreasjon (Mannell og Iso-Ahola 1987). Og i nyere forskning får opplevelsesaspektet stadig større oppmerksomhet som motivasjonsfaktor (Gunter 1987). Schreyer og Roggenbuck (1980) betrakter både den personlige opplevelse og det sosio-kulturelle verdibudskapet som rekreasjonens to hovedmotiver. Iso-Ahola (1984) kaller disse for flukten fra personlig og sosialt press, og søken etter personlig og sosial belønning. En mer findelt oppdeling av disse behovene er gjort av Gunter, som har funnet åtte kategorier fritidsmotivasjon, nemlig ønsker om; atskillelse, frihet, glede, spontanitet, tidløshet, fantasi, eventyr og selvrealisering (Gunter 1987). Shaw (1985) har i sine arbeider funnet fire typiske opplevelsesdimensjoner i forbindelse med rekreasjon: frihet, indre motivasjon, glede og avslapping. Kelly (1983) har pekt på rekreasjonens rolle i menneskers forvaltning av identitet, i tillegg til dens betydning som arena for indre motivert atferd og utvikling av sosial mening.

Iso-Ahola og medarbeidere hevder at den subjektive opplevelsen er mest bestemmende for tilfredsheten av en fritidsreise. Demografiske faktorer og andre ikke-opplevelsesrelaterte faktorer har langt mindre betydning (Iso-Ahola et al. 1982). Fra forskning på opplevelses-

kvalitet vet vi at forholdet mellom forventet og faktisk opplevelse har avgjørende betydning for følelsen av tilfredshet (Michalos 1980, Parducci 1968, Rollins & Bradley 1986). Dette har for eksempel vist seg i en undersøkelse av Nordamerikanske turister på chartertur til Spania. De reisende var her mest fornøyd på de områder der de hadde lavest forventninger (Pizam & Milman 1993). Forfatterne trekker fram en restaurant i Orlando som et eksempel på dette prinsippet. Restauranten påstår å servere "Warm Beer and Lousy Food", og har etter sigende mange fornøyde stamgjester (Pizam & Milman 1993:208). En attraksjon vil på en måte heve sin verdi dersom forventningene til attraksjonene er lave på et initialt stadium. Pizam og Milman slutter av dette at turistenes forventninger til sitt reisemål er av avgjørende betydning for tilfredsheten med besøket. Det bør være et tankekors for forvaltere at det å skape høye forventninger til et område faktisk kan redusere de besøkenes tilfredshet, og i neste omgang attraksjonens omdømme.

Et annet interessant aspekt i studiet av attraksjoner innen reiselivet, kommer til uttrykk gjennom den økende interessen rekreasjonsforskere nå viser for selv-psykologi (se f.eks Csikszentmihalyi & Kleiber 1991, Harrard & Williams 1992, Kaplan 1984, Kelly 1983, Young & Crandall 1984). Antakelsen går her ut på at rekreasjon delvis er motivert ut fra et antatt allmennmenneskelig behov om å oppleve samsvar mellom den man ønsker å være, og den man opplever å være (kongruens). Slik kongruens vil i seg selv oppleves som noe positivt, og ifølge enkelte psykologer være den viktigste kilden til økt livskvalitet (Rogers 1961). Videre vil et turistmål være attraktivt i den grad det gir muligheter for de besøkende til å vise andre hvem de ønsker å være. En attraksjon har med andre ord verdi i den grad den gir muligheter til å forhandle om identitet. Et eksempel på dette finner vi hos Sax (1980), der en kjent amerikansk fjellklatrer beskriver hvordan man i denne sporten er ute etter håndfaste tegn på de prestasjoner som utføres (selv om det er god tone å påstå at man egentlig bare klatrer for klatringens egen skyld):

"We are after a tangible goal - the summit of a mountain - which will function in our lives exactly as a material possession would, except that it will be nontransferable, theft-proof, and inflation-proof. Our society will register the achievement on an equal level with other, less abstract rewards of western living. "I'd like you to meet Mr. Jones, the president of our local bank. And this is Mr Dunham; he climbed the second highest mountain in the world".

(Rowell 1977:157, hos Sax 1980:38)

Et av de interessante aspektene ved en identitetsorientert innfalls-vinkel, er nettopp de muligheter som her åpnes for å betrakte attraksjonens verdi både som en subjektiv opplevelse og som en sosial interaksjon. Det kan derfor være naturlig å spalte attraksjons-

verdien i tre komponenter; 1) den personlige opplevelsen, 2) flukten fra hverdagen og 3) den sosio-kulturelle symbolverdien. Læring kan muligens legges til som et fjerde punkt (jfr kapittel 2.3).

Vi vet fortsatt for lite om i hvilken grad og på hvilke måter naturbaserte attraksjoner tilfredsstillende disse tre dimensjonene, spesielt hva symbolverdier angår. De holdepunkter som finnes tyder imidlertid på at naturbaserte rekreasjonstilbud er særlig godt egnet til å oppfylle de tre attraksjonskomponentene (Haggard & Williams 1992, Stankey & Schreyer 1987). I neste avsnitt skal den type naturkvaliteter som forbindes med nasjonalparker drøftes nærmere.

2.2.2 Nasjonalparker som attraksjon

Det har vært vanskelig å finne noen typiske "nasjonalparker", slik det for eksempel er gjort når det gjelder "villmarkinger" (Schreyer & Roggenbuck 1980). Markedssegmentet er med andre ord nokså bredt, og nasjonalparkene har trolig attraksjonsverdi for et nokså vidt spekter av mennesker. Det kan for øvrig være verdt å merke seg at familiegupper er ivrige brukere av mange nasjonalparker. En undersøkelse fra Australia viser for eksempel at 37 prosent av de besøkende var familiegupper, og i tillegg var 25 prosent familier sammen med venner (Labone & Wearing 1993). Et liknende mønster er funnet i USA (Lucas 1989). Norske undersøkelser viser også at familier er flittige brukere av naturområder. I Sølen det naturreservat ved Røros utgjør for eksempel familier med barn omkring 25 prosent av besøksmassen (Vistad 1992). Framtidige arbeider med nasjonalparker som attraksjon burde derfor vie familien større oppmerksomhet i sine analyser.

Det kan videre være problematisk å skille de naturbaserte attraksjonene fra de kulturbaserte. Kjennetegn ved de typiske øko-turistene er ikke nødvendigvis ønske om å oppleve natur som sådan, men kan like godt være en generell trang til nyhetssøking og utfordringer (Fennell & Small 1992, Kretschman & Eagles 1990, Mannell & Iso-Ahola 1987). Jacobsen (1993) har funnet liknende tendenser i Norge, og hevder at den typiske natur-turist søker både ren natur og særegen lokal kultur.

Dette er forståelig med tanke på den store variasjonen de ulike nasjonalparker representerer, både naturmessig og symbolsk. Nasjonalparken på Galapagos tilbyr for eksempel et rikt og variert dyreliv kombinert med en viss kulturell symbolverdi fordi det var her Darwin gjorde de feltobservasjonene som senere la grunnlaget for evolusjonsteorien. Helt andre kvaliteter har Sagarmatha nasjonalpark i Nepal med sine muligheter for klatreekspedisjoner eller fotvandring i et fascinerende fjellandskap, og for å lære Sherpa-fol-

ket nærmere å kjenne. Til en viss grad er nasjonalparkenes 'images' også subkulturelt betinget. Sagarmatha nasjonalpark har en viss attraksjonsverdi fordi Mount Everest ligger i denne parken, og de besøkende kan komme nokså nær det berømte fjellet, og i perioder det klatremiljøet som befinner seg der. Nasjonalparken i Annapurna ligger også i Nepal og kan tilby mange av de samme kvalitetene som Sagarmatha, men denne parken har for enkelte reisende en viss attraksjonsverdi fordi man nettopp unngår Everest og alt oppstyret rundt klatringen. Ved å gå i Annapurna kan man på en måte gå fottur for fotturens egen skyld, og ikke som et middel til spille seg i et prestisjetungt sosialt og fysisk miljø.

Det overordnede motiv for å besøke nasjonalparker i Europa er imidlertid ønske om å oppleve vakker natur (Schulz 1988). Dette gjenspeiles også i de besøkendes betalingsvillighet. Undersøkelser viser at storslåtte naturområder øker folks villighet til å betale for å oppleve området, mens ansamlinger av mennesker i de samme områdene senker betalingsvilligheten (Abala 1987, hos Robson et al. 1992). Når vi drøfter nasjonalparkenes attraksjonsverdi vil det derfor være betydningen av urørt natur som står i fokus for analysen. Nå har villmark hatt varierende betydning og meningsinnhold i ulike kulturelle og historiske epoker, men begrepet har som oftest positive konnotasjoner i dagens euro-amerikanske kultur (Fox 1985, Lucas 1989, Oelschlaeger 1991). Naturens betydning kan med våre dagers forståelse deles i fire kategorier: gjenoppbyggende, kompetanseoppbyggende, adspredelse og symbolsk (Knopf 1987). Knopf redegjør for den store mengde litteratur som beskriver naturens antatte betydning for oss mennesker, og selv om det er uenighet om hvorvidt naturen er unik i sine bidrag på disse feltene, utgjør de alle elementer av de norske nasjonalparkenes attraksjonsverdi.

Som bevarer av villmark kan nasjonalparkene også tilby en **ekthet** som for tiden har svært høy attraksjonsverdi for mange turister. En villmarksopplevelse representerer noe mer enn de vanlige "pseudo-opplevelsene" som den tradisjonelle masseturismen tilbyr. Dagens villmarksturist er nemlig på jakt etter "the real thing" (se f.eks Price 1992). Eller som Cohen (1987) har sagt: "Moderne turister kan sees på som sekulære pilegrimer på leting etter autensitet". Paradokset er naturligvis at det autentiske blir mindre og mindre autentisk etter hvert som turistifiseringen øker.

2.2.3 Trusler mot attraksjonsverdien

Naturbasert reiseliv står også overfor slike dilemmaer. Det produktet naturturismen ønsker å selge er i stor grad avhengig av turistens egne idéer om villmark og villmarks-opplevelser.

Forestillinger om villmark vil ofte være uforenlige med den varen turistindustrien kan tilby. Blant annet vil tanken om å **kjøpe** en villmarksopplevelse på et marked, være paradoksal for en del mennesker. Det kan hevdes at villmarksopplevelsen ødelegges dersom den kommersialiseres (se for eksempel Sax 1981). Videre vil villmarksopplevelsen kreve en viss mengde uberørt natur og muligheter for å være alene. Denne idéen er det i utgangspunktet ikke mulig å selge til mange mennesker i samme område på en gang. Det finnes opplagt en grense for hvor mange andre mennesker en "villmarkssøker" vil finne seg i å møte på en slik tur. Amerikanske undersøkelser viser for eksempel at møte med, og spor etter, andre mennesker er den vanligste årsaken til misnøye med villmarksopplevelser (Cole et al. 1987, Stankey & Schreyer 1987). Til en viss grad later det imidlertid til å foregå en adaptasjon eller tilpasning til hva som oppfattes som villmark og ensomhet, slik at toleransen for å møte andre mennesker i en nasjonalpark er noe fleksibel (Graefe & Vaske 1987). En undersøkelse viser for eksempel at selv om møter med andre mennesker angis som noe negativt før man starter på en villmarkstur, er de fleste tilfredse med det antall mennesker de faktisk har møtt under turen. Dette til tross for at antall møter med andre overskred det antall informantene tidligere hadde oppgitt som en øvre grense for hva de vurderte som akseptabelt. Målingene er foretatt både før og etter informantene foretok turen (Warren 1986). Slike tilpasninger har også funnet sted innen etnisk reiseliv. Et eksempel er nordområdene i Thailand. Etter hvert som den "autentiske etnisiteten" gradvis ble utvannet på grunn av den store turisttilstrømmingen, forandret også de reisendes motivstruktur seg. Tidligere var den preget av et nokså ensrettet ønske om å møte de "opprinnelige" thailandske stammefolkene. De reisende i dag vektlegger imidlertid et mye bredere spekter av opplevelsesmuligheter, der møte med andre turister inngår som en del av den forventede helheten. Det kan bety at det er andre segmenter som nå oppsøker disse destinasjonene, men det kan også bety at ønsker og etterspørsel tilpasses faktiske muligheter og tilbud (Deardan & Harron 1994).

Enkelte undersøkelser viser dessuten at selv om folk møter flere mennesker på en villmarkstur enn de anser som akseptabelt, mener de fleste i ettertid at dette likevel ikke påvirket villmarksopplevelsen deres (Patterson & Hammitt 1990). Andre har funnet den motsatte tendens (Rollings & Bradley 1986). Mye forskning er rettet mot slike fenomener, under navn som "sosial bærekraft" (Social carrying capacity: Stankey & Schreyer 1987) og "akseptabel grad av forandring" (limits of acceptable change: Stankey et al. 1985). Det er ut fra denne forskningen rimelig å anta at en gradvis økning av besøkstallet i en nasjonalpark vil underminere dens rolle som villmark. I USA har enkelte parker allerede mistet sine kvaliteter som

naturområder, slik som i Yosemite Valley hvor de besøkende møtes av trafikkorker og et yrende natteliv, med stort utvalg i restauranter og underholdning inne i selve parken (Lindsay 1986). Det har for øvrig vært forsket mye på dynamikken rundt destinasjoners utvikling og attraktivitet. Butler's "Tourism Life Cycle" (Butler 1980) er et av nøkkelbegrepene i denne diskusjonen (f.eks. Cooper & Jackson 1989, Hagwood 1986).

Turismen ødelegger ifølge Sax (1980) også nasjonalparkenes symbolske verdi. Etter hans mening er parkenes viktigste budskap å formidle en idé om forholdet mellom mennesker og natur. Å symbolisere menneskers forhold til urørt natur lar seg ikke gjøre dersom nasjonalparken overstrømmes av den urbane utvikling den er ment å kontrastere. Den kommersialismen som foregår i en del av USAs nasjonalparker liknes derfor av Sax med det å trække på flagget. Det er ikke selve handlingen som er det verste, men den symbolske kraften i den.

Problemet med villmarksturisme er på mange måter analogt med "sameierettens tragedie" (the tragedy of the commons - se Hardin 1968). Dette fenomenet går i korthet ut på at dersom ansvaret for et naturområde eller en nisje fordeles på for mange eiere, vil alle følge sine individuelle interesser uten å ta hensyn til konsekvensene for fellesskapet. Dermed vil området overforbrukes og gradvis miste sin verdi, og man har ødelagt området både for seg selv og for de andre. Kanskje står det naturbaserte reiselivet overfor det samme dilemmaet som uttrykkes i ordspråket om at man ikke både kan ha en kake og spise en kake. Eller som P.W. Zappfe skal ha uttalt; "hvis alle skal ha stillhet blir det bare bråk" (hos Faarlund 1991).

For å forstå noe av dynamikken bak ønsket om autentiske opplevelser, kan Redfoots analyser av "turist-angst" være nyttige (Redfoot 1984). I hans firedelte kategorisering av turist-typer, er særlig hans beskrivelse av 2.ordens-turisten interessant her. Redfoot kaller denne type turister for en angst-preget turist fordi vedkommende er pinlig klar over turistopplevelsens pseudo-karakter, og søker derfor "virkelige" opplevelser som ikke er stigmatisert som turisme. Når 2. ordens turisten er på reisefot har han eller hun derfor en konstant angst for at opplevelsene ikke skal være ekte nok. Jakten på "the real thing" eller "it" blir det viktige ved reisen. Dette "it" er imidlertid svært restriktivt definert, og gir 2. ordens turisten en slags dobbelt angst. Den første er angsten for å bli fanget opp av inautentiske opplevelser, og den andre er at dersom dette "it" inntreffer, vil likevel en angst smyge seg inn under huden som en usikkerhet på om dette var autentisk nok. Var det virkelig "it"?

Det er mulig at denne angsten gjør nasjonalparkenes attraksjons-

verdi som villmark sårbar. Usikkerheten på hvorvidt den aktuelle nasjonalpark gir mulighet for en autentisk villmarksopplevelse kan gi grobunn for "turistangst", og eventuelt svekke parkens villmarksimage. De besøkende må vurdere om villmarka fortsatt er autentisk dersom man for eksempel blir henvist til å overnatte på egne teltplasser, der sågar veden er ferdig tilkjørt. Hva med merking av stier eller møte med andre mennesker? Hvor mange mennesker kan jeg møte per dag og uten å ødelegge villmarksopplevelsen? Fordi villmarksbegrepet er kulturelt definert, vil meningsinnholdet være i stadig forandring, definisjoner er diffuse og vil kunne nøre opp under villmarksturistens angst for å gå glipp av autentiske opplevelser.

Forandring av attraksjonsverdi i negativ retning for enkelte kan imidlertid bety en økning i attraksjonsverdien for andre. Erfaringer både fra USA og Norden viser at nasjonalparkenes gjester stiller ulike krav til tilrettelegging og villmarkspreget. Ulike grupper legger også forskjellig vekt på betydningen av å møte andre mennesker, mengden av søppel observert underveis osv (Vistad 1993b). Foruten å understreke poenget med ulik attraksjonsverdi for ulike brukergrupper, peker slike forhold på nødvendigheten av skikkelig forvaltning. Slike spørsmål vil utdypes i kapitlene som omhandler forvaltningsproblematikk.

2.3 Trender i internasjonalt reiseliv

2.3.1 Hva er grønn turisme?

"Grønn turisme" er i den senere tid lansert som et alternativ til tradisjonell turisme og de problemer den fører med seg, som negative effekter på naturmiljøet og lokalsamfunnet. Grønn turisme er blitt en honnørbetegnelse på linje med "bærekraftig utvikling"; en "ufarlig", generell målsetting de fleste kan gi sin tilslutning til. Ulike aktører som turoperatører, lokal reiselivsnæring, lokalsamfunnet forøvrig, offentlig miljøvernforvaltning og turistene vil imidlertid kunne legge vidt forskjellig innhold i begrepet. Dette har medført at grønn turisme i dag brukes om nær sagt alle former for naturbasert turisme (jfr. figur 6).

Vi skal ikke her gjøre noe forsøk på å komme fram til en global definisjon for grønn turisme, siden ulike aktører og problemstillinger vil kunne kreve ulike definisjoner. Vi skal imidlertid se nærmere på ulike dimensjoner ved og kriterier for grønn turisme.

Effekter på naturen

Å unngå negative effekter av turismen på det fysiske miljøet, er

Adventure Travel	Nature Tourism
Alternative Tourism	Nonconsumptive Wildlife Tourism
Anthropological Tourism	Resource-Based Tourism
Appropriate Tourism	Rural Tourism
Biotourism	Safari Tourism
Ecotourism	Science Tourism
Environmental Tourism	Socially Responsible Tourism
Ethical Travel	Soft Adventure Tourism
Green Tourism	Special Interest Tourism
Low-Impact Tourism	Sustainable Tourism
"Nature-Oriented" Tourism	Wilderness Tourism

Figur 6

*Ulike former for grønn turisme.
(Kilde: Scace et. al 1992)
Different kinds of green tourism.
(Source: Scace et. al 1992)*

blant de viktigste kriteriene for grønn turisme. (Scace et al. 1992, Western ?). Betydningen av en bærekraftig utvikling understrekes, "dvs. en utvikling som møter dagens behov uten å ødelegge mulighetene for framtidige generasjoner til å tilfredsstille deres behov" (Goeldner 1991). Enkelte er svært restriktive i hva som regnes som negative effekter, f.eks. anses ikke fiske og jakt som passende aktiviteter for økoturisme (Scace et al. 1992). Forøvrig er diskusjonene omkring negative effekter på naturen ofte knyttet til volumet av turister:

Volum av turister

Volumet av turister relateres både til hva det fysiske miljøet kan tåle, hva turistene aksepterer og hva vertssamfunnet aksepterer. Grønn turisme blir ofte satt opp som et motstykke til tradisjonell masse-turisme. Mens masseturismen pr. definisjon medfører ødeleggelse av naturmiljøet, undergraving av den lokale kultur og en følelse av "overbefolkning" for turistene, vil småskala grønn turisme ikke medføre noen av disse effektene. Dette er imidlertid en grov overforenkling. Masseturismen trenger ikke å være ukontrollert, planløs, kortsiktig og ustabil, og alternativ turisme er ikke nødvendigvis hensynsfull, kontrollert, planlagt og under lokal kontroll (Butler 1989). For eksempel vil kontakten mellom turister og lokalbefolkning på typiske masseturiststeder kunne være av kortvarig og overfladisk karakter. Den lokale kultur vil derfor i stor grad kunne opprettholdes ved siden av turismekulturen. I endel former for alternativ turisme legges det vekt på kontakt med lokalbefolkningen, og turistene innkvarteres gjerne i private hjem. Kontakten mellom lokalbefolkning og turister blir da langt mer intens, og turistene trenger lengre inn på lokalbefolkningens private sfære (Butler 1989).

Heller ikke for det fysiske miljøet er grønn turisme nødvendigvis bedre enn masseturisme. Slitasje på vegetasjonen har vist seg *ikke* å være proporsjonal med antall besøkende (Hammit & Cole 1987). Det vil derfor kunne være bedre å konsentrere besøksstrømmen, framfor å spre den over et større område. For et større område som en nasjonalpark, vil det på samme måte kunne være gunstig å samle store deler av turisttrafikken i et begrenset område. Miljøbelastningen vil da bli større i dette området, mens resten av området får ligge urørt. En samling av trafikken vil også gi et bedre grunnlag for kommersielle reiselivsforetak.

Enkelte har hevdet at det er viktigere å komme fram til et sett av prinsipper som kan brukes for enhver type av naturrelatert turisme, framfor å prioritere bestemte typer av turisme som små-skala-turisme. Dersom prinsippene gjennomføres for massemarkedet, kan f.eks. denne typen marked bidra mer til miljøvernet (særlig skaffe langt større inntekter) enn et smalt elitemarked (Western ?).

Überørthet/ grad av infrastruktur

Innen enkelte former for grønn turisme, spesielt øko-turismen, legges det stor vekt på at naturen som oppsøkes er mest mulig uberørt. Økoturisten anses for å være mer tolerant overfor primitive forhold og fasiliteter enn andre turister (Harrison 1990). Vi vet imidlertid fra ulike undersøkelser i Norge at krav til uberørthet og fasiliteter varierer sterkt blant ulike markedssegmenter (Aas & Vorkinn 1991, Vistad & Vorkinn 1992, Vistad, under utarb.). Også innenfor den grønne turismen vil tilretteleggingsgraden i naturområder variere sterkt, avhengig av markedsetterspørsel, normer hos turoperatøren/reiselivsbedriften og selvsagt lovgivning og verneregler for naturområdene.

Turistenes holdninger, motiver og atferd

Hovedmotivet for de grønne turistene er naturopplevelse. "Spesialisierungsgraden" hos turistene vil imidlertid variere. Mens en betydelig andel ønsker å oppleve et område/en region mer generelt, er andre, som hobbyornitologer, ute etter mer sjeldne opplevelser. Jo mer eksklusiv opplevelsen er, jo høyere vil også betalingsvilligheten vanligvis være. Et godt eksempel fra vårt eget land, er hvaltitting hvor deltakerne i 1992 betalte 575 kr. for en dagstur. Fenomenet kommer også til uttrykk i gorillaparken i Rwanda, der turistene betaler 170 dollar for ett eneste besøk (se kapittel 3.4).

I tillegg til naturopplevelsen, er det særlig tre motiver som framheves som viktige for de "grønne" turistene: Læring, friluftslivopplevelser og eventyr (se f.eks Caballos-Lascrain 1992, Harrison 1990, Scace et al. 1992, Valentine 1990). Læring har vist seg å være et viktig motiv også for grønne turister i Norge, blant deltakerne på hvalsafarier (Vorkinn 1993).

"Eventyr-motivet" har skapt en egen form av den grønne turismen, "adventure tourism". Denne typen av turisme er blant annet gitt følgende definisjon: "En aktivitet som utøves i et spesielt, fjernt eller eksotisk område, og som vanligvis medfører en stor grad av involvering av deltakerne" (Ashton 1991). Aktiviteten og eventyr-aspektet er her det sentrale. Læring og forståelse for natur- og kulturmiljøet, som er sentralt for øko-turismen, tillegges mindre vekt. Forsøpling som følge av vandrere til Mt. Everest-området, er et godt eksempel på manglende miljøvennlig atferd blant "adventure travellers" (Harrison 1990). Basisen for "adventure travel" kan imidlertid være liten, selv om populariteten er økende. "En må huske på at de fleste amerikanere og størstedelen av middelklassen verden over er middelaldrende, overvektige og i dårlig fysisk form. Selv om de søker opplevelser, er de konstant bekymret for sin sikkerhet og helse" (Coates 1991).

Friluftslivopplevelsene kan grovt sett deles i tre etter hvor avhengige de er av naturgrunnet: De aktiviteter som er direkte avhengig av naturen (f.eks. dyreobservasjoner), aktiviteter hvor opplevelsen forsterkes av naturen (f.eks. camping), og aktiviteter der naturomgivelsene er mer tilfeldige (f.eks. svømming) (Valentine 1990).

Skal en unngå negative effekter av grønn turisme på naturmiljøet, må en sette krav til turistenes atferd. De besøkende må tilpasse seg kulturen og miljøet de besøker, ikke motsatt (Harrison 1990). Både turoperatører, frivillige organisasjoner og offentlige myndigheter har utarbeidet retningslinjer for hvordan grønne turister bør te seg (se f.eks Scace et al. 1992 og Western ?). Enkelte går enda lenger, og krever at turistene også har den rette innstilling og holdninger. I tillegg til retningslinjer for atferd, er det utarbeidet etiske ret-

ningslinjer som er filosofiske eller verdi-baserte. Et kriterium som brukes er at turistene bør fokusere på indre personlige opplevelser, framfor fysiske bragder og opplevelser (Scace et al. 1992).

Vertssamfunnets rolle

Særlig i forhold til utviklingsland, pekes det på betydningen av at den grønne turismen maksimerer de økonomiske fordelene for vertssamfunnet. Den grønne turismen bør i tillegg være under lokal kontroll, ved at det er vertssamfunnet som definerer typen og omfanget av turismen. Det skiller her mellom turisme som er tilbuds- og etterspørselsbasert. Den tilbudsbaserte turismen er opp tatt av å etablere en sosialt akseptabel, lokalt kontrollert turisme som stimulerer den økonomiske utviklingen og naturforvaltningen i vertslandet-/samfunnene. Dette i motsetning til etterspørselsbasert turisme hvor reiseoperatører har kontrollen (Lillywhite & Lillywhite 1992).

Positive effekter for miljøvernforvaltningen

Et annet kriterium som benyttes i beskrivelsen av den grønne turismen, er som nevnt i kapittel 2.1, at den skal øke turistenes bevissthet om miljøvern, og sikre en økonomisk base for forvaltningen av naturområdene (Scace et al. 1992 Western ?). Forvaltningen kan dra nytte av den grønne turismen økonomisk både ved at de selv tilbyr ulike reiselivsprodukter, eller ved at deler av betalingen for kommersielle reiselivstilbud tilfaller forvaltningen i det aktuelle området.

Produksjonen av reiselivsprodukter

Det siste kriteriet i denne oversikten gjelder produksjonen av reiselivsprodukter. Dette omfatter gjennomføringen av både transport, innkvartering og aktivitetstilbud. Som for turistenes atferd, er det utarbeidet retningslinjer for turoperatørens virksomhet (se f.eks. Scace et al. 1992 og Blangy & Wood ?). Når det gjelder den enkelte reiselivsbedrift, synes arbeidet med miljøkriterier å være kommet særlig langt i Tyskland, Sveits og Østerrike. Kriteriene varierer, men tar blant annet for seg forhold som avfallshåndtering, energibruk, vann og kloakk, transport, innkjøp, gjesteinformasjon og personalopplæring. En undersøkelse fra Norge viser at det foreløpig er kun ett prosjekt som markedsføres som grønt reiseliv, nemlig "Grønt Reiseliv i Øyer" hvor man har definert et sett av miljøkriterier for overnattingsbedrifter (Hille 1994). En mer omfattende beskrivelse og eksempler er for øvrig gitt i Aschim og medarbeidere (1994).

Det finnes også andre og mer spesifiserte kriterier for grønn turisme (se f.eks Scace et al. 1992), men vi har her tatt for oss hovedgruppene av de mest brukte kriteriene. Som oppsummeringen viser dekker "grønn turisme" et vidt spekter av turismereformer, som gir turistene forskjellige opplevelser, ulik lønnsomhet for næring- en, og som har ulik innvirkning på naturmiljøet og vertssamfunnet.

Skal den grønne turismen være levedyktig på lang sikt, er det en forutsetning at turismens grunnlag, naturmiljøet, bevares. Dette krever et nært samarbeid og en felles målsetting for reiselivsnæringen og miljøvernmyndighetene. Det er derfor et stort behov for å avklare hva slags grønn turisme vi ønsker i Norge. Også i forhold til turistenes forventninger og tilfredshet, er det nødvendig å avklare hva slags produkt vi tilbyr. Manglende samsvar mellom markedsføringsprofil og produktinnhold vil ha negative konsekvenser for norsk reiselivsnæring på lang sikt (Aschim et al. 1994).

2.3.2 Omfang av den grønne turismen

Omfanget av pålitelig reiselivsstatistikk på verdensbasis er begrenset. World Tourism Organization utgir statistikk som viser internasjonale turistankomster og beløp brukt av turistene, men størrelsen på ulike turistformer, inkludert grønn turisme, eller hvor stor økonomisk avkastning ulike turistformer gir, er uvisst (Ashton 1992, Aschim 1994, Giannecchini 1992, Smith & Jenner 1990). En rekke forfattere har likevel forsøkt å anslå omfanget og veksten i etterspørselen etter grønn turisme. Det er imidlertid vanskelig å vurdere hvor pålitelige disse anslagene er, siden beregningsgrunnlaget sjelden er dokumentert. Når grønn turisme i tillegg kan defineres på et utall måter, er det klart at det hefter stor usikkerhet ved disse anslagene. I tillegg til generelle anslag, finnes det mer pålitelig statistikk for enkelte former for grønn turisme i avgrensede geografiske områder. I hvilken grad disse erfaringene kan overføres til andre former for turisme og andre områder, er imidlertid et åpent spørsmål.

Fra medlemmer i World Tourism Organization er det anslått at 20-25% av fritidsreisene (fritidsreisene utgjør 55-60% av verdens reise marked) kan defineres som naturturisme/adventure travel. Det finnes også prognoser fra reiselivsindustrien som tilsier en årlig inntekt fra natureiser på verdensbasis på omlag 230 milliarder US dollar i 1996 (Giannecchini 1992). I Europa er det antydnet at ca. 10% av alle feriene i 1990 hadde en sportsaktivitet som *hovedformål* (skiferier ikke inkludert). Sportsaktivitetene defineres vidt, og inkluderer såpass forskjellige aktiviteter som naturstudier, vandreturer (over 3 km), golf og vannski (Smith & Jenner 1990).

Naturbasert turisme er anslått til å være det markedssegment som har den største veksten (Caballos-Lascurain 1992). Turisme til villmarksområder verden over anslås å ha vokst 20% hvert år i perioden 1980 til 1990 (Ashton 1991). "Low-impact eco-tourism" anslås å ha hatt en årlig vekst på mellom 8 og 22% sist på 80-tallet og tidlig på 1990-tallet i ulike områder i Nord-Amerika, Europa og "The Pacific Rim" (Lillywhite & Lillywhite 1992). "Adventure

Travel"-markedet anslås å ha hatt en årlig vekst på 8-10% siden midten av 60-årene (Mallett 1992). Det antas også at antall aktivitetsferier i Europa vil vokse med ca 10% per år fram til 1995. Aktivitetsferier vil da utgjøre ca 13% av alle europeiske ferier i 1995 (Smith & Jenner 1990). Også i etterspørselen etter organiserte reiser har det vært en tilsvarende vekst. I 1980-årene opplevde mange turoperatører med naturbasert virksomhet en årlig vekst i kundemassen på over 20 prosent (Blangy & Wood ?).

Sett på verdensbasis synes den grønne turismen fortsatt å ha relativt lav betydning, sammenlignet med konvensjonell turisme eller masseturisme. Betydningen av grønn turisme kan imidlertid være langt større for enkeltland. I en undersøkelse i regi av World Wildlife Fund på Latin-amerikanske flyplasser oppga for eksempel 47 prosent av de internasjonale reisende naturområder som en viktig faktor for ferieplanleggingen (Giannecchini 1992). I Kenya er turismen den industri som bringer mest fremmed valuta til landet, og turismen utgjør ca 10 prosent av brutto nasjonalprodukt. I Costa Rica har turistindustrien (hovedsakelig av økologisk karakter) vært den nest største eller tredje største inntektskilde for fremmed valuta de siste ti år (Caballos-Lascurain 1992).

2.3.3 Faktorer som har betydning for framtidig utvikling

Etterspørselen etter reiselivsprodukter generelt er avhengig av en rekke forhold, som økonomisk og politisk utvikling. En ferskt illustrasjon er utviklingen i Rwanda. Turismen i landets nasjonalparker har som nevnt i rapporten vært et eksempel på en vellykket satsing på naturbasert reiseliv. Den politiske utviklingen i den senere tiden har imidlertid forandret dette bildet fullstendig. Vi vil imidlertid ikke drøfte slike aspekter her, men nøye oss med å gi en kortfattet oversikt over faktorer som har hatt og vil kunne ha betydning for etterspørselen etter *grønne* ferier. Oppsummeringen er basert på Aschim et al. 1994, Coates 1991, Cohen 1987, Johansen 1992 og Smith & Jenner 1990.

1) Reaksjon på masseturismen: For noen har grønn turisme blitt et ideologisk alternativ til den tradisjonelle, forbrukerorienterte masseturismen, og de sosiale, økonomiske og kulturelle konsekvenser denne medfører.

2) Reaksjon på livsstilen i de industrialiserte land: Aweksling eller flukt fra hverdagen synes å være et stadig viktigere feriemotiv. For det første oppleves det moderne samfunn av mange som gjennomorganisert og regulert, med sterke begrensninger på den individuelle utfoldelsen i hverdagen. Dette kan føre til ønsker om utfordrende aktiviteter og eksotiske opplevelser i feriene. Enkelte peker også på

at synet på ferie er endret. Mens ferie tidligere var en befrielse fra arbeid, skal ferien nå være fysisk, intellektuelt og sosialt berikende. Dette skaper et press om "positive opplevelser" som blant annet den grønne turismen kan tilfredsstillende. For det tredje har en stadig større del av befolkningen fått et stillesittende arbeid, hvilket gir utslag i økt fysisk aktivitet i fritiden, inkludert feriene.

I tett befolkede områder med forurensning og andre miljøproblemer, kan også fluktmotivet være avgjørende for etterspørselen etter "grønne" ferier.

3) Aldring av befolkningen i den vestlige verden: Mens de som var 60 år eller eldre utgjorde 18 prosent av befolkningen i vest-Europa i 1980, er andelen forventet å være på 21 prosent i år 2000, og på over 25 prosent i 2025. Aldringen av befolkningen vil antakelig føre til mindre etterspørsel etter visse typer aktivitetsferier. Det er imidlertid forventet at de eldre vil ha bedre helse i framtida. Den økende andel eldre behøver derfor ikke bety mindre etterspørsel etter naturbaserte ferier, men mer sannsynlig en dreining til rolligere aktiviteter.

4) Økende miljøbevissthet: Miljøproblemer har også ført til økende miljøbevissthet i befolkningen, som igjen påvirker etterspørselen etter miljøvennlige feriealternativer.

5) Økende urbanisering: Ugunstige bo- og arbeidsmiljø med stor befolkningstetthet, lite grøntarealer og stor trafikk vil kunne medføre større etterspørsel etter naturopplevelser. Urbanisering betyr også at en fjerner seg fra tradisjonelle livsformer i rurale områder. Dette kan føre til en romantisering av tradisjonelle aktiviteter som jakt, fiske og håndverkstradisjoner, og ha innvirkning på etterspørselen etter for eksempel bondegårdsferier. Den økende urbaniseringen kan imidlertid også ha en motsatt effekt, ved at den befester en bykultur med mindre ønsker om utendørs-aktiviteter.

Til tross for en rekke internasjonale utredninger, avtaler og konvensjoner, blir økonomiske hensyn i stor grad fortsatt prioritert foran miljøhensyn. Det er derfor liten grunn til å tro at miljøsituasjonen vil bedre seg vesentlig i de nærmeste årene. Med høyt prioriterte målsettinger om økonomisk vekst i de industrialiserte land, vil produktivitetskravene heller skjeppes enn senkes. Hverdagen vil derfor fortsatt oppleves som rutinepreget og stresset for mange. Det er ut fra dette ikke grunn til å tro at etterspørselen etter grønne ferieformer vil avta. Det kan imidlertid tenkes at forhold som virker inn på ferieetterspørselen generelt, kan virke i motsatt retning. Som nevnt av Aschim et al. 1994, er for eksempel etterspørselen etter ferier konjunkturfølsom. For den grønne turismens del vil reiser til eksotiske destinasjoner og utenlandstrafikken være særlig utsatt på grunn av høyt prisnivå.

3 Reiseliv og nasjonalparker

3.1 Global situasjon og historisk utvikling

Naturvern slik vi kjenner det i dag er et produkt av de siste ett hundre års samfunnsutvikling. I dag finnes det i underkant av fire tusen verneområder globalt sett. Godt og vel ett tusen av disse er nasjonalparker. Nasjonalparkene er også den type verneområde som dekker størst samlet areal av verneområdene. I dag utgjør dette arealet omlag 2,5 millioner kvadratkilometer, og arealet vil ventelig øke i fremtiden.

Vern av natur som en motvekt til den generelle samfunnsutviklingen er opprinnelig et vestlig fenomen som etterhvert har blitt eksportert til store deler av verden. Naturlig nok har idéen blitt iverksatt i ulikt omfang og i ulike former i forskjellige land. Nasjonalparker er bare en av flere typer verneområder, men sannsynligvis den vernetypen som er best kjent. Sett i vestlig sammenheng kom Norge sent med i det gode selskap. Vi fikk vår første nasjonalpark først i 1962, mens land som Sverige, USA, Australia og Sør-Afrika opprettet nasjonalparker allerede på slutten av forrige århundre eller like etter århundredskiftet. Mer enn ett hundre nasjoner fordelt på alle kontinenter har nå opprettet nasjonalparker.

Nasjonalparkenes framvekst er ikke et isolert fenomen, men et element i naturvernets omfattende, om enn relativt korte historie. Denne historien er nært knyttet til samfunnsutviklingen og da først og fremst i den vestlige verden. Rundt midten av 1800-tallet hadde industrialiseringen fått et godt grep om det europeiske samfunn, og så smått begynt å prege den nye verden - Nord-Amerika. Rundt århundredskiftet så enkelte framsynte personer både i Europa og andre verdensdeler at utviklingen av det industrielle storsamfunnet på sikt kunne true eksistensen av fri natur, eller i det minste at fri natur ble mindre tilgjengelig. Denne innsikten resulterte etterhvert i forslag om naturvern og forvaltning av urørt natur (Carhart 1920, Leopold 1921). Modernismens tidsånd proklamerte stor tro på mennesket som suverent vesen og på økonomisk vekst hvor vitenskap, teknologisk utvikling og utnyttelse av naturressurser var nødvendige virkemidler. I naturvern- og turismesammenheng er det imidlertid tydelig at utviklingen av et mer moderne samfunn de siste to hundre år har ført til at mange reiser for reisingens skyld, at naturen er en god attraksjon og salgsvare og at tidligere atskilte kulturer har fått utstrakt kontakt. Moderne, vestlige kulturer har i denne perioden opplevd et økende befolknings- og ressurspress. Årsakene til og legitimeringen for vern av natur mot den modernistiske utviklingen ligger nettopp i det stadig økende skillet mellom mennesket og dets livsgrunnlag.

Tatt i betraktning at naturressurser og vakre naturområder for de fleste syntes ubegrensede, var de tidlige verneforslagene framsynte. Samtidig var de av samme årsak ikke spesielt kontroversielle. De bygget på et åpenbart antroposentrisk perspektiv; naturvern fikk politisk makt fordi vakker natur kunne gi mennesker i urbane samfunn gode opplevelser og samfunnet økonomisk utbytte. De første nasjonalparkene i USA ble realisert lenge før bilens tid ved at de store jernbaneselskapene ga økonomisk og politisk støtte, ettersom de da fikk et stort marked av turister som ville til parkene i sommerferien.

Som andre historiske epoker resulterte modernismen i en reaksjon. Enkelte benekter postmodernismen som begrep og fenomen (Giddens 1990). Men det kan være nyttig i naturvernsammenheng fordi postmodernismen stiller spørsmål ved mye i det moderne samfunn, samtidig som den viderefører viktige dimensjoner i det moderne samfunn.

Svært enkelt sagt preges det postmoderne eller postindustrielle samfunnet i vesten blant annet av kritikk av økonomisk vekstteori, bred internasjonalisering, kontakt mellom kulturer og kritikk av vitenskapenes påståtte objektivitet. Kunnskaper allmengjøres i større grad ved de-spesialisering og de-differensiering. Man kan si at mens samfunnet på mange måter blir mer komplekst, uforståelig og muligens fremmedgjort for folk flest, blir stadig mer informasjon tilgjengelig for befolkningen (Arac 1989). Media har etablert seg som "den fjerde statsmakt", og er antageligvis den viktigste faktoren i den brede og ukritiske disseminasjonen av informasjon og kunnskaper. Postmodernismen preges også av endringer og dels oppløsning av gamle normer og moraloppfatninger.

I naturvern- og turisme-sammenheng betyr dette blant annet at turister av i dag er del av en global felleskultur hvor de reiser i økende grad til nye reisemål og søker nye opplevelser rundt om i verden, og gjerne søker samme typer av opplevelser på helt forskjellige steder. Nasjonalparker og andre naturattraksjoner blir mer og mer internasjonale attraksjoner. En økende allmengjøring av kunnskaper og ferdigheter betyr at stadig større grupper av reelle og potensielle rekreasjonsutøvere har idéer om hvordan det er i fjerne strøk og som i stadig mindre grad lar seg overraske eller sjokkere (Viken 1993).

En postmodernistisk perspektiv på naturkontakt og dagens turistiske bruk av natur kan hevde at dagens rekreasjonsutøvere som oppsøker naturattraksjoner blir stadig mer kvalitetsbevisste, kravstore, travle og vidtrekkende. Men en postmodernistisk forståelse innebærer også en erkjennelse av atskillig større kompleksitet i turismesystemet og vektlegging av andre behov ved naturkontakt enn de enkle masseturisme modeller forfekter.

Store deler av den vestlige befolkningen er bekymret for samfunnsutviklingen og verdens ressursituasjon. Stadig større befolkningsgrupper bor dessuten i urbane og forurensede miljøer. Det uttrykte og latente behovet for natur er stigende. I vesten er det en allmenn erkjennelse at fri natur er en meget knapp ressurs (McCloskey 1989).

Naturvernet er samfunnsmessig reaksjon på hovedtrekkene i det modernistiske samfunn. Naturvern idéen i vesten vokste fram i symbiose med moderniseringen av samfunnet. For at naturvernet skulle bli effektivt, det vil si at idéen ble institusjonalisert og etterhvert også internasjonalt, var det nødvendig med et visst krisenivå. Inntil fri natur for alvor ble en knapp ressurs lokalt, nasjonalt og globalt, eksisterte det ikke nok bevissthet og dermed verdsetting av ressursene til å gi effektive forvaltningsinstitusjoner. Postmodernismen forandrer gradvis det idéhistoriske grunnlaget for samfunnets naturbruk gjennom sin kritikk av industrisamfunnet og tilhørende materialisme og økonomisk vekst, samt kritikk av vitenskapenes manglende verdiorientering og søken etter alternative verdier og samfunnsmodeller.

Naturvernbegrepets kulturelle relativitet

Naturvern er en fundamental kamp om allokering av ressurser i en verden hvor tilgjengelige naturressurser blir stadig knappere for stadig større befolkningsgrupper. Fra vestlig hold har det lenge vært en uttrykt målsetting at størst mulige arealer bør vernes for menneskelig materiell utnyttelse. Villmarkskonseptet bør institusjonaliseres i flest mulige land (Frome 1989, McCloskey 1989). Naturvern og villmarksbegrepet som vestlig idé eksporteres med andre ord til store deler av verden. Dette er imidlertid ikke uproblematisk etter som ulike kulturer har ulike syn på naturen. Både natur og villmark er kulturelle begreper med svært varierende mening globalt sett (Oelschlaeger 1991).

Den økende internasjonaliseringen av villmarksbegrepet illustrerer den kulturelle relativiteten og noen av problemene med å eksportere den vestlige naturverntanken til øvrige deler av verden. Begrepet villmark oppsto på det fjortende århundret i engelsk oversettelse av bibelen fra latin og ble brukt som synonym for ubebodde ørkenområder i Midt-Østen (Nash 1982). Vi finner senere begrepet i litteratur fra mange land brukt for å beskrive land eller arealer som mennesket ennå ikke kjente og/eller hadde underlagt seg. Den vestlige sivilisasjons historie kjennetegnes blant annet ved en kontinuerlig kamp mot naturen. Mennesket skulle overkomme naturen (villmarken), og dette synet er dypt rotfestet i den kristne etikken. Kristendommen er en meget menneskesentrert etikk som historisk sett har framhevet skillet mellom menneske og natur og mellom ulike former for natur. Naturen var et resultat av skaper-

verket; villmarken og naturkatastrofer som jordskjelv og flommer var eksempler på Guds vrede (Heiene 1994, Hendee et al. 1990). På samme måte var friserter hager og parklandskap eksempler på den gode natur. Etterhvert fikk imidlertid naturvitenskapen større innflytelse på samfunnet. Villmark ble sett på som en kilde til inspirasjon snarere enn terror og vill natur ble forklart gjennom vitenskap mer enn gjennom teologi (Hendee et al. 1990). Det er først i den senere tid, etter at de fleste vestlige land har tilegnet seg en høy materiell levestandard, og etter at nesten all villmark er utryddet, at begrepet har fått et positivt innhold og blitt symbol på noe som industrisamfunnet bør ta vare på.

Mange kulturer utenfor den vestlige verden står i sterk kontrast til dette synet. I en rekke land er det atskillig vanskeligere å institusjonalisere naturvernet. Dette gjelder både i land med stor knapphet på naturressurser og i land som fremdeles har mye urørt natur. Enkelt sagt så bygger mange av disse kulturene på religioner, etikk og livssyn med et annet forhold til menneske - natur interaksjoner enn den vestlige kristendommen. Mange asiatiske og afrikanske språk mangler for eksempel et ord for "villmark", simpelthen fordi disse kulturene tradisjonelt ikke har oppfattet noe naturlig skille mellom mennesker og deres livsmiljø. Et slikt uttrykk for "enhet" mellom menneske og natur preger også hinduisme, buddhisme og taoisme. "Enhetsfilosofi" eksisterer videre i en rekke nordlige urbefolkningskulturer (Sambo 1993). Nordamerikanske indianere hadde også et nedtonet skille mellom mennesker og naturmiljø før europeerne kom. Sioux indianeren Standing Bear mente at bare kulturer som manipulerer sine miljøer skiller mellom villmark og sivilisasjon (McLuhan 1971). For balinesiske hinduer er det i følge Mantra (1984) utenfor fatteevne å skulle skille mellom menneskets samfunn og andre levende vesener.

Selv om slike utsagn peker på kulturelle forskjeller i oppfatninger av naturmiljøet, skal man være forsiktig med å trekke absolutte skiller mellom vestlige og ikke-vestlige tanker om "villmark". På grønlandsk har vi for eksempel begrepet "inoqajuitsoq", som oversettes med "ørken" eller "der hvor ingen mennesker bor" (Olsen 1994). Det er rimelig at mennesker i andre kulturer også har forestillinger om enkelte naturområder som ukjente og kanskje farlige. Spesielt vil leveområdets randsoner kunne få tilnærmedesvis de samme konnotasjoner som vårt villmarksbegrep har. Mange av utsagnene som gjengis i litteraturen kan også bygge på informantenes forsøk på å presentere en idéell identitet, eller ønske om å markere forskjellighet til de dominerende vestlige samfunn. Forskere som tolker fremmede språk og kulturer kan selvfølgelig også misforstå sine studieobjekter (se f.eks Brown 1991, Edgerton 1992). En viss forsiktighet må derfor utvises når ulike kulturer skal sammenliknes.

Likevel vil det være riktig å hevde at det moderne vestlige verdensbilde er mer basert på rasjonalitet, naturvitenskap og teknikk og at det hviler på en oppfatning om at mennesket er suverent i forhold til andre levende vesener og at naturen blir et instrument for å nå menneskelige mål. Andre kulturers vektlegging av menneskets integrerte rolle i naturen og helhet med naturen bygger derimot på en oppfatning om at naturen har viktige normative egenskaper og at menneskets ikke har spesielle eller suverene rettigheter i forhold til andre levende vesener (Devall & Sessions 1985, Nelson 1983). Disse grunnleggende forskjellene i verdensbilde er den viktigste dimensjonen i naturvernbegrepets kulturelle relativitet.

Det finnes også mer praktiske årsaker til at naturvern og skillet mellom menneske og natur er vanskelig å innføre i store deler av verden. I de fleste utviklingsland har store grupper av bønder og andre grupper i lang tid utnyttet naturressursene på mer direkte måter uten alle de kompliserende mellomledd og den store avstanden mellom produsent og forbruker som karakteriserer det moderne samfunn. I dag preger naturligvis den urbane-industrielle utviklingen også utviklingslandene, og for mange er livet i disse kulturene bare en dårlig utgave av det vestlige samfunn. De omfattende historiske forskjellene i religioner, livssyn og etikk har allikevel stor innvirkning på dagens samfunn og forvaltningsapparat og gir viktige forklaringer på hvorfor naturverntanken som amerikansk-europeisk eksportprodukt ikke lett lar seg innføre i nye markeder.

Et annet problem er knyttet til definisjonen av kunnskap. Moderne nasjonalparkforvaltning bygger på formaliserte forvaltningssystemer og ekspertkunnskap. I likhet med andre sektorer i samfunnet er det svært trange rammer for hva som aksepteres som legitim kunnskap. Ekspert, dvs. personer med formell trening fra universiteter og lignende institusjoner har nærmest monopol på å definere relevant kunnskap i naturvernsammenheng. Dagens forvaltningssystem er et produkt av tenkningen i det vestlige industrisamfunnet hvor naturvitenskapene dominerer i miljøforvaltningen med streben etter målbarhet, objektivitet og lovmessig kunnskap. Disse normene for kunnskap er dels nødvendige, men vanligvis utilstrekkelige i verneområdeforvaltning som i hovedsak er et spørsmål om allokering av samfunnsmessige verdier.

Ekspertdominans er et grunnleggende problem i forhold til de utfordringer forvaltningen av verneområder står overfor i dag både i industrialiserte land og i utviklingsland. Verden over møter naturvernet krav om mer innflytelse fra lokalbefolkninger som blir berørt av vernet. Spesielt i u-land må naturvern bli bedre integrert i i samfunnsmessige, og økologisk forsvarlige strategier for økonomisk utvikling. I mange tilfeller kan naturvern gi bedre inntekter til lokal-samfunn enn andre former for ressursutnyttelse.

Utfordringen må møtes gjennom deltagende planlegging og endrete beslutningssystem. Ekspertenes tradisjonelle rolle vil endres. "Vanlige folk" som nepalesiske fjellbønder, canadiske inuiter, eller for den slags skyld urbane vestlige brukere besitter både verdifull kunnskap, holdninger og dels politisk makt som trengs i forvaltningssystemene. Verneområdeforvaltning kan bare fungere på lang sikt dersom den har tilstrekkelig støtte og kommunikasjon med de samfunn forvaltningen influerer. Implikasjonen for nasjonalparkforvaltning er at eksperter må bli mer ydmyke når det gjelder sin egen rolle og skille bedre mellom faglige, tekniske problemstillinger og verdispørsmål.

Årsaken til at det gjerne tar lang tid før befolkningens holdninger og vurderinger får innflytelse på viktige samfunnsbeslutninger ligger i følge Yanchelovich (1989) i fenomenet epistemologisk angst; frykt for at den kunnskapen ekspertene representerer er utilstrekkelig og/eller irrelevant. Denne frykten virker som effektiv motstand til forandring da systemet ofte har større egeninteresse av å hindre forandring enn å skape den. Som Habermas har påpekt (1981) kan sann kommunikasjon bare finne sted når det ikke foreligger elementer av tvang eller manipulasjon. Eksperters ofte snevre definisjoner av legitim kunnskap er en form for manipulasjon av offentlighetens interesser, noe som gjerne fører til redusert tillit og støtte fra befolkningen i viktige spørsmål om ressursallokering som naturvern. I konteksten av kulturell relativitet er det viktig å forstå at den moderne naturvernmodellen fremdeles i all hovedsak baseres på eksperter med vestlig vitenskapelig trening, og at denne modellen vil ha begrenset funksjon i andre kulturer med mindre den tilpasses lokale forhold betraktelig. Trolig vil også naturvernforvaltning i vesten avhenge av en bedre integrering av alternative kunnskapsformer, samt mer deltagende planleggings- og beslutningsmodeller.

3. 2 Politikk for og forvaltning av verneområder i andre land

Fra innflytelsesrike og framtidsrettede samfunnsborgere i USA fikk kongressen til å opprette verdens første nasjonalpark i 1872, har naturvern vokst til å bli et omfattende internasjonalt anliggende. Mer enn 100 land har nå opprettet nasjonalparker og enda flere har et eller annet system for ulike typer verneområder. I likhet med andre samfunnsområder har også naturvernet fått sin internasjonale overbygning. The International Union for Conservation of Nature (IUCN) har for tiden 540 medlemmer, inkludert 58 nasjoner, 124 offentlige, regjeringsoppnevnte institusjoner og 349 frivillige organisasjoner (Hendee et al. 1990) med hovedkvarter i Sveits. IUCN arbeider på flere områder hvorav en egen avdeling dekker verneområder (Commission on National Parks and

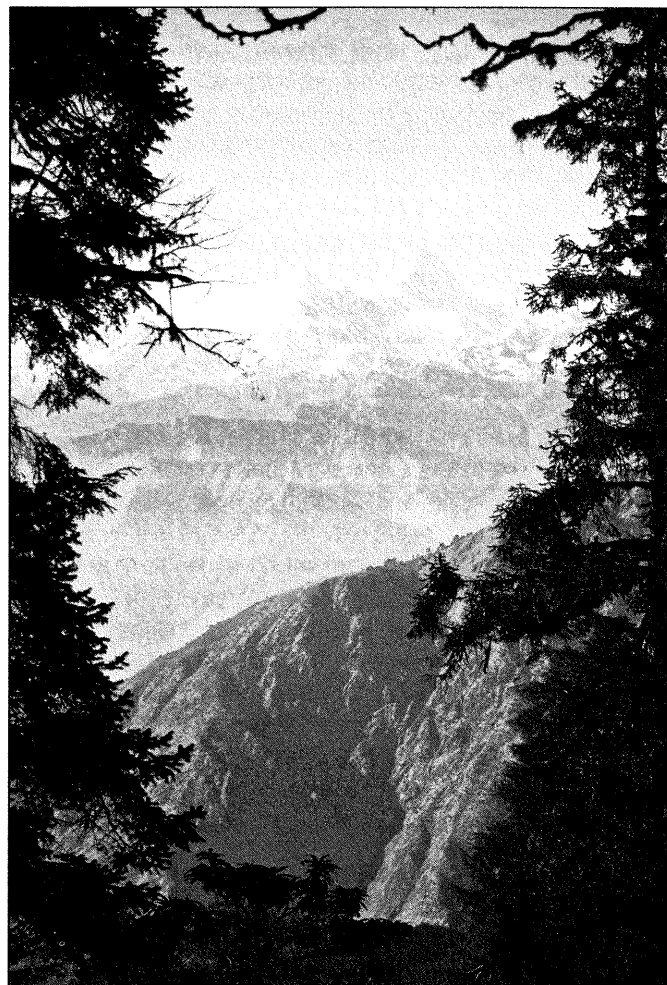
Protected Areas). Formålet med IUCNs engasjement for verneområder er blant annet å standardisere et system for kategorier av verneområder og kriterier for disse for å få et globalt nettverk av naturvernområder. Dette systemet har lenge vært under utvikling og omfatter for tiden ti kategorier: Scientific Reserve, National Park, Natural Monument/Natural Landmark, Managed Nature Reserve/Wildlife Sanctuary, Protected Landscapes and Seascapes, Resource Reserve, Anthropological Reserve/Natural Biotic Area, Multiple Use Management Area/Managed Resource Area, Biosphere Reserve og World Heritage Site. Norge arbeider nå for å harmonisere arbeidet med verneområder til IUCNs kriterier. Per 1. januar 1993 listet Norge 55 naturreservat, 20 nasjonalparker, 7 viltreservat, 30 landskapsvernområder og 30 naturreservater/RAM-SAR områder (spesielle våtmarksområder) som kvalifiserte til IUCN kriterier i kategoriene 1 - 5 (Direktoratet for naturforvaltning 1993).

3.2.1 Forhold i de enkelte land

Vi finner høyst ulike former for nasjonalparker rundt om i verden. Norske nasjonalparker har stort sett strenge grenser mot omkringliggende områder med et minimum av turistfasiliteter og andre inngrep innenfor parkgrensene. Nord-Amerikanske nasjonalparker rommer tildels store veisystemer og turistfasiliteter innenfor både parkene og randsonene. Nasjonalparker i enkelte europeiske land og mange steder i utviklingsland har dessuten fast bosetning og tradisjonell ressursutnyttelse innenfor vernegrensene. I det følgende beskrives noen eksempler på generelle naturverntiltak i ulike deler av verden. Formålet er å gi et kort innblikk i hvordan myndighetene i de ulike land har reagert på naturvernbehovene og hvilke forvaltningsmodeller dette har resultert i. Gjennomgangen er nødvendigvis fragmentarisk og ingen fullstendig beskrivelse av nasjonalparksystemene i de forskjellige landene.

USA

USA står i en særstilling når det gjelder naturvern både historisk og i forhold til nåtid. Den moderne naturverntankegangen hadde mange av sine viktigste inspiratorer og forkjempere i dette landet, og USA har institusjonalisert verneområdeforvaltning på et helt annet nivå enn noe annet land i verden. De første nasjonalparkene så dagens lys i USA for mer enn ett hundre år siden, og nasjonen har i tillegg vernet store områder som villmarksområder og rekreasjonsområder. USA var også det første landet i verden som innførte lovgivning for å klassifisere og beskytte villmark formelt (The Wilderness Act i 1964). Historisk sett er USA et meget ungt land og her ligger nøkkelen til den fremtredende posisjonen USA har i naturvernsammenheng. Nasjonen er en av de mest teknisk avanserte, ressursforbrukende og urbaniserte medlemmene i verdens-

Figur 7

Den vestlige naturverntanken er institusjonalisert i en rekke land i alle verdensdelene. I Nepal finnes det syv nasjonalparker og en rekke vilt- og naturreservater.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

The westernized idea of nature conservation is institutionalized in a series of countries in all parts of the world. Seven national parks and several wildlife and nature reserves are found in Nepal.

Photo: Bjørn P. Kaltenborn

samfunnet. Samtidig har landet en klar internasjonal ledelse når det gjelder filosofisk, politisk, lovgivningsmessig og økonomisk forpliktelse til naturvern. I Europa ble så og si all urørt natur av noe størrelse ødelagt før naturvernet fikk ordentlig feste. I så måte var Nord-Amerika bedre stillet på grunn av sin enorme størrelse. Etter som nybyggere flyttet stadig lengre vest og landet ble bosatt og utnyttet ble de østre deler av USA urbanisert. Når bybefolkning i øst begynte å se seg om etter store arealer for naturvern fantes disse

ennå i betydelig utstrekning i vest (Nash 1970). Her var det med andre ord et mye større sammenfall av urbaniseringsgrad, naturvernbehov og tilgang på urørt natur enn i Europa.

Det tidlige gjennomslaget for naturvern i amerikansk kultur og samfunnsliv er diskutert i detalj av en rekke forfattere (Nash 1982, Sax 1980). I hovedsak attribueres den tidlige suksessen til innflytelsen av forfattere og mektige samfunnsstopper, vektleggingen av antroposentrisk perspektiver og framtidig økonomisk nytte, dyktig utnyttelse av politisk innflytelse og økende materiell velstand i befolkningen og dermed overskudd til å verdsette estetiske sider ved naturen.

Nasjonalparkene hadde fra begynnelsen av en todelt målsetting om vern av natur og tilrettelegging for "public use and enjoyment". Det biologiske argumentet om behovet for å verne natur mot den teknisk-industrielle utvikling for naturens egen skyld ble hevdet tidlig (Teale 1976), men det var like klart helt fra nasjonalparkhistoriens barndom at de store verneområdene også måtte tjene samfunnsmessige behov. De tidlige nasjonalparkene var også et uttrykk for monumentalisme (Sax 1980), noe som konkret vises ved at en type verneområde kalles "national monuments". Også på dette området ønsket USA å vise verden at nasjonen var storslagen. Det tok forøvrig svært lang tid før nasjonalparkenes vitenskapelige rolle og fundament ble forsøkt dokumentert.

En lignende utvikling har funnet sted i mange andre land senere. Inspirert av suksessen med de første nasjonalparkene i USA som umiddelbart ble populære blant befolkningen, opprettet både Sør-Afrika, Australia og New Zealand nasjonalparker få år senere. De nordamerikanske nasjonalparkene har stått modell for nasjonalparker i ulike deler av verden. I de fleste land har nasjonalparkene levd med en todelt målsetting om bruk og vern siden de ble opprettet. Dette var i de fleste tilfeller et nødvendig kompromiss for å sikre støtte til vern av områder som var tilstrekkelig store. Nasjonalparkene i USA utviklet tidlig begrepsparet "frontcountry and backcountry". Man "ofret" deler av parkene til kommersiell utnyttelse som hoteller og turistentrepenører for å bevare de indre og mer utilgjengelige områdene.

I dag har systemet av nasjonalparker og andre verneområder i USA vokst til en stor og mektig organisasjon. The National Park Service under innenriksdepartementet har flere tusen ansatte og forvalter drøyt tre hundre nasjonalparker og monumenter (national monuments). Andre verneområder som wilderness areas, nature reserves, wildlife reserves og national recreation areas forvaltes stort sett av andre organisasjoner. Områdene forvaltes aktivt basert på eget regelverk og forvaltningsplaner, og de aller fleste nasjonalparkene har nå ansatt både naturveiledere, forskere, teknisk personell og administrasjon.

Miljøet og bruken i parken overvåkes og det naturfaglige grunnlaget er godt dokumentert og tilgjengelig for overvåking og analyser på geografiske informasjonssystemer (GIS). Få, hvis noen, verneområder i verden har så omfattende bruk som enkelte nasjonalparker i USA, og dette har naturligvis ført til betydelige inngrep og miljøeffekter i parkene. I de fleste nasjonalparker finnes et begrenset vassystem og i mange finnes dessuten overnattings-, og informasjonsfasiliteter. Hines (1993) har estimert at besøkende til nasjonalparkene forårsaker skader tilsvarende ett hundre millioner dollar årlig.

Canada

Canada har på mange måter fulgt en utvikling som ligner på USAs i etableringen av verneområder. Den store forskjellen ligger i landets enorme tilgang på naturressurser i forhold til en relativt liten befolkning. Fremdeles er store deler av nordområdene i Canada ubeboede og urørte og utgjør noen av de største gjenværende villmarksområder i verden. Den canadiske nasjonalparkbevegelsen var i begynnelsen meget nytteorientert (Hendee et al. 1990). Verningen av varme kilder i Banff i 1885 under Rocky Mountain Park Act hadde primært som formål å etablere et turiststed. Selv om Canada formelt sett etablerte verdens første administrative nasjonalparkorganisasjon i 1911, skilte ikke canadierne mellom villmarksreservater og skogbruksreservater før flere tiår senere. Den første direktøren i nasjonalparkvesenet uttalte stolt i 1922 at fjellparkene i Canada er verdt 300 millioner dollar årlig for Canada i form av turistinntekter (Hendee et al. 1990).

Canadas nasjonalparkpolitikk fikk i 1930 et mandat til å opprette nasjonalparker i urørt natur. Imidlertid gikk det ikke alltid slik i praksis. Både i nasjonalparker og i villmarksområder/reservater fortsatte skogsdrift og gruvevirksomhet utover i 1950-årene. På 1960-tallet ble både politikk og virkemidler strammet i forhold til naturvernets behov for å stoppe denne uheldige virkningen. Per i dag har landet etablert et differensiert verneområdesystem fra masseturisme-nasjonalparker som Banff til store og urørte villmarksområder i Yukon og Northwest Territories. Mange av nasjonalparkene er sonert slik at deler av parkene forvaltes spesielt strengt som villmarkssoner. Soneringen kan ikke gjennomføres administrativt, men må gjøres juridisk.

På samme måte som USA har verneområder på statlig nivå (state parks), har Canada verneområder som opprettes på provinsnivå (provincial parks). I USA er gjerne de statlige parkene mindre områder, mens i Canada er mange av provinsparkene av samme størrelse og kvalitet som nasjonalparkene.

Miljøproblemene varierer enormt fra park til park i Canada. Generelt er de store problemene lokalisert til de sørlige delene av landet hvor storparten av bruken finner sted. Det er imidlertid ikke alltid turismen som utgjør den største trusselen mot verneområde-

ne. Gruvedrift, oljeutvinning og skogsdrift foregår ofte helt inn til grensene av nasjonalparkene og i et slikt omfang at hele økosystemer blir degradert. I de arktiske delene av Canada og Alaska er for tiden eksistensen av enkelte nasjonalparker og viltreservater truet på grunn av muligheter for oljeutvinning.

Latin Amerika

I det aller meste av Syd- og Mellom Amerika må vern av natur konkurrere med annen ressursbruk og stort press på arealer. Historisk har denne verdensdelen vært rik på naturressurser, men stor befolkningsvekst, matmangel og ustabile politiske regimer og kriger har vanskeliggjort naturvernarbeidet. En rekke av landene har nasjonale planer for utnyttelse av vannkraft, gruvedrift, utnyttelse av skog, olje og gass og veisystem som Inter-American Highway i Panama gjennom mer eller mindre urørt natur (Hendee et al. 1990). Svært ofte betraktes naturverninitiativ som en trussel mot heving av regionens levestandard.

Naturgrunnlaget utsettes også for betydelig press fra selvforsynte (subsistens) bønder, flyktninger fra kriger og eiendomsspekulanter. På grunn av det store folketallet og den store befolkningsveksten strømmer store befolkningsgrupper ut i naturområder for å skape en levevei (Hendee et al. 1990). Subsistens bøndene har ingen eiendomsrett, men svir av skogen og dyrker jorda i noen få år før de beveger seg videre. Rovdriften på ressursene kombinert med allment fravær av sosiale, legale og økonomiske strukturer som kan sikre befolkningen et stabilt livsgrunnlag, gjør at alt naturvernarbeid må integreres med rural økonomisk utvikling hvis vernetiltak skal være levedyktige.

Hendee og kolleger (1990) diskuterer viktige forutsetninger for vernarbeidet i Syd- og Mellom-Amerika. Det kan bemerkes at disse utfordringene ikke er spesielle for denne delen av verden; de er iallfall allmenngyldige i de fleste utviklingsland, og i mange tilfeller også i industrialiserte land. Dersom naturvernet skal lykkes må man vinne støtte fra befolkningsgrupper som lever av subsistensøkonomi, og det innebærer at en viss ressursutnyttelse må tillates innenfor og nær verneområder. En annen viktig økonomisk faktor er den indirekte støtteverdien et verneområde kan ha for økonomiske utviklingsstrategier. I Caracas i Venezuela kommer storparten av vannforsyningen for byen fra reservoarer i verneområder. Økoturisme griper nå om seg i Latin-Amerika. Et av de største turistutviklingsprosjektene i Sentral-Amerika kalles La Ruta Maya (Hendee et al. 1990) og inkluderer landene Mexico, Guatemala, Honduras, El Salvador og Belize. Prosjektet forsøker å skape en 2400 kilometer lang turistikorridor ved å integrere miljøvennlig turisme med kulturhistoriske attributter og miljøvennlig planlegging, teknologi og infrastruktur (Hendee et al. 1990, Rovinski 1991). Salg av naturopplevelser er flere steder en ve-

sentlig del av økonomien. I 1988 sto turismen for 13 prosent av landets eksportinntekter, det vil si 170 millioner dollar. Bare kaffe og bananer skaffet landet mer penger (Budowski 1990). Myndighetene i landet bruker dessuten verneområdene for å bli kvitt ulovlig gullgraving og annen uønsket ressursutnyttelse. I flere av nasjonalparkene eksperimenterer dessuten myndighetene med rurale utviklingsprosjekter knyttet til verneområdene ved å gi lokalbefolkningen større myndighet over ressursene.

Bytte av utenlandsgjeld for vern av naturområder er et annet økonomisk virkemiddel i vernearbeidet. Likeledes er vern om biodiversitet og vern av urbefolkningsrettigheter viktige elementer i naturvernarbeidet i Latin-Amerika. Områder med høy biodiversitet, slik vi typisk ser i tropiske regioner, viser seg etterhvert å ha et stort økonomiske potensiale som genbanker. I Costa Rica brukes biodiversitet som argument for naturvern og til å utvikle arbeidsplasser for lokalbefolkningen (Janzen 1992). Forholdene i Latin-Amerika viser hvordan naturvern i økende grad er avhengig av internasjonalt samarbeid. En rekke frivillige organisasjoner er dannet for å arbeide med naturvern utenom de formelle byråkratiske strukturene blant annet ved å kjøpe opp landområder og ved å hente faglig ekspertise fra utlandet. Naturvernorganisasjonene Audubon Society og World Conservation Organization med hovedkontor i New York arbeider i Latin-Amerika. Føderale Nord-Amerikanske forvaltningsinstitusjoner som Forest Service, National Park Service og Bureau of Land Management er også aktive her (Hendee et al. 1991).

Europa

Det er vanskelig å beskrive generelle trekk ved verneområdeforvaltningen innenfor et såvidt historisk, kulturelt og geografisk komplekst område som Europa. Heterogeniteten og tilnærmingene til vernearbeid er meget stor fra ekstensive områder i Skandinavia til verneområder med intensiv bruk i Sør-Europa.

Nasjonalparkutviklingen hadde et ganske annet utgangspunkt i Europa enn i Nord-Amerika. I Sentral og Sør-Europa var det aller meste av arealet utnyttet til menneskelige formål på det tidspunkt nasjonalparker ble et aktuelt samfunnsfenomen. Selv om mange europeiske land har nasjonalparker, er de fleste av dem relativt små i utstrekning i global målestokk. Mange av dem bærer sterkt preg av bruk ved at de har innlemmet gamle kulturlandskap og i noen tilfeller også eksisterende bosetninger og tradisjonell bruk. Miljøproblemene er også betydelige i mange områder.

Flere av de nordiske land opprettet nasjonalparker relativt tidlig, Island i 1928, Sverige i 1909, og Finland i 1922. Norge lå langt etter her med den første nasjonalparken (Rondane) i 1962. Debatten om naturvern begynte imidlertid på et langt tidligere tidspunkt her

til lands. Danmark har ingen nasjonalparker, men støttet opprettelsen av verdens største nasjonalpark i Grønland (700 000 km²). I de nordlige områdene utgjør nasjonalparkene stort sett relativt urørte områder med et meget sparsomt forvaltningsapparat. Enkelt sagt betraktes områdene i praksis som biologiske reservater hvor en viss rekreasjonsbruk må tolereres.

I sentraleuropeiske land mottar de fleste nasjonalparkene atskillig mer bruk og er utsatt for større press. Generelt forvaltes parkene etter et mer antroposentrisk perspektiv. Det omfattende systemet av franske regionale parker er i realiteten nasjonalparker som verner om de siste århundres kulturlandskap og menneskelig tilpassning til naturgrunnlaget i tillegg til rene naturkvaliteter. Mange av disse inneholder aktive bosetninger som er underlagt forskjellige restriksjoner på arealbruk og bygningsmasse. Sveits har tross sitt imponerende alpelandskap kun én nasjonalpark, og selv denne er sterkt preget av kulturlandskap. Dette landet er et eksempel på den generelle mangel på ikke-kultiverte arealer som preger hele Sentral- og Sør-Europa. I fjell- og skogområdene i Øst-Europa som i Karpatene i Polen, i Tsjekkia og Bulgaria er det opprettet nasjonalparker for å verne om spesielle naturkvaliteter. Bruken styres aktivt med ferdselsrestriksjoner og aktive informasjonsopplegg mye etter amerikansk mønster.

Miljøproblemene er betydelige i mange europeiske nasjonalparker. Spesielt i sentrale og østlige deler er forurensningen så stor at turismens virkning på økosystemene blir helt minimal i forhold til andre ytre påvirkninger. Politiske omveltninger er også et problem som ikke bare er forbeholdt utviklingsland. Det tidligere Jugoslavia inneholder en rekke nasjonalparker (Richez 1992) som naturlig nok ikke nå kan brukes eller forvaltes på grunn av borgerkrigen i landet.

Man kan vanskelig generalisere om nasjonalparkpolitikken i Europa gitt kompleksiteten i geografi og kultur. Og det er nettopp denne kompleksiteten i perspektiver, politikk, naturforhold og bruk som tilsier at norsk nasjonalparkforvaltning bør sees i forhold til den internasjonale situasjonen. Norge representerer miljøforhold og muligheter for naturvern som ikke lenger finnes i andre mer urbaniserte deler av kontinentet. I så måte utgjør Norge en viktig brikke i det inter-europeiske nettverket av større verneområder.

Australia og New Zealand

På mange måter ligner det australske kontinent i utviklingen av verneområder på Nord-Amerika; en nasjon av enorm geografisk størrelse som ble bosatt av folk fra den vestlige verden forholdsvis sent historisk sett. Australia har omtrent samme flateinnhold som USA uten Alaska, men mindre enn ti prosent av befolkningen (omlag 16 millioner mennesker). Australia opprettet den andre nasjonal-

parken i verden, the Royal National Park nær Sidney i 1879, bare syv år etter Yellowstone i USA. Også her lå det vesentlig menneskelige nyttehensyn til grunn, som begrensning av en kullindustri som plaget byen og inntekter fra turisme (Strom 1979). I likhet med Nord-Amerika slet både New Zealand og Australia med kommersiell utnyttelse av verneområdene i mange tiår. De enorme arealressursene gjorde det vanskelig å heve problematikken opp på et tilstrekkelig høyt politisk nivå.

Etterhvert utviklet Australia et omfattende nettverk av nasjonalparker og "primitive areas", den australske versjonen av formaliserte villmarksområder. Den legale strukturen i Australia hvor de enkelte statene, og ikke det føderale, er de viktige aktørene i ressursforvaltningen, har resultert i en annen nasjonalparkpolitikk enn for eksempel i USA. Mangelen på en sentral etat og konforme vernekriterier har resultert i svært ulike vernetiltak rundt om i Australia. Både interessegrupper og regjeringen arbeider nå for å innføre sentral/føderal lovgivning for naturvern, selv om det er lite sannsynlig at landet oppretter en sentral forvaltningsinstitusjon av typen National Park Service i USA.

Konflikten rundt utbygging av the Franklin river i Tasmania på begynnelsen av 1980-tallet viser problemene med omfattende naturvern gjennom en de-sentralisert modell. Staten Tasmania ville bygge ut et stort elvesystem på grunn av inntekts- og kraftbehov. Utbyggingen ville ha påvirket tre nasjonalparker, muligens ødelagt kjerneområdet for en av verdens tre gjenværende tempererte regnskoger og ødelagt et område av meget stor arkeologisk betydning med 20 000 år gamle spor etter urbefolkning (Jones 1982). De føderale myndighetene gikk i mot og forsøkte å gi staten Tasmania økonomisk kompensasjon på 500 millioner dollar mot å ikke bygge ut vassdraget, hvilket Tasmania nektet å ta i mot. Området ble til slutt vernet gjennom en kombinasjon av internasjonalt press og nytt valg og ny regjering i Australia. Den nye regjeringen innførte ny lovgivning som ga den muligheter til å verne området overhodet på staten Tasmania (Cohen 1984).

New Zealand dekker et relativt lite areal og har tradisjonelt hatt begrensede arealer som egner seg til naturvernformål. Per i dag er omlag 10 prosent av landarealet vernet. Landet opprettet tidlig de første nasjonalparkene (1894 og 1900) og har utviklet et mangesidig regelverk for ressursforvaltning og naturvern. En viktig forskjell fra mange andre nasjoner er den store integreringen av lokale interesser i vernearbeidet. Til tross for at dette utvilsomt var fornuftig i et land med begrensede arealressurser førte det i tidlige faser uvilkårlig til at få områder ble vernet etter som lokalbefolkningen ofte hadde problemer med å se at de kunne ha nytte av vernet. Tross i disse tidlige problemene har New Zealand i dag utviklet et

stort system av nasjonalparker med sonerte villmarksområder og andre formelle villmarksområder. Landet har utviklet en policy og konkrete virkemidler for forvaltning av urørte villmarksområder. New Zealand er et meget populært turistmål og har gjennomgått diverse konflikter knyttet til helikopter-turisme og rafting i fjernliggende naturområder. Internasjonalt regnes New Zealand som et land som har evnet å ta aktivt fatt i naturvern og turismeproblematikken (Hendee et al. 1990).

Afrika

En beskrivelse av nasjonalparkpolitikk for det enorme afrikanske kontinent er i likhet med beskrivelsen av forholdene i Europa en vanskelig oppgave. Afrika er interessant i denne sammenhengen fordi vi her finner eksempler på høyst ulike effekter av vestlig naturvernmodeller. Viruna nasjonalpark i det som den gang var Belgisk Kongo ble opprettet ved kongelig resolusjon i 1925 av den belgiske kong Albert. Den direkte årsaken var at kongen hadde besøkt Yosemite i USA i 1919 og ble meget inspirert. Etter som Belgia ikke rommet muligheter for noen nasjonalpark av betydning vendte kongen blikket mot Kongo som på det tidspunkt var belgisk koloni (Nash 1982). Kruger nasjonalpark i Syd-Afrika ble til i 1926 ved at en lokal forvalter demonstrerte hvordan den amerikanske nasjonalparkidéen kunne brukes i Afrika til å tiltrekke turister for å skape inntekter (Nash 1982).

Andre nasjonalparker har kommet til senere, spesielt i Øst-Afrika. Flere av parkene i Tanzania og Kenya er eksempler på ekstrem utnyttelse av turistpotensialet for å skape økonomiske ringvirkninger. I flere tilfeller er påvirkningene av natur og dyreliv så store at økosystemene er alvorlig truet, og storparten av det økonomiske utbyttet har gått til sentrale myndigheter. Internasjonale organisasjoner som FN, NORAD, SIDA og WWF er nå involvert i utviklingen av forvaltningsmodeller som bedre ivaretar miljøet og sikrer lokal innflytelse og råderett over ressursene.

Sør-Afrika gir også et godt eksempel på hvordan enkeltpersoner kan ha stor innflytelse på naturvernfilosofi og praktisk forvaltning også i moderne tid. Sør-Afrikaneren Ian Player ble på 1950-tallet sterkt påvirket av amerikansk verne- og villmarksfilosofi og arbeidet i årevis for å formalisere vern av villmark i Afrika. Players arbeid har resultert i designering av store villmarksområder med lovgitt beskyttelse. Player var også en av drivkreftene bak den nå omfattende internasjonale organisasjonen Wilderness Leadership Society.

Zimbabwe er det første rene utviklingsland som innførte formell designering og lovgivning for et villmarksområde med Maravudonna Wilderness Area i 1989 (Martin 1990). Tilfellet er unikt fordi beslutningen ble implementert av stammemyndigheter (the Mzaribani

District Council) på egne fellesområder. Designeringen ble gjennomført under paraplyen av national policy etablert gjennom CAMPFIRE programmet (Communal Areas Management Programme for Indigenous Resources). Etableringen av området har vist at naturvern og lokal kontroll med ressursene kan fungere bedre i agrare utviklingssamfunn enn sentralstyrte modeller. Nye områder er nå under vurdering som formelle villmarksområder i Zimbabwe og viser at naturvern ikke nødvendigvis behøver å være et elitistisk, vestlig styrt fenomen (Hendee et al. 1990).

Asiatiske land

De asiatiske land representerer også et stort mangfold av vernetiltak og utfordringer knyttet til i naturvern i dagens samfunn. Som nevnt tidligere møter naturverntiltak i denne delen av verden andre utfordringer enn i vesten på grunn av ulike historiske og kulturelle forhold. Selv om man i vesten vanligvis gir USA æren av å ha funnet opp nasjonalparkene, så er dette en sannhet med modifikasjoner. Allerede for to tusen år siden "designerte" kineserne en rekke hellige fjell. Datidens krav til et hellig fjell fyller alle de krav vi ville sette til et verneområde i dag. Senere opprettet kineserne en rekke parker og reservater som består den dag i dag. I dagens Kina finnes fem typer av parker og reservater som blant annet skal sikre muligheter for rekreasjon. Selv om ingen av disse formelt kalles nasjonalparker, er de i praksis nasjonalparker når det gjelder innhold og forvaltning (Kaltenborn 1986).

Det konseptuelle, filosofiske grunnlaget for naturvern og formelle skiller mellom det menneskelige samfunn og naturen som egen enhet står ofte i kontrast til hverandre. Overbefolkning, mangel på energi, mat, jordbruksareal, rent vann osv. vanskeliggjør også "overskuddstiltak" som naturvern. Moderniseringen og internasjonaliseringen av de asiatiske samfunnene bringer også større behov for og oppmerksomhet rundt vern av natur. Ikke minst skyldes dette at mange av de østlige nasjonene besitter store natur- og kulturressurser. En stor del av verdens biologiske mangfold finnes i denne delen av verden, og et representativt globalt system av verneområder er avhengig av omfattende vern og økologisk fornuftig forvaltning i Asia.

Nepal regnes ofte som en leder blant utviklingslandene i Asia når det gjelder naturvernlovgivning og tiltak (Heinen & Kattel 1992), og illustrerer som eksempel problemer og muligheter knyttet til innføring av verneområder i Asia. Moderne forvaltnings- og naturvernarbeid begynte i Nepal på 1950-tallet etter at det mektige Rana-familie regimet ble styrtet og monarkiet ble gjeninnført. Landet satte aktivt i gang med å utvikle lovgivning for viltforvaltning og bevaring av naturressurser. På 1960-tallet samarbeidet Nepal med FAO og UNDP for å utvikle jordbruksressurser, vannkraft og viltforvaltning. I 1973

begynte arbeidet med nasjonalparker som munnet ut i lovgivning og fire typer av verneområder. Nepal har nå syv nasjonalparker og en rekke naturreservater og viltreservater. Nepal har vedtatt en nasjonal naturvernstrategi, landet har tilpasset de fleste verneområdene til IUCN kategorier og blitt medlem av CITES (the Convention on Trade in Endangered Species of Wild Fauna and Flora, Favre 1989). Senere regler og forskrifter for verneområder har beveget seg mer i retning av integrerte, holistiske tilnærminger med større vekt på inkorporering av lokalbefolkning. Mer innflytelse gis til landsbybefolkningen og det opprettes nye typer av verneområder i tillegg til nasjonalparker og reservater (Heinen & Kattel 1992).

Samtidig erfarer Nepal en rekke problemer med sine vernetiltak. Landet mangler det meste av infrastruktur og det er tidkrevende og vanskelig å transportere både varer og folk. Nasjonalparktjenesten mangler i stor grad økonomiske ressurser og personell med adekvat trening. Hittil har de fleste som arbeider profesjonelt i nasjonalparkene fått sin trening i New Zealand eller USA. Mange av verneområdene har dessuten kommet i konflikt med tradisjonell bruk av jordbruks-, skog- og viltressurser (Bjønness 1983, 1980a, b). Den voldsomme økningen i turismen de siste tyve årene har brakt både store, nye inntektstrømmer og betydelige miljøproblemer. Spesielt gjelder dette Annapurna Conservation Area og Sagarmatha (Mt. Everest) National Park.

3.3 Norsk nasjonalparkpolitikk - vernemål og forvaltningsregler

Det er ikke uten videre enkelt å presentere den norske nasjonalparkpolitikken. Den er ikke klart eller eksplisitt presentert, men kan leses og tolkes ut av diverse offentlige dokumenter, den norske vernehistorien og den praktiske forvaltninga.

Men det er iallefall helt klart at de norske nasjonalparkene (som nasjonalparkene de fleste andre steder) har et **dobbelte vernemål**: De skal både ta vare på *"større urørte områder i naturlig tilstand og gi anledning til friluftsliv og rekreasjon i mest mulig urørt natur"* (Naturvernrådet 1968:25). Dette har stått klart i hele den "moderne" nasjonalparkdebatten, dvs. fra vi fikk den første nasjonalparkplanen i 1964 (Naturvernrådet 1964). Det er et likevel slik at *"hovedformålet ... skal være å verne om den opprinnelige natur"* (Naturvernrådet 1964:4). Dette vernepoenget kan også se mer enerådende ut enn det er, fordi Naturvernloven (1970) bare nevner følgende om verneformålet med nasjonalparkene: *"... å bevare større urørte eller i det vesentlige urørte eller egenartede eller vakre naturområder ... I nasjonalparker skal naturmiljøet vernes. Landskapet med planter, dyreliv og natur- og kulturminner skal vernes mot ut-*

bygging, anlegg og andre inngrep" (§ 3). Her er verneaspektet ganske rendyrket, men en kan jo også lese en brukerbetragtning ut av disse formuleringene: Hva er poenget med å verne **"vakre naturområder"** dersom de ikke skal brukes og dette vakre oppleves? I forarbeidene til naturvernloven (Ot. prp. nr. 68 (1969-70)) er det også sagt at det å sikre muligheter for friluftsliv skal være med som et tilleggsmål, men en mente friluftslivinteressene var godt nok sikret gjennom Friluftslivloven (1957) - også friluftslivet i nasjonalparkene. Alt under behandlingen av nasjonalparkplanen i 1964 ble det også sagt at *"det er under enhver omstendighet klart at vern av naturområder vil komme friluftslivet til gode ..."* (St.meld.nr. 64 (1965-66):5)

I denne første nasjonalparkplanen la en opp til å nyansere mellom ulike typer bruk og ulike verneformål ved å foreslå to områdekategorier: 'Naturpark' som først og fremst skulle sikre de vitenskapelige interessene, men også gi mulighet for friluftsliv i urørt natur. Kategorien 'nasjonalpark' ble brukt om områder der friluftsliv var det eneste uttalte funksjonsmålet, men også i 'nasjonalparkene' skulle vern av naturen være overordnet. Poenget var å få et klarere skille mellom friluftsområder og områder der hovedformålet var naturvern, og også få en logisk terminologi som gjorde folk bedre istand til å *"vite hva de har med å gjøre i de forskjellige tilfeller"* (Naturvernrådet 1964:4). Nå mente hverken Kommunal- og arbeidsdepartementet eller Kommunalkomiteen at dette skillet var særlig klart og logisk, så de gikk inn for at alle de foreslåtte områdene skulle kalles 'nasjonalpark'. Dette var et begrep som var innarbeidet både i Norge og internasjonalt. Nyanseringen mellom ulike interesser og vernemotiv måtte komme frem gjennom verne-reglene for den enkelte nasjonalparken. Kommunalkomiteen sier videre (Innst. S. nr. 140 (1966-67):258) at det aktuelle fredningsbehovet bunner i følgende motiver og rekkefølge:

- vitenskapelige,
- historiske og estetiske,
- friluftsliv og rekreasjon,
- turisme og reiseliv.

"Den største verdien vil likevel bevaring av slik natur ha for vitenskap og undervisning".

Komiteen sier at de foreslåtte verneområdene vil være et verdifullt supplement til de områdene som en ellers måtte ha for friluftsliv, rekreasjon og turisme, men at disse interessene først og fremst bør sikres gjennom general- og regionplaner i de enkelte distriktene. På slutten av 80-tallet og ikke minst nå på 90-tallet har vi fått en ny og delvis fornyet debatt om nasjonalparkene. Bakgrunnen er 20-30 års erfaring med de første nasjonalparkene våre og ikke minst gjennom den andre landsdekkende nasjonalparkplanen som Naturvernrådet la fram i 1986 (NOU 1986:13). Nå er reiseliv/turis-

me løfta fram som en mer selvstendig interesse i nasjonalpark-sammenheng og ikke bare som et haleheng til vurderingene om friluftsliv. Det skjer ikke så klart i selve innstillinga fra Naturvernrådet, men klarere i den påfølgende meldinga fra Miljøverndepartementet (St.meld. nr. 62 (1991-92)). Dette betyr ikke at en er mer liberal i forhold til reiselivsetableringer i parkene, men at en presiserer klarere hva en ønsker og hvilke muligheter og rammer som gjelder for reiselivsnæringa. Det blir slått fast at kommersielle reiselivsanlegg må etableres utenfor parkene. Også i landskapsvernområder (som gjerne blir brukt som en mildere vernekategori inntil nasjonalparkene) "er mulighetene for etablering av turistanlegg vesentlig begrenset" (s 40). "Departementet vil imidlertid bidra til at våre nasjonalparker fortsatt kan utnyttes som reise-mål og områder for friluftsliv og naturopplevelse på en balansert måte slik at konflikter med verneformålet unngås. Turistene vil ut fra dette også i framtidens nasjonalparker ta del i det allmenne uorganiserte friluftslivet, visse former for organisert friluftsliv og aktiviteter og opplevelse som er tilrettelagt spesielt for turister". Innstillinga fra Naturvernrådet legger opp til en mer aktiv og utdretta forvaltning av parkene enn det som har vært fram til nå. Dette - sier MD - "vil føre til større næringsøkonomisk verdi av nasjonalparkene for reiselivet i framtiden". Departementet sier også at "en på varsomt vis kan utnytte nasjonalparksystemet i reiselivs-satsingen - i første rekke gjennom:

- å bruke et utvalg av nasjonalparkene i markedsføringen av reiselivstilbudet generelt i Norge
- tilrettelegging for flere og mer langvarige besøk i og nær et utvalg av nasjonalparkene
- tilrettelegging for rikere opplevelser ved nasjonalparkbesøk i et utvalg av nasjonalparkene.

For å oppnå dette er det en forutsetning at en får en vesentlig utbygging av informasjons- og veiledningsapparatet sammen med en utbygging av det mer organiserte opplevelsestilbudet." Dette utvalget av nasjonalparker og parksoner skal gjøres i forhold til grader av sårbarhet/bæreevne, attraktivitet, tradisjonell bruk, beliggenhet i forhold til befolknings- og turistsentra mv. I forhold til de parkene som eksisterer pr. idag er det sannsynlig at "bruttolisten" omfatter parkene Stabbursdalen, Reisa, Øvre Dividal, Saltfjellet-Svartisen, Dovrefjell, Femundsmarka, Rondane, Jotunheimen, Hardangervidda og Jostedalsbreen. Dette er nemlig "nasjonalparker med tilrettelegging for friluftsliv som delmål i forvaltningen". En legger altså nå opp til en klarere forskjellsbehandling eller nyansering i forvaltningen av parkene, og dette skal komme til uttrykk i den forestående og dels påbegynte forvaltnings-planleggingen for de enkelte parkene. Også innafor den enkelte parken er det lagt opp til en sterkere differensiering ved hjelp av soneinndeling, og der hver sone skal ha sine egne konkrete mål for miljøtilstand og bruksformer. Departementet sier

helt klart at en forutsetning for denne utvida bruken av nasjonalparkene i for eksempel markedsføringsammenheng forutsetter at de økte forvaltningsmessige forpliktelser og innsatser blir gjennomført. Forvaltningen må nemlig være i stand til å håndtere en eventuelt økt bruk av parkene. Dette forutsetter en kraftig økning på forvaltningsbudsjettet, noe som ennå ikke har skjedd. Det er også svært tvilsomt om en kan ha slik styrt kontroll med hva slag parker og parksoner som skal markedsføres eller ikke. For eksempel finnes det svært mye tysk litteratur om norske tur- og fjellområder, skrevet av tyskere for et tysk publikum. Denne form for markedsføring er det uråd å styre eller forhindre.

I innstillinga fra kommunal- og miljøvernkomiteen tar en som utgangspunkt at "norske nasjonalparker vil være et attraktivt reise-mål for store grupper turister" (Innst. S. nr. 124 (1992-93):8), og at forvaltninga vil samarbeide med reiselivsnæringa for å finne fram til de parker og delområder som best tåler belastning. Komiteen poengterer dessuten at en må ha strenge regler for bruk av og adferd i verneområder og at en må ha mulighet for å regulere trafikken. Dette er en forutsetning for at kvalitetene skal sikres og for at områdene "kan bli til glede både for friluftsentusiaster, norske og utenlandske turister som ønsker en opplevelsesferie og næringslivet i distriktene". Det er nettopp her at det store spenningsfeltet og de mange motsetninger ligger, og eventuelle problemer blir ikke løst bare gjennom et godt regelverk. Dette er et spørsmål om kompetanse både i reiselivsnæringa og i forvaltninga, og om kunnskap om sosiale, biologiske og kulturelle kvaliteter i de aktuelle områdene. Det er videre avhengig av økonomiske ressurser, av mengda personell, av samarbeidsrelasjoner og av god planlegging.

Når det gjelder **verneregler**, så har hver park sine egne regler (vedtatt ved kongelig resolusjon) som skal være tilpassa den konkrete situasjonen og behovet i hvert område. Vernereglene har likevel en ganske standardisert utforming i alle parkene, og særlig gjelder det for de parkene som ble etablert på 60- og 70-tallet. Malen for disse standardreglene ligger i "Alminnelige bestemmelser for nasjonalparkene" (kgl. res. nr. 34, av 26. oktober 1967). De nyere parkene har et mer nyansert og skreddersydd regelverk, men det er ennå ikke vedtatt nye "alminnelige bestemmelser" (selv om det er forslag til slike i den siste nasjonalparkplanen (NOU 1986:13)). I den grad det er noe overordna regelverk som er normgivende for detaljutformingen så er det stadig bestemmelsene fra 1967. Disse reglene tar utgangspunkt i det nevnte doble vernemålet og ramser så opp en del utdypinger av hva som ligger i "fredningen". F. eks. skal landskapet "være fredet mot tekniske inngrep som veg- og jernbanebygging, bergverksdrift, grustak, vassdragsreguleringer, bygging av kraft- og telefonlinjer og taubaner, mot oppføring av byg-

ninger av alle slag og mot oppmerking av stier." ³ Videre kommer det regler som sikrer dyrelivet, plantelivet og naturmiljøet for øvrig. Gamle rettigheter som beite, fiske, jakt og fangst, samt rein-drift skal kunne utøves "i den grad de er forenlige med fredningsbestemmelsene i det enkelte området." Når det gjelder samisk rein-drift er nok dette å betrakte som et generelt løyve, men at en mer ønsker å regulere måten den skjer på. Så følger en del bestemmelser om unntak fra fredning, som blant annet sikrer interessene til turistforeningen når det gjelder vedlikehold og tildels bygging av hytter, samt framføring av telefonlinjer, traktorveger, stimerking, m m. Når det gjelder nettopp unntaka er det dessuten et viktig sorteringskriterium for utforming av vernereglene om DNT hadde hytter/løyper (før vernevedtaket) i den gjeldende parken eller ikke. Parkene med turistforeningsaktivitet er ramsa opp ovenfor. Disse har et sterkere sosialt vernemål enn de andre parkene, og de har derfor et lempeligere regelverk.

I forslaget til nye "alminnelige bestemmelser" er det sagt at "organisert bruk av nasjonalparken i kommersielt øyemed er forbudt". Disse bestemmelsene er som sagt ikke vedtatt, men det er sannsynlig at vi vil få et slikt generelt forbud. Dette står ikke nødvendigvis i motsetning til de siste års "oppmykning" av forholdet til reiselivet, men det bunner i behovet for et juridisk grunnlag for å ha kontroll og for å forby uønsket aktivitet.

I "Alminnelige bestemmelser" (fra 1967) bruker en betegnelsen "fredning" og "fredningsregler". I Naturvernlova er det likevel brukt "verne" eller "legge ut som", så lenge en snakker om nasjonalparker. Det er bare når det gjelder naturreservater at lova opererer med "fredes". Det ligger her en nyanseforskjell i hvor strengt vernet er ment, men dette er ikke engang brukt konsekvent i lovsammenheng (Backer 1986). Selv om en bruker verne når det gjelder nasjonalparkene så mener Backer (1986:132) at "det som utgangspunkt ikke gjelder noen grense for hvor strengt vernet kan gjøres." Reservasjonen er likevel det doble vernemålet og § 22 i Naturvernlova som må tolkes slik at det ikke kan innføres et generelt ferdselsforbud i en nasjonalpark. I denne paragrafen står det at "I nasjonalparker kan Kongen ... forby motorisert ferdsel og kan også innenfor nærmere avgrensede områder regulere andre former for ferdsel når hensynet til naturmiljøet ... særlig taler for det" (vår utheving). Her har en altså en reguleringsmulighet når naturkvaliteter er truet av f.eks. turister, men denne regelen er ennå ikke praktisert i noen nasjonalpark.

³ I forslaget til nye "alminnelige bestemmelser" (NOU 1986:13) er det poengtert at lista med oppramsata tiltak ikke er uttømmende og at tekniske inngrep "av enhver art" er forbudt.

3.4 Nasjonalparker i næringsperspektiv

Our National Parks bring good money to Tanzania - Protect them

Plakater med denne teksten står ifølge Nash (1982, hos Stankey 1988) godt synlig mange steder i Tanzania. De taler sitt tydelige språk om at nasjonalparker er big business i mange land, ikke minst i de afrikanske. Kenya har for eksempel sin største kilde til utenlandsk valuta i safari-turismen, som har en årlig inntjening på mellom 350 og 400 millioner US dollar (Sherman & Dixon 1991). World Tourism Organization har regnet ut at Kenyas nasjonalparker gir en netto fortjeneste på om lag 40 US dollar per hektar per år, noe som langt overgår den estimerte verdien av områdene brukt til landbruk. Den summen utgjør bare 80 cent per hektar per år (WTO 1992). I Canada regner man at turismen bidrar til over fem prosent av BNP, og at denne industrien sysselsetter omtrent 600 000 mennesker (Thorn 1989). I New Zealand er de tilsvarende tallene 3,5 prosent og 68 000 arbeidsplasser (Kearsley 1990). I USA innbragte nasjonalparkene utenlandsk valuta tilsvarende 3.2 milliarder dollar i 1986 (Boo 1990).

3.4.1 Økonomiske fordeler

Turisme knyttet til nasjonalparker representerer altså et betydelig økonomisk potensiale, og som nevnt i tidligere kapitler, gir dette mange parker ryggrad til å stå imot press fra kommersielle utbyggingsinteresser. Verdien av elefantene som turistattraksjon i Amboseli National Park i Kenya beløper seg til over US \$ 600 000 årlig, mens tilsvarende beløp for parkens løver verdi ligger på US \$ 27 000, hvilket tilsvarer en tidobling av verdien dyrene har som jaktobjekt (Stankey 1988). Og trærne i Mt Ranier National Park (USA) har en mye større verdi som turistattraksjon enn som tømmer. I nasjonalparken selges de samme trærne på nytt hver eneste år (Thorne 1989). Liknende beregninger er gjort i andre nasjonalparker i USA, med samme resultat (Ahearn & Robbins 1990). Inntektene fra reiselivet kan også bedre muligheten for en skikkelig forvaltning av områdene. Craig mener derfor at turistindustrien har et spesielt ansvar for å kanalisere noe av sin profitt inn i naturforvaltningen (Craig 1992).

Verdens turistorganisasjon (WTO 1992) har listet opp følgende positive, økonomiske effekter av et reiseliv i tilknytning til nasjonalparker:

- Lokale arbeidsplasser skapes, både direkte og indirekte tilknyttet reiselivet.

- Stimulering av hjemmebasert industri som hotell- og restaurantvirksomhet, håndverksindustri og guide-service.
- Generering av utenlandsk valuta.
- Muligheter for økonomisk mangfold, spesielt i distrikter som er ensidig avhengig av landbruk.
- Stimulans av distriktøkonomien ved å stille krav til landbruksprodukter og økonomiske investeringer.
- Større behov for transport og kommunikasjon gir muligheter for utbygging av det kollektive transportnett og den kommunikative infrastrukturen.
- Da vernede områder brukt i reiselivssammenheng blir en slags reklameplakat for landet generelt, kan sentrale myndigheter være villige til å kanalisere ressurser for å utvikle nær-områdene til å bli mer presentable.
- Oppmuntring til produktiv bruk av områder som ellers ikke er egnet til verken landbruk eller annen industri, samtidig som områdene vernes mot landskapsforandringer.
- Forbedring av krysskulturell forståelse og global kommunikasjon.
- Utviklet på riktig måte kan reiselivet gi nasjonalparken mulighet til å bli en selv-finansierende enhet, og dermed bli et redskap i bevarings- og forvaltningsøyemed.
- De rekreasjons-fasiliteter som utvikles vil også lokalbefolkningen nyte godt av.
- Naturbasert reiseliv kan øke forståelsen for miljøvern ved å vise myndigheter og publikum viktigheten av å verne naturområder.

Selv om mange av disse fordelene ikke er direkte kvantifiserbare i rene penger, kan de være verdifulle som argumentasjon til støtte for oppretting, bevaring og forvaltning av nasjonalparker. Forslag til hvordan nasjonalparkene kan bli bedre direkte melkekyr, er gitt av Sherman og Dixon (1991):

Bruksavgifter. En måte å få inn penger på er å avgiftsbelegge bruken av området. Denne betalingsformen er kanskje særlig egnet i utviklingsland, der det ikke er noen grunn til å subsidiere de besøkenes bruk av naturområdene. Mange steder er slike avgifter av nærmest symbolsk karakter, og dyre inngangsbilletter vil trolig vekke negative reaksjoner mange steder. For Norge, med sine spesielle utmarkstradisjoner og allemannsrett, er det i dag juridisk og politisk utenkelig med en slik praksis, noe også motstanden mot avgiften på Nordkapp har vist. Men i et land som Rwanda betalte faktisk besøkende US \$ 170 per dag for å besøke fjell-gorilla parken der. Dette er blant de høyeste avgifter en kjenner for bruk av et naturområde.

Konsesjonsavgifter. En annen potensiell inntektskilde er avgiftsbelagt konsesjonsplikt for service-ytelser i nasjonalparkområdet. Næringsdrivende må med andre ord betale for å få lov til å selge mat, transport, overnatting, guiding etc.

Lisenser. Det kan forlanges honorar for å ta bilder eller publisere stoff fra nasjonalparken, eller for salg av souvernirer, T-skjorter, håndbøker eller andre produkter med tilknytning til parken.

Skattlegging. Enkelte servicetjenester kan skattlegges spesielt. Det kan for eksempel dreie seg om overnattingsplasser, noe lokalbefolkningen gjerne setter pris på. De overnatter som regel ikke i området, og unngår dermed denne skatten. En slik skatt kan også legges på hotellrom eller andre fasiliteter i nærheten av nasjonalparken, og på den måten frigjøre selve parkområdet fra betalingskrav. Positive erfaringer er her gjort i andre land, selv om de ikke er direkte sammenliknbare med Norge.

Donasjoner. Turister og potensielle besøkende kan oppfordres til å støtte vernetiltak økonomisk. På denne måten kan den økende bevisstheten om miljøproblematikk utnyttes direkte, og kanaliseres inn i konkrete forvaltningstiltak.

Til tross for at det er nevnt en rekke mulige tiltak for å få et direkte økonomisk utbytte av det naturbasert reiselivet, vil det ikke her drøftes videre i hvilken grad det er fornuftig å sette slike tiltak ut i livet.

3.4.2 Økonomiske ulemper

Turismens positive innvirkning på økonomien blir ofte trukket fram i litteraturen, men dens økonomiske ulemper er mindre dokumentert. Mathieson og Wall (1982, hos Thorn 1989) trekker fram disse hovedkostnadene ved reiseliv generelt:

- Faren for overavhengighet av turisme.
- Økende inflasjon og høyere priser på landområder.
- Importen har en tilbøyelighet til å øke.
- Sesongbetont produksjon.
- Lavt utbytte av investeringer.
- Det skapes en del nye utgifter.

Enkelte av disse ulempene er direkte overførbare til reiseliv i nasjonalparker, for eksempel er inflasjonen i Nepal et økende problem for lokalbefolkningen langs de mest populære trekking-rutene. I Australia er det videre beskrevet hvordan urbefolkningen utnyttes til kommersiell reiselivssammenheng uten at de selv får økonomisk utbytte. Entreprenører fra andre områder stikker av med fortjenesten (Fearny 1988, hos Grahn 1991). Mange av arbeidsplassene innenfor det naturbaserte reiseliv er videre sesongbetont, og ekskluderer ofte arbeidstakere fra den lokale befolkningen (Woo 1991). I nedgangstider vil det naturbaserte reiselivet kunne bli ska-

delidende, noe man er bekymret over i Sveits. Dette kommer blant annet til uttrykk gjennom utsagn som "First the cows leave, then the guests; who should we milk now?" (hos Butler 1991:207).

Videre vil det alltid være en fare for at de verdiene nasjonalparkerne skal beskytte vil bli ofret i jakten på kortsiktig, økonomisk profitt. Ikke minst er faren stor der spesielt utsatte økosystemer eller truede dyrearter forsøkes solgt (Stankey 1988). Et annet problem som ofte nevnes i debatten, er at dersom det forutsettes at nasjonalparker skal bli økonomisk lønnsomme for å ha livets rett, har man fjernet seg fra intensjonen om å verne natur for naturens egen skyld. Dette kan videre medføre at områder som ikke har muligheter til økonomisk inntjening, ikke vil kunne motstå press fra utbyggingsinteressenter. Det er nemlig ikke gitt at de mest verneverdige naturområdene er de som har det største potensiale som turistattraksjon.

Det kan også medføre økonomiske tap å satse på naturbasert reiseliv. Dersom infrastrukturen i områdene rundt attraksjonen ikke er egnet til å håndtere turisttrafikken, kan satsing på reiseliv i en nasjonalpark føre til store økonomiske tap. Øko-turisme prosjektet i Nusagandi i Panama er et godt eksempel på dette (Chapin 1990). Her hadde man et sjeldent og rikholdig dyre- og planteliv, og satset stort på inntekter fra reiseliv. Turistene uteble imidlertid da transportmulighetene til området var tungvinte og dyre. Chapin legger også vekt på at Panama på nasjonalt nivå ikke har den nødvendige infrastruktur for å støtte opp under naturbasert turisme, slik tilfelle er i andre Latin-Amerikanske land som eksempelvis Costa Rica.

Videre er det endel økonomiske lekkasjer knyttet til reiseliv, ikke minst til det naturbaserte. Boo (1991) holder dette som en av de økonomiske ulempene vi foreløpig ikke vet nok om, men hevder at man generelt må bli flinkere til å integrere lokalbefolkningen i området rundt nasjonalparker for å hindre at det økonomiske overskuddet forsvinner, både fra regionen og fra landet som helhet. På grunn av investeringer og økt importbehov er det for eksempel slått at halvparten av turistinntektene i U-landene tilbakeføres til I-landene (Sherman & Dixon 1991). Dette argumentet støttes også sterkt av antropologen Davydd Greenwood, som mener at turismen generelt skaper store økonomiske skjevheter i de områdene den opererer (Greenwood 1989).

Elizabeth Boo understreker videre at det gjenstår å se om de økonomiske fordelene ved reiseliv i nasjonalparker (som ble summert opp i forrige avsnitt) faktisk vil bli realisert. Hun mener at de fleste nasjonalparker ikke har noen god økonomisk inntjeningsevne, da de mangler trente guider, et velegnet informasjonsapparat, opp-

legg for å ta imot inngangspenger og adekvat infrastruktur. De viktigste forutsetningene for å tjene penger på de besøkende er derfor mangelvare i de fleste nasjonalparker (Boo 1991). McDonald og Wilks arbeider støtter denne antakelsen. Svært få studier er etter deres mening faktisk gjort av nasjonalparkenes økonomiske verdi (McDonald & Wilks 1986). Deres undersøkelse viser for øvrig at de typiske "fjellvandrere" (hikers) er den gruppen turister som legger igjen minst penger på sine reiser. Med hensyn til norske nasjonalparker, utgjør denne gruppen kanskje en av de viktigste brukersegmentene. Generelt er aktivitetsferier assosiert med billige former for overnatting, selv om de er mest populære blant mennesker som tilhører de høyere sosioøkonomiske lag av befolkningen (Smith & Jenner 1990).

3.5 Skånsomme utnyttelser av nasjonalparker i reiselivssammenheng

3.5.1 Ulike modeller for reiselivsutvikling nær nasjonalparker

Nasjonalparker og andre verneområder utgjør komplekse systemer og har som Machlis (1989) har påpekt sin egne rytmer med variasjoner i både biologiske og sosiale prosesser. Naturvernområder er ikke bare administrative forvaltningsenheter, men også humanøkologiske systemer. Planlegging og forvaltning av verneområder medfører en lang rekke vanskelige avgjørelser, ofte med store konsekvenser. Anvendelse av humanøkologisk teori på nasjonalparkforvaltning kan bidra til å forstå hvordan parkene fungerer som systemer, og til å foreta konsistente og langsiktige beslutninger (Machlis 1989). Hensikten her er kort å diskutere hvordan en systemanalytisk tilnærming kan brukes til vurdere effekter av ulike plan- og utbyggingsmodeller.

Humanøkologien har røtter i generell økologi, sosiologi og antropologi (Bruhn 1974, Micklin 1977). Det aggregerte samfunnsnivået er det vanligste analysenivået i humanøkologien med tid og rom dimensjonene som de viktigste variablene av samfunnet. McKenzie (1968) definerte humanøkologi som studiet av hvordan krefter i miljøet påvirker menneskets romlige og temporale dimensjoner. Det menneskelige eller humane økosystem defineres som interaksjonen mellom befolkning, sosial organisering og teknologi i respons til miljøet (Catton 1987, Duncan 1964). Humanøkologien er opptatt av menneskets evne til forandring og tilpasning til et skiftende miljø. Grunnleggende spørsmål er hvilke forhold som skaper forandring, hvilke strategier som anvendes for å skape forandring og hvilke konsekvenser forandringen får for mennesker (Machlis 1989).

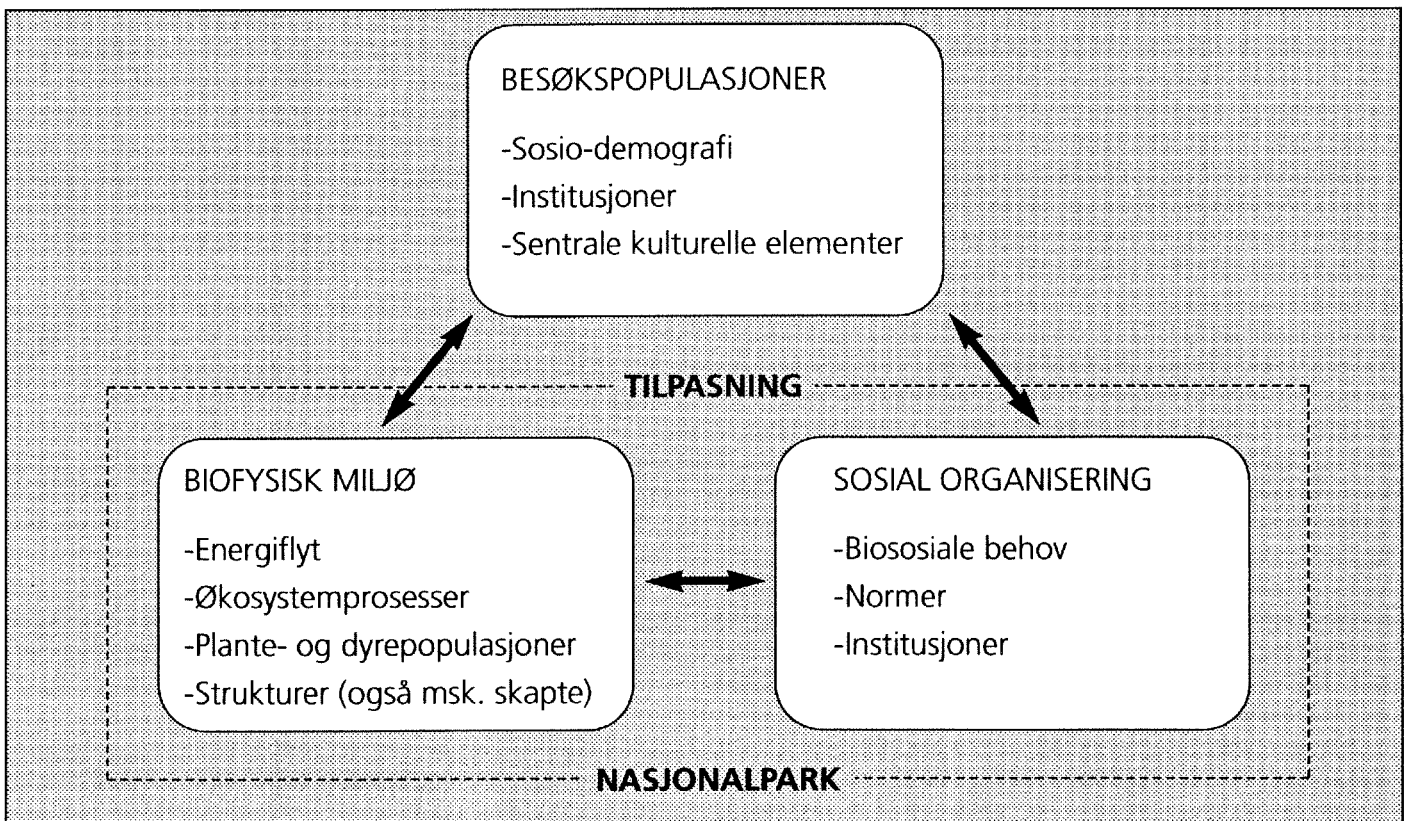
Et humanøkologisk perspektiv på opprettelsen av nasjonalparker og

turistutbygging og planlegging og nær nasjonalparker fokuserer på de biologiske og sosiale tilpasningsprosessene. Ulike planmodeller for nasjonalparker og utbygging i randsonene rundt parkene og inne i parkene kan gi dramatisk forskjellige effekter både på det sosiale og det biologiske plan. Machlis (1989) har diskutert problemstillinger og kunnskapsbehov knyttet til en systemanalytisk forståelse av nasjonalparker og randsoner. Hovedstrukturen postulerer at en besøkspopulasjon interakterer med både det biofysiske miljøet og sosial organisering som sub-systemer i nasjonalparkene (se **figur 8**). Dette krever en enorm mengde kunnskap om de enkelte komponentene og sammenhengene mellom disse. I de fleste tilfeller vil kunnskapsbehov av slike dimensjoner ta pusten (og budsjettene) fra de fleste planleggere og forvaltere. Imidlertid mener Machlis og andre (Linbloom & Cohen 1979, Walters 1986) at systemanalytiske tilnæringer primært ligger i de konseptuelle modellenes evne til å belyse hva vi vet og hva vi ikke vet.

Som flere forfattere påpeker er mennesker de mest dominerende

elementer i nasjonalparkene i tillegg til at nasjonalparker og andre verneområder er samfunnsmessige konstruksjoner (Machlis et al. 1981, Stankey 1989, Butler 1991). Det betyr at en nasjonalparks utforming og miljømessige tilstand først og fremst er en funksjon av diversitet i menneskelige beslutninger og atferd både blant lokalbefolkning og tilreisende.

Hvorvidt systemanalyser er et godt instrument til å vurdere ulike interaksjoner mellom nasjonalparker og omkringliggende områder kommer i stor grad an på formålet med analysen. Det finnes en meget omfattende litteratur om generell systemanalyse knyttet til naturressurser (se f. eks. Von Bertalanffy 1968, Bateson 1972, Miller 1978, Bennet & Chorley 1978, Walters 1986). Det er også utviklet modeller for rekreasjonsbruk av nasjonalparker (Wright 1979, Hale & Wright 1979, Romesburg 1974). Wrigth og Machlis (1985) har skissert en serie med konseptuelle modeller for å analysere nasjonalparker som humanøkologiske systemer. Modellering av komplekse menneske-natur systemer er omdiskutert (se f. eks. Agee &

Figur 8
Konseptuell modell av et nasjonalpark-system (etter Machlis 1989).
A conceptual model of national parks (after Machlis 1989).

Johnson 1988, Woodmansee & Laurenroth 1983). Kunnskapen om komplekse systemer og mulighetene for dynamisk modellering av systemer har imidlertid økt kraftig de siste par tiår. Både som konseptuelt grunnlag og til operasjonell bruk kan modeller være nyttige verktøy i nasjonalparkplanlegging.

Med utgangspunkt i menneskets dominante rolle i nasjonalpark-systemene diskuterer Machlis (1989) fire grunnleggende forhold og kunnskapsbehov som bør vurderes i en humanøkologisk forskning på nasjonalparker.

1. Bruksmønstre

Noen typer bruk er forutsigbare, andre er det ikke. Ulike samfunnsfaglige fagdisipliner kan bidra i kartleggingen av bruksmønstre. Bruksmønstre må forstås som både biologisk og kulturelt betinget. Forskningsstrategier bør sortere ut kulturspesifikke variable og biososiale behov.

2. Økosystem kunnskap

Nasjonalparkforvaltere trenger et minimum av økosystemkunnskap. Dette inkluderer både biologisk og sosiologisk kunnskap. Store databaser er nødvendig og dette impliserer et behov for lang-siktig forskning og kunnskapsoppbygging.

3. Menneske-natur interaksjoner

Menneske-natur interaksjoner i og nær nasjonalparker bør forstås som adaptive responser. Nasjonalpark-ressursenes kulturelle mening er sentrale i denne forståelsen sammen med lokal demografi og økonomiske alternativer.

4. Interaksjoner mellom besøkende og lokalbefolkning

Besøkende og lokalsamfunn har stor påvirkning på økosystemer i nasjonalparker, og de må integreres i ressursforvaltningen og planleggingen. Virkninger av nasjonalparkene på besøkende og lokalbefolkning er også viktige problemstillinger. Metaforen om nasjonalparken som "øyer" må erstattes av mer realistiske oppfatninger om nasjonalparkenes grenser og interaksjon med randsoner.

Nasjonalparkmodeller og buffersonekonseptet

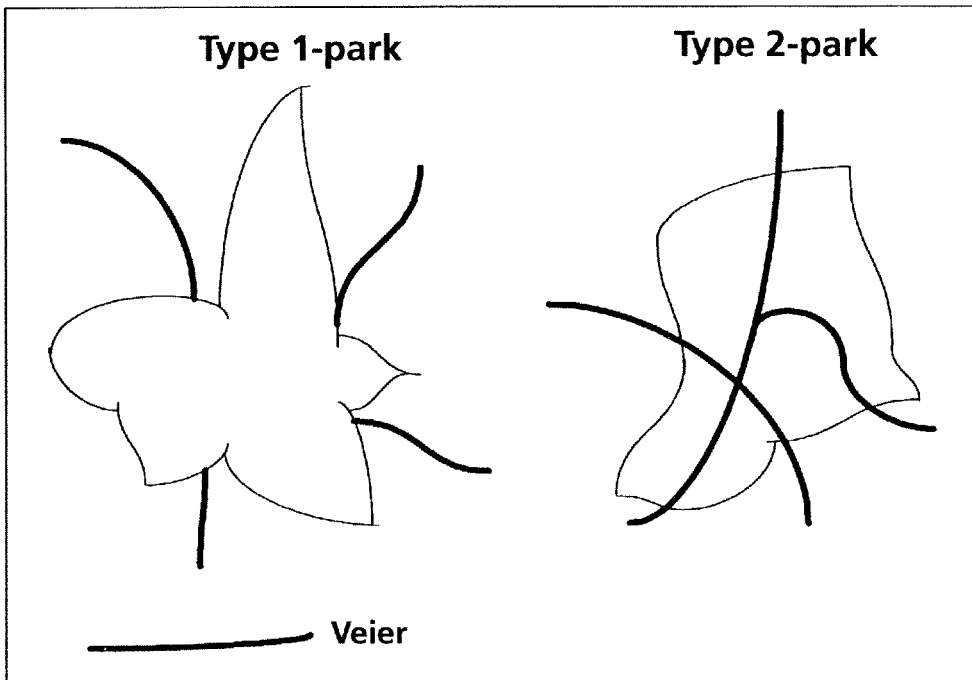
Nasjonalparker er små samfunn i seg selv og eksisterer i et avhengighetsforhold med omkringliggende områder. Naturgitte prosesser som eksempelvis energiflyt, eutrofiering, nitrogenfiksering og variasjoner i biodiversitet samvarierer med sosio-kulturelle prosesser som sosial organisering, sosiale institusjoner, økonomi, demografi og menneskelig ferdsel. De fleste av disse prosessene går på tvers av administrative grenser. Retningene og styrken på prosessene avhenger blant annet av forvaltningstrategier og miljøtilstander i buffersonene. Nasjonalparkforvaltere

og planleggere blir stadig mer opptatt av buffersonene, men det finnes få definisjoner og modeller for denne samvirkningen. Wells & Brandon (1992) definerer buffersoner som arealer knyttet til verneområder hvor det er lagt visse restriksjoner på arealbruken for å gi selve verneområdet et vernende lag samtidig som det sikrer verdifulle fordeler for omkringliggende lokalsamfunn. IUCN har formelt innført buffersonekonseptet med biosfæreservatene med en indre og ytre bufferson. Aktiviteter i buffersonene skal i prinsippet begrenses til de former for menneskelig virksomhet som er forenlige med verneområdet som visse typer forskning, utdanning og rekreasjon. Lokalbefolkningens ressursutnyttelse og utviklingsbehov skal i hovedsak finne sted i de ytre buffersonene. Erfaringene med de omlag 300 hundre biosfæreservatene er blandet. Lite er gjort for å fremme lokalbefolkningens behov, og det er få eksempler på at modellen fungerer i praksis (Wells & Brandon 1992).

Schertzinger (1990) diskuterer problemet med at det ofte er uklare skiller mellom betydningen av arealkategorier som verneområde, bufferson, ytre område/nærområde, mens man implementerer ulike forvaltningsstrategier for disse områdene. Forfatteren fører de fleste vernestrategier tilbake til begrepsparene statisk- dynamisk og skjermende-oppbyggende. Nasjonalparkenes to hovedoppgaver biotopvern og artsvern (inkludert menneskelige behov) trenger to ulike strategier. En nasjonalpark skal ivareta naturlig dynamikk i hovedbiotopen ved å begrense mengden av antropogen påvirkning. Samtidig skal den sikre visse miljøtilstander og artsmangfold (statisk-oppbyggende) for både biologiske og sosiale forhold. En konsekvens er at buffersonene ofte inneholder såvidt mange motstridende elementer at buffersonetankegangen må brukes meget bevisst hvis en skal unngå full definisjonsforvirring (Schertzinger 1990).

I praksis opprettes og utvikles nasjonalparker etter sentraliserte eller desentraliserte mønstre, eller en mellomting av disse. **Figur 9** illustrerer skjematiske to hovedtyper av nasjonalparker. Type 1 skiller skarpt mellom aktiviteter og ressursallokeringer innenfor og utenfor parkgrensene. Veier, turistanlegg med og uten overnattingsmuligheter, permanente informasjonsfasiliteter som besøksentra osv. lokaliseres utenfor parken. Ved opprettelsen av parken tas det vanligvis utstrakt hensyn til eksisterende arealbruk for å minimere konflikter. De fleste norske nasjonalparker er av denne typen. Jotunheimen nasjonalpark er et klassisk eksempel på den stjerneformen som oppstår særlig i fjellområder når man skal unngå dal-fører med kulturmark og menneskelig aktivitet.

Type 2 illustrerer nasjonalparker med omfattende turistutbygging innenfor parkgrensene. Her er gjerne infrastruktur i form av veier og overnattingsfasiliteter anlagt spesielt for turistbruk. Mange av

Figur 9

*To hovedtyper av nasjonalparker.
Two main types of national parks.*

de Nord-Amerikanske nasjonalparkene er av denne typen. En variant er nasjonalparker med fast bosetting innenfor grensene slik vi finner det både i deler av Europa, Afrika, Latin Amerika og Asia. I noen tilfeller verner parkene om historiske kulturlandskap uten omfattende turisttilrettelegging, mens andre steder er det anlagt betydelig infrastruktur for moderne turisme i tillegg til den tradisjonelle bruken av parken.

Disse to hovedtyper av nasjonalparker resulterer i vidt forskjellige interaksjoner med randsonene. Definerings av bufferzoner og utvikling av forvaltningsstrategier er avhengig av en forståelse av hvordan de bio-økologiske og sosio-kulturelle prosessene fungerer mellom områdene. En systemanalytisk tilnærming til nasjonalparken og dens omgivelser kan være et nyttig instrument for å identifisere kritiske variable og koblinger mellom variable ved utviklingen av en konseptuell modell. Ved å betrakte nasjonalparker og bufferzoner som samfunnsmessige konstruksjoner kan en holistisk systemanalyse brukes til å analysere det gjensidige avhengighetsforholdet mellom verneområder og bufferzoner.

3.5.2 Styrings- og avbøtningstiltak ved bruk av nasjonalparker

Effektiv forvaltning er helt avgjørende for å kunne minimere negative effekter av reiselivsvirksomhet i nasjonalparker og andre vernede naturområder (Boo 1991, Butler et al. 1989, Hugo et al. 1992,

Kaspar 1992, Roggenbuck & Hammitt 1986, Roggenbuck & Williams 1993, Thorn 1989). Butler (1991) hevder for eksempel at turistbedriftene i sin jakt på kortsiktig profitt ikke selv er i stand til å ta vare på den ressursen de lever av, og at uavhengige forvaltningsmyndigheter må bringes mer aktivt på banen. Craig (1992) mener at dersom det ikke legges strengere begrensninger på besøkstallet i USAs nasjonalparker, vil parkene bli meningsløse som naturområder for kommende generasjoner. Også ut fra ønsket om en aktivisering og informering av de reisende, vil behovet for forvaltning være stigende (Pearce 1993). Den økte vekten som legges på å integrere lokalbefolkningen i den naturbaserte reiselivsutviklingen peker i samme retning (Brechin et al. 1991). Det er i en rekke tilfeller også nødvendig med en holdningsendring blant forvalterne av nasjonalparker. West (1991) har for eksempel det inntrykk at mange nasjonalparkforvaltere kommer på kongresser for å lære; "how to get rid of the people" (Ibid: XVIII - jfr også Pearce 1993). Med tanke på et naturbasert reiseliv kan det med andre ord være nødvendig å rette enkelte opplæringstiltak også mot forvalterne. Det er her viktig å huske at forvaltning av naturområder i økende grad vil dreie seg om forvaltning av menneskers forventninger og opplevelser (Fennell & Smale 1992). Det betyr videre at forvaltningsfokus vil veksle mellom sosiale og naturvitenskapelige systemer, og på spillet mellom disse. Slike forhold betinger en systemisk tilnærming som det foreløpig finnes lite kunnskap om, både blant forvaltere og forskere. Forsknings- og informasjonsbehov vil følgelig være stort i tiden som kommer (Farrell & McLelland 1987).

Det kan også være nødvendig med en påminnelse om at det som i bunn og grunn forvaltes, er kulturelle idéer og ingen absolutte størrelser (McNeely 1990). Å forstå forholdet mellom en kulturell kategori og en sosial handling forutsetter andre analyser enn det som hittil har preget rekreasjonsforskningen. Nye faglige perspektiver burde derfor ønskes velkommen. Jafari (1986) står for en slik nytenkning, idet han mener det er viktig å forstå turisme i et hermeneutisk lys, der både helhet og del analyseres for å fatte struktur og funksjon. Han ser for øvrig på turistsystemet som "sirkulært flytende" i den forstand at turistindustrien tilbyr rekreasjonsmulighetene, samtidig som den skaper behov for rekreasjon for deltakerne i systemet.

Det kan også bemerkes at forvaltning er demonstrasjon av makt, og at den derfor må forstås i en sosiopolitisk kontekst (Robson et al. 1992). Zube (1991) er blant dem som på bakgrunn av dette understreker betydningen av å utvikle forvaltningstiltak med basis i de sosiokulturelle verdier som allerede eksisterer i den aktuelle lokalbefolkningen (se også Brechin et al. 1991, Farrell & McLelland 1987, Giannichinni 1993 om disse forhold).

Potensielle strategier

Det vil bli drøftet en rekke mulige tiltak for å avbøte negative effekter av et naturbasert reiseliv. Oppsettet er hovedsakelig hentet fra Thorn (1989), men en mengde supplerende litteratur er trukket inn. For en detaljerte beskrivelse av konkrete tiltak, vises til Cole et al. (1987) og Cole (1989).

Øke antall nasjonalparker

Denne strategien er mye benyttet i USA og Canada, og kan i en periode være effektiv dersom en har store landområder til rådighet. I de fleste lands tilfeller begrenser imidlertid strategien seg selv på grunn av manglende ekspansjonsmuligheter, og etter som tiden går vil dette gjelde alle land. Enkelte land, som Canada, står foreløpig i en særstilling med sine enorme områder i subarktiske egne, men selv her vil det være et tidsspørsmål før strategien blir uaktuell - og konflikter mellom ulike brukere og mellom bruk og vern igjen oppstår som et problemfelt.

Spre turistene innen parkene, og til flest mulig parker

En slik framgangsmåte lar seg gjennomføre ved diverse kanalisering- og planleggingstiltak, og vil kunne dempe skadeeffektene i enkelte parker. For andre nasjonalparker vil en slik teknikk snare øke enn redusere de negative effektene på naturmiljøet.

Kanalisere turistene innen parkene, eller til noen bestemte parker

Dette vil på mange måter være motsatsen til ovenstående teknikk.

Aktuelle kanaliseringstiltak innen en bestemt nasjonalpark kan for eksempel være stimerking. Fra USA har man vellykkede erfaringer med å kanalisere besøkstrømmen i en naturområde ved hjelp av stimerking (Daniels 1985). Norske undersøkelser peker i samme retning (Vistad 1992).

Kanalisere de besøkende til nasjonalparkens randsoner

Det er bred enighet om fordelene og nødvendigheten av å integrere nasjonalparkene og deres randsoner for å skape mer hensiktsmessige og økologisk balanserte verneområder (Clark & Busher 1990, Garratt 1984, Kelly et al. 1990, Manning & Zwick 1990). Et av de viktigste argumentene som brukes er at økosystemer ikke kjenner rigide grenser, og at vi derfor bør ha en mer dynamisk forståelse av områdene enn de grensene nasjonalparken setter i seg selv. Også i forbindelse med reiseliv i disse områdene er større forståelse av samspillet mellom dem nødvendig (Grigoriev & Stephenson 1990). Litteraturen er imidlertid sparsom på erfaringer med hensyn til kanalisering av turister til nasjonalparkenes randsoner.

Teigland (1990) refererer en undersøkelse av Hersoug og medarbeidere (1973), med negative erfaringer i å kanalisere besøkstrømmen ved hjelp av stimerking. Et forsøk på å lede besøkende fra nasjonalparken på Hardangervidda ut til randsonene rundt parken karakteriseres som mislykket fordi ønsket om å besøke attraksjonen inne i selve parken overskygget interessen for en villmarkstur i seg selv. Det omliggende stisystemet ble derfor ikke benyttet som forventet.

Fordele besøket i løpet av dagen, uken eller året

En teknikk som er særlig aktuell i parker med stor besøkstetthet er inngangspenger. Her kan spredningen kanaliseres gjennom prisreguleringer. I områder uten inngangsbillett kan alternative tiltak være å regulere prisene på overnatting eller andre fasiliteter i parkens umiddelbare nærhet. Tiltaket kan ikke sies å være særlig egnet for norske forhold.

Begrense antall besøkende

Flere av nasjonalparkene i USA og Canada praktiserer slike begrensninger, enten ved reservasjoner, kvoter eller betalingssystemer. Ordningen kan også gjennomføres ved restriksjoner i tilgangen til parken, for eksempel ved begrenset busstransport inn til parkområdet kombinert med et forbud mot privat bilkjøring langs disse veiene. Med tanke på de tradisjoner friluftslivet har i Norge, kan denne type tiltak vise seg problematisk å gjennomføre her i landet. Prinsippet om begrenset mulighet til deltakelse i ulike typer aktiviteter kan riktignok være lett å forstå i mange tilfeller, for eksempel sjakk eller tennis; alle kan ikke være med på en gang. Mer problematisk er det imidlertid å få gjennomslag for denne tankegangen

når det gjelder de typer aktiviteter som foregår i nasjonalparker. Mange mener imidlertid at prinsippet er det samme også her, og at det kun er et tidsspørsmål før vi må vende oss til slike begrensinger. Overfylte nasjonalparker kan være like meningsløst som overfylte tennisbaner.

Markforsterkning

En rekke teknikker praktiseres for å forsterke sårbare naturområder, slik som stokklegging i våtmarker og grusing av stier. I USA ble en tre kilometer lang steinmur bygget som beskyttelse mot sårbare planter i et vernet alpin-landskap. Tiltaket betegnes som vellykket (Doucette & Kimball 1990). Denne type tiltak er imidlertid bare egnet i spesielle tilfeller, og for en rekke typer av slitasjeproblematikk vil de være lite aktuelle.

Lokalisering av fasiliteter

I enkelte tilfeller vil naturmiljøet kunne beskyttes mot slitasje ved å forbedre lokalisering og utforming på en del fasiliteter. Det kan dreie seg om faste leirplasser, toaletter, søppelkasser etc. Det kan også være snakk om å lette tilgangen til slike. Igjen er dette en type tiltak som passer for avbøting av et begrenset problemområde.

Samarbeid med private reiselivsbedrifter

I Norge er det problematisk å drive kommersiell virksomhet i nasjonalparkene. Samarbeidsprosjekter mellom forvaltningsmyndigheter og reiselivsbedrifter kan likevel være aktuelle i randsonene. Det finnes gode eksempler på slikt samarbeid fra utlandet, både innenfor og utenfor nasjonalparkenes grenser. En av effektene som kan oppnås er en avlastning av besøket i selve parken, ved å etablere attraktive fasiliteter i randsonene. Andre eksempler kan finnes i New Zealand, der et samarbeid mellom turoperatører og forvaltningsmyndigheter har vist seg vellykket. Ved å la turoperatører arrangere guidede turer med grupper av en størrelse forvalterne har funnet optimalt, er slitasjen av det aktuelle området i nasjonalparken blitt redusert (Plimmer 1993). Likeledes har et guidet padleopplegg vist seg som et fruktbart samarbeid mellom kommersielle reiselivsinteresser og forvaltningsmyndigheter i en nasjonalpark i USA. Turoperatøren står for den praktiske gjennomføringen, men samarbeider med forvalterne om det tematiske innholdet i veiledningen som gis. Både trivsel og kunnskapsnivå økte hos deltakerne som følge av opplegget (Roggenbuck & Williams 1993). Manning (1990) er også av den oppfatning at samarbeide mellom turoperatører og nasjonalparkforvaltning bør styrkes i framtida, og nevner en rekke eksempler på mulighetene for et symbiotisk forhold. Blant de viktigste er turoperatørens mulighet for å drive miljøopplæring og forvaltningskontroll gjennom organiserte turer. Videre understrekes de økonomiske fordelene, at seriøse rei-

selivsbedrifter er interessert i å selge "kvalitet", og at de derfor handler i egen interesse når de forsøker å verne naturen. Operatørene kan i enkelte tilfeller også øke sikkerheten til de besøkende, samt informere om ulike kvaliteter i de forskjellige naturområdene (markedsføring av soneringstanken). At turoperatørene ofte trenger spesielle tillatelser for å virke i nasjonalparker sikrer også forvalterne en viss kontroll med bruken av området.

Informasjon og veiledning

Rekreasjonsforskere har spesielt i USA en forkjærlighet for veiledning (guiding) og opplysning som effektive tiltak for å unngå negative effekter av rekreasjonsmessig bruk av vernede naturområder. Ikke minst er de opptatt av at denne type forvaltning begrenser skadevirkninger uten å berøve de besøkenes frihetsfølelse og opplevelse av selvstendighet (Bachert 1990, Roggenbuck & Ham 1986). Samtidig kan den rekreasjonsmessige verdien øke som følge av veiledning (Roggenbuck & Williams 1993). Carr (1976) påstår at:

"...not having an interpreter in a park is like inviting a guest to your house, opening the door, and then disappearing."

(hos Nyberg 1984:151).

Svensken Kenneth Nyberg har en annen oppfatning av veiledningens effekter i en nasjonalparksammenheng:

"Unlike Carr, I rather suspect that not having an interpreter in a park is more like returning to your own home and not having a salesman there waiting for you."

(Nyberg 1984:151).

Nybergs poeng er at veilederen enten forteller sitt publikum hva det allerede vet, han/hun forteller publikum noe de ikke er interessert i å vite, eller han/hun forteller noe publikum burde ha vist på forhånd. Denne uenigheten peker muligens også på en kulturell forskjell i retning av at amerikanere er mer motivert for å bruke en tur i villmarka som et middel til å nå et bakenforliggende mål (å lære mer), mens nordiske friluftsliv-tradisjoner går mer i retning av at turen er et mål i seg selv (deGracia 1962, Faarlund 1992, Witoszek 1991).

Naturveiledning er ikke noe ukjent fenomen i Norge (Vistad 1992). Direktoratet for naturforvaltning har arbeidet med begrepet (DN 1990), og ved Norges høgfjellsskole i Hemsedal er det utdannet veiledere i friluftsliv gjennom en årrekke. Telemark distrikthøgskole har også en relevant utdanning i denne sammenheng. Det er imidlertid stor variasjon i oppfattelsen av det tematiske innholdet i naturveilednings-begrepet. I det følgende blir veiledning og guiding brukt synonymt og nokså vidt, med forankring i Freeman Tildens definisjon av interpretation-begrepet:

Figur 10

Naturveiledning er et viktig virkemiddel i vernearbeidet. Også i Norge er det nå bygget flere informasjonssentra i tilknytning til verneområder.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

Interpretation is an important tool in nature protection. Several interpretive centres have now been built in Norway in connection with protected areas.

Foto: Bjørn P. Kaltenborn

Interpretation is... an educational activity which aims to reveal meanings and relationships through the use of original objects, by firsthand experience, and by illustrative media, rather than simply communicate factual information.

(Tilden 1957, hos Vistad 1992:10)

Tildens utgangspunkt var at veiledning fører til forståelse for den attraksjonen turistene besøker, noe som fører til verdsetting av området. Dette skaper i følge Tilden et ønske om at denne attraksjonen blir bevart. Veiledning kan derfor skåne et naturområde på en direkte måte ved å lære opp de besøkende til hensynsfull atferd i naturen, eller mer indirekte ved å vinne støtte for miljøvernarbeid på generell basis. O'Riordan og hans gruppe (O'Riordan et al. 1989) arbeider for tiden med et guide-prosjekt i en nasjonalpark i England. Deres ideologi er tuftet på Tildens ideer om veiledningens funksjon. O'Riordan og medarbeidere har omformet disse generelle retningslinjene til å gjelde bevaring av naturlandskaper spesielt, og forsøker i Yorkshire Dale National Park å utvikle et program for veiledning der både lokalbefolkning og lokaløkonomi integreres i prosjektet. Foreløpig ser prosjektet ut til å fungere positivt, men arbeidet er enda ikke sluttrapportert.

I henhold til Tilden skal det å bli guidet gjennom et naturområde være både effektivt og gledelig. Roggenbuck og Williams fant i sin undersøkelse at dette stemte for noen elvepadlere i USA. Den aktive guidingen resulterte i økt kunnskapsnivå og i større glede ved

padleopplevelsen hos en gruppe som mottok aktiv guiding, sammenliknet med en tilsvarende gruppe som ikke fikk guiding. Guidegruppen var også fornøyd med det å få veiledning (Roggenbuck & Williams 1993). Hammitt og Cole (1987) hevder imidlertid at veiledere er mindre ønsket i typiske villmarksituasjoner, og at det er rimelig å tenke seg *rekreasjonstype* som avgjørende faktor for hvorvidt veiledning er et passende avbøtningstiltak i nasjonalparker.

Selv om det antas å være en sammenheng mellom brukeres kunnskapsnivå og ønskverdig atferd, viser litteraturen betydelig sprik i måten dette slår ut i praksis (Roggenbuck & Ham 1986). En undersøkelse fra USA rapporterer at 20 prosent av de som fikk informasjon om hvordan leirslaging kunne gjøres mest mulig skånsomt for naturmiljøet, sa de ville forandre sin atferd for å redusere slitasjen på leirplassen (Halstead et al. 1991). 60 prosent av et utvalg nasjonalparkforvaltere i USA svarte i en spørreundersøkelse at på grunn av deres veiledning ble negative effekter av besøk i parken redusert (Hooper & Weiss 1992). Et guideprogram bidro i Costa Rica til å dempe presset på havskilpaddenes klekkeområde, som etter hvert begynte å bli presset av et stadig økende antall besøkende. Turistene ble i det nye opplegget organisert i passe store grupper, og kunne nærme seg området til tider da skilpaddene ikke var spesielt sårbare. Den aktuelle nasjonalparken fikk dessuten økte inntekter da de innførte inngangsbilletter til turene. I tillegg fikk lokalbefolkningen tilbud om opplæring til guidetjeneste, og tiltaket hadde derfor også en lokal sysselsettingseffekt (Jacobson & Robles 1992).

På den annen side viser en 20 år gammel undersøkelse at det ikke er noen sammenheng mellom informasjonstiltak og reduksjon i forurensning av et leiområde i USA (Cole et al. 1972, hos Roggenbuck & Ham 1986). Muth og Clarc (1978) fant imidlertid at informasjonskampanjer hadde en effekt på søppelproblemet i en liknende situasjon (hos Roggenbuck & Ham 1986). Liknende sprik i resultatene rapporteres med hensyn til forsøk på å unngå brudd på leirplassreglementet i en nasjonalpark i USA. Av to undersøkelser viste den ene at skriftlig informasjonsmaterieell hadde en effekt på oppførselen på leirplassen, mens den andre undersøkelsen ikke fant noen forandring som følge av informasjonsopplegget. Liknende sprik finnes for en rekke undersøkelser av informasjonskampanjers effektivitet i nasjonalparksammenheng (Roggenbuck & Ham 1986).

Thorn (1989) nevner avslutningsvis to forvaltningsstrategier som

særdeles uheldige, og som hun nevner nærmest for å forhindre at de brukes i framtiden. Det dreier seg om å *fysisk skille turistene fra verneverdig naturområder*, samt å *tilpasse publikums forventninger*. Førstnevnte strategi er etter Thorns mening et uttrykk for at forsøket på å integrere miljøvern og turisme har vært en fiasko, og betyr en uheldig fragmentering av bruks- og verneinteresser. Sistnevnte strategi oppfatter Thorn som en nødløsning i tilfeller der intet annet skulle føre fram. Prinsippet går ut på å forklare de besøkende at nasjonalparker er en blanding av natur og turisme som verken er ment å representere unik og urørt natur eller utstrakt reiselivsaktivitet. Thorn understreker at dette er et kompromiss som bør unngås så lenge som mulig. Hun stiller ikke spørsmål om hvorvidt en slik strategi er gjennomførbar, og teknikken vitner vel om en noe overdrevet tro på veilederes muligheter for manipulasjon.

4 Oppsummering og videre forskningsbehov

4.1 Oppsummering

Nasjonalparkidéen har i løpet av de siste hundre år blitt eksportert fra den vestlige verden til samtlige verdensdeler og resultert i et omfattende globalt nettverk av store verneområder.

Nasjonalparktanken har vist seg å ha stor levedyktighet i ulike kulturer og land, ikke minst fordi den appellerer til rekreasjonsbehov hos store befolkningsgrupper. Ingen andre former for verneområder har oppnådd en tilsvarende samfunnsmessig status, til tross for at de kan være vel så viktige i en global økologisk sammenheng.

Samtidig viser litteraturen at reiselivsnæringens vekst i høyeste grad også berører nasjonalparker og andre vernede naturområder. Naturlige og historisk/kulturelle forutsetninger gjør det imidlertid vanskelig å generalisere om reiselivets effekter på naturmiljøet. Enkelte områder vil være ekstremt sårbare selv for svært liten reiseaktivitet, mens andre områder tåler atskillig mer. I sårbare områder kan det forventes negative effekter i form av skader på vegetasjon, jordsmonn og dyreliv, videre som vannforurensning, støypåler, vandalisme, økt fare for skogbrann, etc. På et overordnet plan vil også naturmiljøet lide under økt forurensning som følge av transport, utbygging av infrastruktur og liknende reiselivsgenererte aktiviteter. Sosialt og kulturelt kan konflikter oppstå som følge av en endret sosial atmosfære og forandringer i den sosiale strukturen. Forflytninger av lokalbefolkning, tap av tradisjonelle ervervsmuligheter, forandringer i de kulturelle meningsstrukturene og opplevelse av mindreverd er konsekvenser som har oppstått i naturturismens kjølvann. I mange tilfeller er miljøproblemene betydelige og i noen sammenhenger er turismen i ferd med å ødelegge sitt eget produkt ved for høy konsentrasjon av bruk, planløs utbygging og aktiviteter som står i sterk konflikt med hverandre.

Men reiselivet kan også avstedkomme positive effekter. Økt forståelse for naturvern og en mer aktiv opinion i miljøvern saker kan i enkelte tilfeller bli konsekvensen av at flere mennesker bruker vakre naturområder i ferienesammenheng. Videre vil de økonomiske potensialer en slik industri representerer kunne kanalisere sysselsetting vekk fra naturødeleggende prosjekter (som for eksempel rovdrift på dyr eller skogsområder) og over i mer bærekraftig retning (som service, opplæring o.l.). I mange land bidrar naturbasert reiseliv til store valutainntekter. Reiselivet kan også utgjøre en ressurs for lokalbefolkninger, dersom det drives riktig. Nye arbeidsmuligheter og ny forståelse kan oppstå i lokalmiljøene, likeledes vil fornyet selvtillit og muligheter for å opprettholde bosetninger i gris-

grendte strøk være momenter som teller til turismens fordel. Økonomisk frihet kan gi bedre forvaltning av vernede naturområder. I utviklingsland synes det nærmest å være en forutsetning at naturvernarbeid integreres i økonomisk flerbruksplanlegging hvis det skal lykkes. I mange tilfeller kan vern av arter eller områder gi større økonomisk avkastning gjennom salg av opplevelsesverdier enn tradisjonelt, marginalt jordbruk. Økoturisme er av mange utpekt som "redningen" for marginale områder med sviktende økonomisk basis.

Men økonomiske aspekter av reiselivsvirksomhet i nasjonalpark-sammenheng kan også være av negativ art. Blant annet vil det kunne føre til økt inflasjon og avhengighet av en enkelt og sårbar næring. Arbeidsplassene er ofte sesongbetonte og i mange tilfeller lavt lønnet. I utviklingsland fører den økende avhengigheten av eksterne pengeøkonomi til endringer i arbeidsmønster, matproduksjon, forbruk og sosiale nettverk (Price 1992). Tap av kontroll over lokale ressurser er kanskje det største problemet forbundet med verneområder og turisme i utviklingsland; økonomiske gevinster av turismen tilflytter ikke nødvendigvis de som oppsøkes av turismen (Bjønness 1983, Haimayer 1989). Faren for ressursødeleggelse på grunn av enkelte aktørers håp om rask og uforpliktende profitt er også til stede. En annen betenkelighet med selv-finansierte nasjonalparker er at de kan bidra til at ikke-lønnsomme verneområder blir utsatt for ekstra utbyggingspress. På grunn av den usikkerhet som er knyttet til både inntekter og kostnader fra det naturbaserte reiselivet, understreker mange forskere at vi fortsatt vet for lite om de økonomiske konsekvensene av å slippe store mengder turister inn i nasjonalparkene. Norge er intet unntak i så måte.

For å kunne analysere det naturbaserte reiselivet, er det nødvendig å forstå turistattraksjonenes dynamikk. Av spesiell interesse er symbolikk og opplevelsesmuligheter i vernede naturområder. Nasjonalparker har generelt sett et bredt spekter av attraksjoner å spille på, men for de norske parkenes vedkommende vil naturopplevelsen og de muligheter som åpner seg i menneskers møte med natur være mest framtrædende. Nasjonalparkene vil dra nytte av naturens potensialer som gjenoppbygger, kompetanseutvikler, atspreader og symbolkonstruktør. Kulturrelaterte attraksjoner kan også være viktige innslag i enkelte parker. Ikke minst som representant for det autentiske har nasjonalparkene stor attraksjonsverdi. Til tross for at vi fortsatt har for lite eksakt kunnskap om slike sammenhenger, må vi anta at nasjonalparkene er en sårbar attraksjon. Behovet for mer kunnskap om disse forholdene er økende.

Til tross for idealet om et symbiotisk forhold mellom reiseliv og naturvern, har de senere års erfaringer vist at underliggende konflikter alltid vil være til stede i relasjonen. Slike konflikter kan lig-

ge på flere nivåer, og være av både makro- og mikropolitisk art. Sett i et internasjonal perspektiv er det riktig å si at det moderne naturvernet har sprunget ut av vestlige demokratiske samfunnsformer som har hatt en rimelig grad av politisk vilje og økonomisk evne til å drive aktivt forvaltningsarbeid. Eksporten av det vestlige naturvernkonseptet til andre kulturer har imidlertid ikke vært problemfritt. Andre politiske systemer kan gi uante effekter for vernearbeidet. Totalitære regimer som det tidligere Sovjetunionen innførte for eksempel et omfattende system av verneområder fram til 1950-tallet. Det samme regimet eliminerte så i rask rekkefølge de aller fleste verneområdene i løpet av 1950, og 60-tallet (Pryde 1977). Siden den gang har deler av dette gradvis blitt bygget opp igjen.

De fleste utviklingsland som har opprettet nasjonalparker og andre verneområder sliter med å skaffe tilstrekkelig politisk støtte, økonomiske ressurser og kompetanse for å utføre en forsvarlig forvaltning av verneområdene. Stadig flere personer fra utviklingsland får trening i nasjonalparkarbeid ved vestlige universiteter. Blant annet i Nepal har man erfart at dette kan være en blanded velsignelse ved at vestlige modeller for naturvern ofte kommer i konflikt med lokale produksjonssystemer i jordbruket og lokalbefolkningens syn på naturen. Både i industrialiserte land og i utviklingsland stilles det nå stadig mer spørsmål ved den tradisjonelle måten å konseptualisere naturvern, urørt natur og forvaltningsmodeller for naturvern. Den tradisjonelle nasjonalparkmodellen har bare gradvis lyktes i å forene den todelte målsetningen om vern av natur og tilrettelegging for rekreasjon. Den generelle mangelen på lokal styring og kontroll over ressursene som et resultat av ekspertdominerte og sentralstyrte forvaltningsmodeller har ført til en manglende tillit til nasjonalparkarbeidet i en rekke land. Mer holistiske og integrerte forvaltningsmodeller peker seg ut som en av de viktigste utfordringene for framtidig nasjonalparkarbeid i global sammenheng. Også i Norge er disse problemstillingene aktuelle. Manglende samarbeid mellom myndigheter og det brede publikum er for eksempel beskrevet som et problem i forvaltningen av vernede naturområder i Norge (Innst. S. nr. 124, (1992-93):9). I den refererte litteraturen gis det en rekke eksempler på styrings- og avbøtningstiltak som kan være aktuelle for å redusere negative effekter av et naturbasert reiseliv. Spesielt er informasjons- og veiledningsaspekter blitt drøftet, da disse kan påvirke brukernes atferd i ønskelig retning, uten å redusere opplevelsen av selvstendighet og frihet.

Forvaltningsmessig og vitenskapelig anbefales en systemisk tilnærming til problemfeltet. Da kan det utvikles en konseptuell modell for interaksjonene mellom verneområde og buffersone som en teoretisk og metodisk overbygning for studier av biofysiske og sosio-

kulturelle/økonomiske prosesser. Slike synteser gir bedre muligheter til å vurdere sammenhenger mellom økologiske degraderinger av naturområder, reiselivets produktutvikling og sosiale/kulturelle utviklingsmønstre i de berørte områder.

4.2 Videre forskningsbehov

Både denne studien og andre arbeider viser at det eksisterer betydelige forskningsbehov når det gjelder forholdet mellom reiseliv og naturmiljø. Litteraturen viser at vi har atskillig kunnskap fra Norge og andre land om temaer som naturattraksjoner, destinasjoner, reise-mønstre, reiselivsøkonomi, turistenes karakteristika, forvaltningen av reiselivsressurser og naturgrunnlaget for å nevne noe. Imidlertid er svært mye av kunnskapen av fragmentarisk karakter og mye av forskningen reflekterer tids- og stedsspesifikke data. Også innenfor området reiseliv og naturmiljø finnes det relativt lite tverrfaglig forskning og lite forskning som analyserer systemer og dynamikk.

Basert på dette arbeidet og det generelle inntrykket av faglitteraturen på feltet synes det å eksistere et stort behov for videre forskning som i større grad er integrerende og systemorientert. En mulig måte å angripe dette på når det gjelder reiseliv/turisme og naturmiljø er å velge ut et modellområde bestående av et verneområde med randsoner. Gjennom en systemanalytisk tilnærming kan man utvikle en konseptuell modell for interaksjonene mellom verneområde og buffersone som en teoretisk og metodisk overbygning for studier av biofysiske og sosio-kulturelle/økonomiske prosesser. Delstudier av temaer som økonomiske prosesser og virkemidler, kulturhistoriske forhold, stedstilknytning og ressursavhengighet, naturgrunnlag, rekreasjonsbruk og plan- og forvaltningssituasjonen kan så gjennomføres parallelt innenfor en felles konseptuell modell og problemforståelse, men likevel basert på ulike teorier og metoder. Hensikten med et større integrerende prosjekt er å forstå bedre dynamikken i de komplekse naturgitte og samfunnsmessige prosessene som opererer i samspill ved reiselivets og andre aktørers bruk av naturgrunnlaget. Med mindre ulike studier koordineres under en felles faglig paraply er det svært vanskelig å identifisere de ulike berøringspunktene mellom delsystemene, eksempelvis mellom økologisk degradering av et fjellområde, reiselivets produktutvikling og økonomiske strategier og lokalbefolkningens forhold til nye verneiltak.

I det følgende nevnes en del temaer og problemstillinger som representerer viktige forskningsbehov. Disse er viktige i seg selv og kan betraktes som selvstendige prosjektområder. De vil imidlertid

være særlig verdifulle innenfor en større systemtilnærming til forholdet mellom reiseliv/turisme og verneområder.

Vi vil peke på endel hovedfelter der det er behov for økt kunnskap. For hvert hovedfelt vil det være en rekke problemstillinger for prosjekter med ulikt arbeidsomgang og kostnader.

1) Nasjonalparkene som reiselivsattraksjon

Flere undersøkelser har vist at naturen er et viktig motiv for å reise til Norge blant utlendinger. Vi vet imidlertid lite om hvilken betydning nasjonalparkene har i denne sammenheng. Hvor store og hvilke grupper av turister søker f.eks. bevisst til nasjonalparkene, og av hvilke årsaker? Økt kunnskap om nasjonalparkenes betydning som reiselivsattraksjon er viktig i flere sammenhenger, men særlig med tanke på de konsekvensanalyser som Stortinget har krevd i forbindelse med opprettelsen av nye nasjonalparker. Et sentralt spørsmål er hvilken betydning nasjonalparkstatusen har. Er det slik at nasjonalparkstatusen oppfattes som en garanti for å oppleve høykvalitets natur, eller er det andre årsaker som ligger bak valget av reisemål?

2) Miljømessige, økonomiske og sosiale effekter av ulike turismereformer i nasjonalparkenes randsoner

Et kommersielt reiselivstilbud i tilknytning til nasjonalparkene kan utvikles på en rekke måter, mht. omfang, infrastruktur og grad av lokal kontroll. Hvordan turismen organiseres og hvilke turistgrupper som oppsøker et område, vil ha betydning bl.a. for hvilke skadevirkninger en får på naturmiljøet, økonomiske ringvirkninger og konflikter med andre brukerinteresser som lokale friluftsjakter og landbruksnæring. Småskala turisme i lokal regi har av mange vært ansett som mer gunstig enn "masseturisme", men som tidligere omtalt er det ingen automatikk i dette. Både med hensyn til offentlig satsing på reiselivsutvikling og opprettelsen av nye nasjonalparker, er det av betydning å vurdere nærmere hvilke miljømessige, økonomiske og sosiale effekter ulike turismereformer har. Av de aspekter det kan være av interesse å belyse er blant annet konsentrasjon av reiselivsbedriftene (sterk utbyggingsgrad i ett område kontra flere mindre foretak spredt i et større område), overnattingsformer blant de tilreisende (fritidshus, campingplasser, hotell/motell/fjellstue), type av turister (for eksempel organiserte reisende kontra individuelle reisende og dagsturister kontra overnattingsgjester) og grad av lokal kontroll med reiselivsbedriftene (lokalt eide bedrifter kontra utenbygds eierinteresser).

3) Utvikling av et overvåkingssystem for bruken av naturområder

Det er idag enighet om at naturmiljøet må bevares, både ut i fra et

miljøvernperspektiv og et reiselivsperspektiv. Vern av naturmiljøet trenger imidlertid ikke å utelukke bruken av områdene til fritids- og reiselivsformål. Skal bruk være forenlig med vern av naturområder, kreves imidlertid en aktiv forvaltning av områdene, der både overvåking og styring av bruken inngår.

Et overvåkingssystem av bruken vil være konflikt- og skadeforebyggende. Gjennom et slikt system vil det være mulig å fange opp eventuelle skadevirkninger av bruk før skadene er blitt for store eller i verste fall irreversible.

Det finnes i dag minimalt med overvåking av bruken av våre naturområder. I motsetning til i mange andre land, er ikke engang antall brukere av nasjonalparkene kjent. Det er derfor behov for å utvikle et overvåkingssystem med registrering av bruken av naturområder, inkludert indikatorer for skadevirkninger på naturen. Et slikt system bør ideelt sett være enkelt å administrere, og gi et begrenset, men tilstrekkelig informasjonsgrunnlag for beslutningstakerne. Som nevnt tidligere, vil det ikke være mulig å komme fram til biologiske tålegrenser for bruken. Målet med et overvåkingssystem vil derfor være å gi informasjon om endringer i naturgrunnlaget. Hvorvidt endringene er akseptable, vil i stor grad måtte vurderes i hvert enkelt tilfelle.

Utviklingen av et overvåkingssystem vil kreve samarbeid mellom naturvitenskaplige og samfunnsvitenskaplige fagmiljøer, der naturvitenskaplige forskere vurderer indikatorer for endringer i naturmiljøet, og samfunnsvitenskaplige forskere utarbeider et registreringssystem for bruken av områder. Den samfunnsvitenskaplige delen vil i stor grad bestå av metodeutviklingsarbeid.

4) Effekter av tiltak for å styre bruken av naturområder.

Med relativt sett store naturområder i forhold til antall brukere, har det vært lite behov for å regulere fritidsbruken av norske naturområder. Dette er i ferd med å endre seg, både pga. flere brukere og nye bruksformer. (Jfr f.eks. bilproblematikken).

Bruken av et område kan reguleres på en rekke måter, fra et generelt ferdselsforbud via fysiske kanaliseringstiltak til informasjon. I utenlandske fagkretser blir "indirekte" tiltak ofte framhevet som et ideal. Dette er tiltak der en søker å påvirke brukernes adferd ved å endre deres kunnskaper, holdninger og motivasjon. Adferdsendringene blir dermed frivillige for brukerne, og frihetsaspektet som antas å være viktig ved naturopplevelser, blir i stor grad opprettholdt. Et typisk eksempel på indirekte tiltak er informasjon. Ved direkte tiltak griper en inn i brukernes adferd direkte, for eksempel ved fysisk avstenging av rasteplasser.

Vi vet for lite om effektene av ulike styringstiltak i naturområder. Det er derfor aktuelt å vurdere effektene av ulike tiltak, sett både fra forvaltningens og brukernes side. Det er aktuelt å vurdere enkelte typer av direkte tiltak opp mot indirekte tiltak, for eksempel fysisk avstenging kontra informasjon. Et annet alternativ er å vurdere effektene av ulik utforming av ett bestemt virkemiddel, f.eks. informasjon. (Infosentra kontra muntlig veiledning kontra informasjonstavler, osv).

4.3 Executive summary

The national park idea has through the past one hundred years been exported from the western world to all continents and resulted in an extensive global network of larger protected areas. The national park concept has proved its longevity, not the least because it appeals to and meets recreational needs among large groups of people throughout the world. No other type of protected area has received a comparable status in society, even though other areas may carry more importance in an ecological sense.

At the same time, the literature shows that commercial tourism significantly affects national parks and other protected areas. However, natural and cultural/historical factors complicate generalizations about the effects of tourism on the natural environment. Some areas are extremely vulnerable to even modest tourism levels, while other areas can tolerate much more pressure. In fragile areas one can expect impacts to vegetation, soil and wildlife, as well as water pollution, noise, vandalism, increased risk of wildfires, etc. On an overall level, the natural environment can suffer from increased air pollution resulting from transportation, development of infrastructure, and other activities generated by the tourism industry. Socially and culturally, changes in the social atmosphere and structure can result in conflicts. Relocation of local population groups, loss of traditional rights, changes in cultural structures of meaning, and the experience of reduced worth are more or less common consequences of increased tourism. In many instances the environmental problems are quite significant leading to the potential destruction of the tourism product through high use levels and concentrations, lack of planning in large scale developments, and conflicting activities in close contact with each other.

On the other hand, tourism can also yield positive effects. Increased appreciation of nature conservation and a more active public opinion in environmental protection matters can in some cases be an outcome when groups of people use natural areas in their vacation time. The economic potential of the tourism and travel industry can also divert employment away from activities which are de-

trimental to the environment (like excess and illegal harvesting of animals or forest resources) to more sustainable employment opportunities (services, training etc.). In many countries tourism contributes large capital incomes. Tourism and travel can also be a resource for local communities if it is appropriately run and managed. New employment opportunities and new appreciation can materialize among local people, as will improved self-confidence and opportunities for maintaining settlement in rural areas be assets in the favour of sound tourism development. Increased economic freedom can result in improved management of natural areas. In developing countries it appears to be a general premise that nature conservation is integrated with rural economic development in order to succeed. Nature conservation can often provide larger economic revenues through the selling of experiential values than through traditional, marginal agriculture. Ecotourism has by many been identified as the "savior" of marginal regions with a declining economic base.

Economic aspects of tourism and travel related to national parks also have negative sides. Among other things it can cause increased inflation and sole dependency on a vulnerable commercial activity. Employment is often seasonal and often poorly paid. In developing countries the growing dependency on external economies often causes changes in workpatterns, food production, consumption and social networks (Price 1992). Loss of control over local resources is possibly the most serious problem associated with protected areas and tourism in developing countries; the economic benefits of tourism are not necessarily received by those who are most affected by the tourism (Bjønness 1983, Haimayer 1989). The risk of resource degradation due to the hope of quick profits by certain actors is also present. Another concern related to self-financing national parks is the fact that other less profitable protected areas are subjected to greater development pressures. Because of the considerable uncertainty tied to the questions of cost and income of nature based tourism, many researchers stress the fact that we still have inadequate knowledge about the consequences of opening up national parks to large masses of tourism. Norway is no exception to this issue.

In order to analyse nature based tourism, we need to understand the dynamics of tourist attractions. Symbolism and experience opportunities are of special interest. National parks generally rely on a wide range of attractions, but for the Norwegian national parks, the opportunities linked to nature experiences and people encountering untrammelled nature will be the most central aspects. The national parks can utilize the potential of the natural environment as restorer, competency builder, diverter and constructor of symbols. Culturally related attractions can also be important ele-

ments in some parks. National parks have important functions in relating authentic natural and cultural elements to people. Despite the fact that we still have insufficient knowledge about such relationships, we must assume that national parks are vulnerable attractions. The need for improved knowledge is increasing.

In spite of the ideal about a symbiotic relationship between the tourism industry and nature conservation, history has shown that underlying conflicts will always be present in this relationship. Such conflicts can exist on different levels of micro- as well as macropolitical character. From an international perspective, one can claim that modern nature conservation has originated in western democratic societies which have had a reasonable political will and capacity to institute active management regimes. However, the export of the western nature conservation concept has not occurred without problems. Different political systems can cause unforeseen effects for nature conservation efforts. Totalitarian regimes like the former Soviet Union is one example in how an extensive system of protected areas was introduced up to the 1950s. The same regime then efficiently eliminated most of these areas through the 1950s and 60s (Pryde 1970). Since then parts of the protected area system has gradually been rebuilt.

Most developing countries which have designated national parks and other protected areas struggle to acquire sufficient political support, economic resources and skills to carry out sound management of their protected areas. A growing number of persons receive their training in national park management at western universities. Nepal is one of the countries experiencing this as a mixed blessing. Western concepts and models for park management often come in conflict with local agricultural production systems and the perceptions of nature held by the local populations. Both in industrialized and developing countries increasing numbers are questioning the traditional way of conceptualizing nature conservation, untrammelled nature and management models for nature protection. The traditional national park model has only partly succeeded in uniting the dichotomous goal of protecting nature and facilitating recreation. The general lack of local control over the resources as a result of the expert dominated and centrally directed management models have lead to a lack of confidence in national park management in many countries. More holistic and integrated management models stand out as the most important challenge for future park management in a global context. The same issues are highly relevant in Norway. Insufficient cooperation between authorities and the general public is described as a problem in the management of protected natural areas in Norway (Innst. S. nr. 124, (1992-93):9). The referenced literature offers an array of examples of guiding- and mitigating actions which may be appropriate in or-

der to reduce the negative effects of nature based tourism. Information and guiding are described in particular, since these types of efforts often can influence user behavior in desirable directions without interfering with users' experience of autonomy and freedom.

A systems approach is recommended for scientific and management purposes. A conceptual model describing the interactions between protected areas and buffer zones can provide a theoretical and methodological superstructure for studies of biophysical and socio-cultural/economic processes. This type of synthesis improves the ability to evaluate relationships between ecological degradation of natural areas, the product developments of the tourism industry, and social/cultural development patterns in the affected areas.

5 Referanser

- Agee, J. K. & Johnson, D. R. 1988. Ecosystem management for parks and wilderness: Workshop synthesis. Seattle, Washington: Institute of Forest Resources.
- Ahearn, S.C. & Robbins, M.L. 1990. Inventory and valuation of wilderness and scenic lands. I D. W. Lime (red), Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989. Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Anonymus 1993. Local women: The force behind trekking tourism in Nepal. *Journal of Tourism Concern*.
- Arac, J. 1989. (ed.) *Postmodernism and Politics*. Minneapolis: University of Minnesota Press.
- Aschim, J.P., Sørberg, E. & Engen, M. 1994. Reiseliv og miljø: Næringsmessig utvikling og miljøvern hånd i hånd. - Reiselivs-rådgivning a/s.
- Ashton, R. 1991. Trends and Problems in Eco-tourism - Proceedings of the 1992 World Congress on Adventure Travel and Eco-tourism. s. 22-31.
- Ashton, R. 1992. World Trends in Tourism and Conservation (Ecotourism). - Proceedings of the 1991 World Congress on Adventure Travel and Eco-tourism. s. 67-73.
- Awadh, A.-L. 1988. The Gambia- No problem. Oslo: Hovedoppgave i sosialantropologi, Universitetet i Oslo, Institutt for sosialantropologi.
- Bachert, D.W. 1990. Wilderness education: A holistic model. I A.T. Easley, J. Passineau, & B. Driver (red), *The Use of Wilderness for Personal Growth, Therapy and Education*. USDA Forest Service. General Technical Report, RM-193.
- Backer, I. L. 1986. Naturvern og naturinngrep. Forvaltningsrettslige styringsmidler. - Universitetsforlaget, Oslo.
- Bailey, C. 1991. Conservation and development in the Galapagos Islands. In P. C. West & S.B. Brechin (red), *Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Barth, F. 1969. Introduction. *Ethnic Groups and Boundaries*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Bateson, G. 1972. *Steps to an Ecology of Mind*. New York: Ballantine Books.
- Bayfield, N.G. & Barrow, G.C. (red). 1985. *The Ecological Impact of Outdoor Recreation on Mountain Areas in Europe and North America*. Ashford, Kent: Wye College.
- Bennet, R. J. & Chorley, R. J. 1978. *Environmental Systems: Philosophy, Analysis and Control*. London: Methuen.
- Bjønness, I. 1980. Ecological conflicts and economic dependency on tourist trekking in Sagarmatha (Mt. Everest) National Park, Nepal. *An alternative approach to park planning*. *Norsk Geografisk Tidsskrift*. Vol 34, pp. 119-138.
- Bjønness, I. 1980. Animal husbandry and grazing, a conservation and management problem in Sagarmatha (Mt. Everest) National Park, Nepal. *Norsk Geografisk Tidsskrift*. Vol 34, pp. 59-76.
- Bjønness, I. 1983. External economic dependency and changing human adjustment to marginal environment in the High Himalaya, Nepal. *Mountain Research and Development* 3, pp. 263-272.
- Bode, C. 1977. *The Portable Thoreau*. Penguin Books.
- Boo, E. 1990. *Ecotourism: The potentials and pitfalls*. Washington D.C.: World Wildlife Fund.
- Boo, E. 1991. Making ecotourism sustainable: Recommendations for planning, development, and management. I T. Whelan (red), *Nature Tourism. Managing for the environment*. Washington, D.C.: Island Press.
- Blangy, S. & Wood, M.E. ?. *Developing and Implementing Ecotourism Guidelines for Wildlands and Neighboring Communities*. - I Lindberg, K. & Hawkins, D.E. (red.) *Ecotourism, A Guide for Planners and Managers*. s. 32-53.
- Brandrud, R. 1993. *Drømmejegeren. En biografi om Mikkjel Fønhus*. Oslo: Aschehoug.
- Brechin, S.R., West, P.C., Harmon, D. & Kutay, K. 1991. Resident peoples and protected areas: A framework for inquiry. I P. C. West & S.B. Brechin (red), *Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Brown, D.E. 1991. *Human Universals*. New York: McGraw-Hill.
- Brown, N.J. 1992. Environment and tourism: The global perspective. In Proceedings of the 1992 World Congress on Adventure Travel and Eco-Tourism. British Columbia, Canada: The Adventure Travel Society Inc.
- Bruhn, J. G. 1974. Human ecology: A unifying science? *Human Ecology* 2: 105-125.
- Budowski, G. 1976. Tourism and environmental conservation: Conflict, coexistence, or symbiosis? *Environmental Conservation*, 327-32.
- Budowski, T. 1990. Ecotourism. I: *Tecnitur*; 5, s. 28-30.
- Butler, R.W. 1980. The concept of a tourist area cycle of evolution: Implications for management of resources. *Canadian Geographer*, 24, 5-12.
- Butler, R.W. 1989. *Alternative Tourism: Pious Hope or Trojan Horse?*
- Butler, R.W. 1991. Tourism, environment, and sustainable development. *Environmental Conservation*, 18, 201-209.
- Butler, R., Eagles, P., Getz, D., Haywood, M., Smith, S. & Wall, G. 1989. *Tourism, recreation, and sustainable development*.

- Report for Ministry of Tourism and Recreation, Quebec, Canada: Canadian Parks Service; National Parks Documentation Centre.
- Caballos-Lascurain, H. 1992. Tourism, Ecotourism and Protected areas. - IVth World Congress on National Parks and Protected Areas. Caracas, Venezuela, February 10-21 1992.
- Cable, T.T. & Udd, E. 1990. Endangered outdoor recreation experiences: Contextual development and lexicon. *Leisure Studies*, 45-53.
- Calhoun, J.B. 1991. The plight of the Iki. I P. C. West & S.B. Brechin (red), *Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Carhart, A. H. 1920. Recreation in the forests. *American Forestry*, 26: 268-272.
- Catton, W. R. 1987. The world's most polymorphic species. *Bioscience* 37, pp. 413-419.
- Chapin, M. 1990. The silent jungle: Ecotourism among the Kuna Indians of Panama. *Cultural Survival Quarterly*, 14, 42-45.
- Cheng, J.R. 1980. Tourism: How much is too much? Lessons for Canmore from Banff. *Canadian Geographer*, 24, 72-80
- Chipeniuk, R. 1993. The sense of naturalness: A transcultural approach to environmental citizenship. Paper presented at the 5th World Wilderness Congress. Tromsø, Norway, 27. September - 3. October, 1993.
- Clark, R.N. & Buscher, R.F. 1990. Managing lands adjacent to wilderness. I D. W. Lime (red), *Managing America's enduring wilderness resource*. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989. Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Coates, J.F. 1991. Tourism and the Environment: Realities of the 1990s. - *World Travel and Tourism Review*. Indicators, trends and forecasts. Vol. 1. 1991. s. 65-71.
- Cohen, E. 1978. The impact of tourism on the physical environment. *Annals of Tourism Research*, 5, 215-237.
- Cohen, B. 1984. The Franklin saga. I: Martin, V. & Inglis, M. (red.) *Wilderness: The way ahead*. Middleton, WI: Lorian Press: 47-54.
- Cohen, E. 1987. "Alternative Tourism" - A Critique. - *Tourism-Recreation Research*, Vol. XII, No. 2: 13-18.
- Cole, D.N. 1989. *Low-Impact Recreational Practices for Wilderness and Backcountry*. Ogden, UT: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Intermountain Research Station: Gen. Tech Rep. INT-265.
- Cole, D.N., Petersen, M. E. & Lucas, R. 1987. *Managing Wilderness Recreation Use: Common Problems and Potential Solutions*. Ogden, UT: U.S. Department of Agriculture, Forest Service, Intermountain Research Station: Gen. Tech Rep. INT-230.
- Colton, C.W. 1987. Leisure, recreation, tourism. A symbolic interactionism view. *Annals of Tourism Research*, 14, 345-360.
- Cooper, C. & Jackson, S. 1989. Destination life cycle. The Isle of Man case study. *Annals of Tourism Research*, 16,
- Costantini, D. & Martello, G. 1992. The environmental impact assessment: An indispensable instrument for the individuation and the mitigation of human impact in mountain environment. The Veneto region case. I Pillmann, W. and Predl, S. (red) *Strategies for reducing the environmental impact of tourism*. Proceedings from: *Envirotour Vienna, '92: International Society for Environmental Protection*. Vienna, Austria.
- Craig, B. 1992. Parks, preservation, tourism and economic development: Have we gone too far? I Tabata, R.S., Yamashiro, J. & Cherem, G. (red), *Joining hands for quality tourism. Interpretation, Preservation and the Travel Industry*. Proceedings of the Heritage Interpretation International Third Global Congress. November 3-8, 1991, Honolulu, Hawaii, USA.
- Christensen, O. 1993. *Skiidrett før Sondre*. Vinterveien til et nasjonalt selvbilde. Oslo: Ad Notam Gyldendal.
- Csikszentmihalyi, M. & Kleiber, D.A. 1991. The varied meanings of leisure. I B.L. Driver, P.J. Brown, & G.L. Peterson (red), *Benefits of Leisure*. Pennsylvania: Venture publ. inc.
- de Grazia, S. 1962. *Of Time, Work, and Leisure*. New York: The Twentieth Century Fund.
- de Groot, R.S. 1983. Tourism and conservation in the Galapagos Islands. *Biological Conservation*, 26, 291-300.
- Dahle, B. & Jäggi, S. 1992. *Natur og kultur i fritid og næringsutvikling - et samhandlende lokalsamfunn*. Oslo: Norges idretts-høgskole; Notater og rapporter fra Norges idretts-høgskole nr 106.
- Dearden, P. 1985. Too many people spoil the parks. *Canadian Geographic Journal*, 105, 88-89.
- Dearden, P. & Harron, S. 1994. Alternative tourism and adaptive change. *Annals of Tourism Research*, 21, 81-102.
- Devall, B. & Sessions, G. 1985. *Deep Ecology - Living as if Nature Mattered*. Peregrine Smith Books; Salt Lake City.
- Dickinson, G. 1991. National parks - Scottish needs and Spanish experience. *Scottish Geographical Magazine*, 107, 124-129.
- Direktoratet for naturforvaltning (DN) 1990. *Naturveiledning*. Referat fra idédugnad. Trondheim: DN notat 1990-1.
- Doucette, J.E. & Kimball, K.D. 1991. Passive trail management in northeastern alpine zones: A case study. I *Proceedings of the 1991 Northeastern Recreation Research Symposium*. April 7-9, 1991. Saratoga Springs, New York.
- Dowling, R.K. 1992. Tourism and environmental integration: The journey from idealism to realism. I C.P. Cooper & A. Lockwood (red), *Progress in Tourism, Recreation and Hospitality Management*. London: Belhaven press.

- Dragland, Å. 1994. For stort press på villreinen på Hardangervidda. *Villmarksliv*, 24-25.
- Duncan, O. D. 1964. Social organization and the ecosystem. I: Faris, R. (red.), *Handbook of Modern Sociology*. New York: Rand McNally.
- Edgerton, R.B. 1992. *Sick Societies. Challenging the myth of primitive harmony*. Oxford: Free Press.
- Elgvin, D.T. 1993. Land er liv. Sørsamisk reindrift i en skjebnetid. Tromsø: Hovedfagsavhandling i sosialantropologi. Universitet i Tromsø, Institutt for samfunnsvitenskap.
- Emmelin, L. 1990. Naturvård - friluftsliv-turism. Ett spennende förvaltningsproblem i "Europas sista vildmark". Trondheim: Universitetet i Trondheim, komiteen for miljøvern. Kommit-rapport 1990:3.
- Eriksen, T.H. 1994. Kronikk i Aftenposten, 6. april 1994.
- Faarlund, N.P. 1991. Grepet av Stetindstupene. I Kjørvik, N. (red), *Den turen glemmer jeg aldri*. Oslo: Grøndal & Søn Forlag.
- Faarlund, N. 1992. Støy og stillhet i friluftsliv. Oslo: Statens forureningsstilsyn: SFT-rapport 92:39.
- Farrell, B.W. & McLellan, R.W. 1987. Tourism and physical environment research. *Annals of Tourism research*, 14, 1-16.
- Favre, D. S. 1989. *International trade in endangered species*. Martinus Nijhoff, Boston: Massachusetts
- Fennell, D. A. & Smale, B.J.A. 1992. Ecotourism and natural resource protection. Implications of an alternative form of tourism for host nations. *Tourism Recreation Research*, 17, 21-32.
- Flogfeldt, T. 1993. Eco-tourism in remote areas of Norway - just a green "make-up"? Paper presentet at 5th World Wilderness Congress, Tromsø, Norway, 24 September to 1 October, 1993.
- Fox, S. 1985. *The American conservation movement: John Muir and his legacy*. Madison, WI: The University of Wisconsin Press.
- Frawley, K.J. 1989. 'Cultural landscapes' and national parks: Philosophical and planning issues. *Australian Parks and Recreation*, 25, 16-23.
- Frome, M. 1989. In *Wilderness is the Preservation of the World. I: Managing America's Enduring Wilderness Resource*, Lime, D. (red.) *Proceedings*, pp. 29-33..
- Garratt, K. 1984. The relationship between adjacent lands and protected areas: Issues of concern for the protected area manager. I McNeely, J.A. & Kenton, R. (red), *National Parks, Conservation, and Development: The role of Protected areas in sustaining society*. Smithsonian Institution Press, Washington, DC.
- Giannecchini, J. 1992. Parks and Tourists: An evolving partnership. - IVth World Congress on National Parks and Protected Areas. Caracas, Venezuela, February 10-21 1992.
- Giannecchini, J. 1993. Ecotourism: New partners, new relationships. *Conservation Biology*, 7, 429-432.
- Giddens, A. 1990. *The Consequences of Modernity*, Polity Press.
- Glick, D. 1991. Tourism in Greater Yellowstone: Maximizing the good, minimizing the bad, eliminating the ugly. I T. Whelan (red), *Nature Tourism. Managing for the environment*. Washington, D.C.: Island Press.
- Goeldner, C.R. 1991. English workshop summary. 41st AIEST Congress, Nov. 17-23, 1991, Seychellene. - *Revue de Tourisme* 4/1991: 4-5.
- Graefe, A.R. & Vaske, J.J. 1987. A framework for managing quality in the tourist experience. *Annals of Tourism Research*, 13, 390-404.
- Grahn, P. 1991. Using tourism to protect existing culture: A project in Swedish Lapland. *Leisure Studies*, 10, 33-47.
- Greenwood, D.J. 1989. Culture by the Pound: An anthropological perspective on tourism as cultural commoditization. I V. Smith (red), *Hosts and Guests. The anthropology of tourism*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Grigoriew, P. & Stephenson, B. 1990. Transboundary natural resource management concerns in a new Canadian national park. I D. W. Lime (red), *Managing America's enduring wilderness resource*. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989. Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Gunn, C.A. 1982. Tourism, recreation, conservation: A plea for a global alliance. I T.V. Singh & J. Kaur (red) *Studies in tourism, wildlife parks and conservation*. New Delhi: Metropolioan.
- Gunter, B.G. 1987. The leisure experience: Selected properties. *Journal of Leisure Research*, 19, 115-130.
- Habermas, J. 1981. *The Theory of Communicative Action*. Boston: Beacon
- Haggard, L.M. & Williams, D.R. 1992. Identity affirmation through leisure activities: Leisure symbols of the self. *Journal of Leisure Research*, 24, 1-18.
- Haimayer, P. 1989. Glacier skiing areas in Austria: A socio-political perspective. *Mountain Research and Development* 9, pp. 51-58.
- Hale, L. & Wright, R. D. 1979. *The Glacier Bay Marine Ecosystem: A conceptual ecological model*. Anchorage: National Park Service.
- Halstead, J.M., Brown, C.M., Luloff, A.E. & Lindsay, B.E. 1991. Wilderness management through voluntary behavior change: An evaluation of the Pemigewasset wilderness management plan. In *Proceedings of the 1991 Northeastern Recreation Research Symposium*. April 7-9, 1991. Saratoga Springs, New York.
- Hammitt, W.E. & Cole, D.N. 1987. *Wildland Recreation. Ecology and management*. New York: John Wiley press.
- Hardin, G. 1968. The tragedy of the commons. *Science*, 162: 355-7.
- Harmon, D. 1991. National park residency in developed countries: The example of Great Britain. I P. C. West & S.B. Brechin (red), *Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tucson: The University of Arizona Press.

- Harrison, M. 1990. Ecotourism: New Buzzword Defines A New Age. - Explore, spring 1990: 9-11.
- Haywood, K.M. 1986. Can the tourist-area-life cycle be made operational? *Tourism Management*, 7, 154-167.
- Heiene, G. 1994. Skaperverket, mennesket og det guddommelige. *Mestre fjellet*, 41-42.
- Heinen, J. T. & Kattel, B. 1992. A Review of Conservation Legislation in Nepal: Past Progress and Future Needs. *Environmental Management*, Vol. 16, No. 6, pp. 723-733.
- Hendee, J. C., Stankey, G. H., & Lucas, R. C. 1990. *Wilderness Management*. North American Press, Golden, Colorado.
- Hersoug, B. et al. 1973. Fjellvandrere og fjellturistenes tilknytning til Hardangervidda - en intervjuundersøkelse.
- Hille, J. 1994. Busstur bra - hjemme best. *Folkevett*, 16, (2), 40-41.
- Hines, J.M., Hungerford, H.R. & Tomera, A.N. 1986/87. Analysis and synthesis of research on responsible environmental behavior: A meta-analysis. *Journal of Environmental Education*, 18, 1-8.
- Hines, S. 1993. The Misbehavin Tourist. *Columns - The University of Washington Alumni Magazine*, June 1993, pp. 16-19.
- Hooper, J.K. & Weiss, K.S. 1992. Interpretation as a management tool: A way to promote responsible tourism. I Tabata, R.S., Yamashiro, J. & Cherem, G. (red), *Joining hands for quality tourism. Interpretation, Preservation and the Travel Industry. Proceedings of the Heritage Interpretation International Third Global Congress*. November 3-8, 1991, Honolulu, Hawaii, USA.
- Hough, J. 1991. The Grand Canyon national park and the Havasupai people: Cooperation and conflict. I West, P.C. & Brechin, S.B. (red), *Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation*. Tucson: The University of Arizona Press.
- Hugo, M.L., Cooks, J., Hattingh, P.S. & Bewsher, P.K. 1992. Minimizing environmental impact of hiking through terrain evaluation, environmental impact assessment and auditing. I Pillmann, W. & Predl, S. (red), *Strategies for reducing the environmental impact of tourism. Proceedings from: Envirotour Vienna, '92: International Society for environmental Protection*. Vienna, Austria.
- Hummel, D. 1987. *Stealing the National Parks - The destruction of concessions and park access*. Bellevue, Washington: The Free Enterprise Press.
- Hunt, M. 1987. Recreation and power production on the Ocoee river, Tennessee. In *The Report of the President's Commission. Americans Outdoors. The legacy, the challenge*. Washington, DC. Island Press.
- Innst. S. nr. 140 1966-67. Innstilling fra kommunalkomiteén om landsplan for natur- og nasjonalparker i Norge.
- Innst. S. nr. 124 1992-93. Innstilling fra kommunal- og miljøvernkomiteén om ny landsplan for nasjonalparker og andre større verneområder i Norge.
- International Union for the Conservation of Nature and Natural Resources (IUCN). 1985. *United Nations list of national parks and protected areas*. Gland, Switzerland, IUCN.
- Iso-Ahola, S. 1984. Social psychological foundations of leisure and resultant implications for leisure counseling. I Dowd, E.D. (red), *Leisure Counseling: Concepts and Applications*. Springfield IL: Charles C. Thomas.
- Iso-Ahola, S. E., Allen, J.R. & Buttimer, K.J. 1982. Experience-related factors as determinants of leisure satisfaction. *Scandinavian Journal of Psychology*, 23, 141-146.
- Jackson, R.G. 1990. Tourism impacts on a Chilean portal community: Guests and hosts in Chiloe national park. I Lime, D.W. (red), *Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989*. Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Jacobson, S.K. & Robles, R. 1992. Ecotourism, sustainable development, and conservation education: Development of a tour guide training program in Tortuguero, Costa Rica. *Environmental Management*, 16, 701-713.
- Jacobsen, J.K. 1993. Motiv-segmentering av feriemarkedet i Lofoten og Vesterålen. Faktoranalyse av reisemotiver hos individuelle feriegjester. I Jean-Hansen, V. & Haukeland, J.V. (red), *Reiselivsforskning i Norge. Artikler og innlegg på seminar for reiselivsforskere i Kragerø, 2-4. juni 1993*. Oslo: TØI rapport 194/1993.
- Jafari, J. 1986. A systemic view of sociocultural dimensions of tourism. I: *A Litteratur Review - The President's Commission on American Outdoors*. Washington, DC: US. Government Printing Office.
- Janzen, D. H. 1992. A south-north perspective on science in the management, use and economic development of biodiversity. I Sandlund, O. T., Hindar, K & Brown, A H D. (red.) *Conservation of Biodiversity for Sustainable Development*. Scandinavian University Press.
- Jefferies, B.E. 1984. The sherpas of Sagarmatha: The effects of a national park on the local people. I McNeely, J.A. & Kenton, R. (red), *National Parks, Conservation, and Development: The role of Protected areas in sustaining society*. Smithsonian Institution Press, Washington, DC.
- Jihan, L. & Dowling, R.K. 1991. Integrating tourism development and environmental conservation in China. I Weiler, B. (red), *Ecotourism: Incorporating the global classroom*. 1991 International conference papers. The report of the Inaugural International Ecotourism symposium. The University of Queensland, Australia, 25-30 september, 1991.
- Johansen, T. 1992. *Trender i norsk og internasjonalt reiseliv*. - Norsk Hotellhøgskole.

- Johnsen, N. 1988. Turnbull, Ik'erne og den menneskelige natur. *Stofskifte. Tidsskrift for Antropologi*, 17, 65-96.
- Jones, R. 1982. The world significance of archeology on the Franklin Habitat, 19, (5), 7-9.
- Kaltenborn, B. P. 1986. Møte med ytre og indre fjell. *Norsk natur* 1986, s. 118-119.
- Kaltenborn, B.P. 1991. Utkast til forvaltningsplan for friluftsliv og turisme på Svalbard. Lillehammer: Norsk institutt for naturforskning.
- Kaplan, R. 1984. Wilderness perception and psychological benefits: An analysis of a continuing program. *Journal of Leisure Research*, 6, 271-289.
- Kaspar, R. 1992. Ski tourism in New Zealand. Toward sustainable management: Can New Zealand be taken as a model for Austria? I Pillmann, W. & Predl, S. (red), *Strategies for reducing the environmental impact of tourism. Proceedings from: Envirotour Vienna, '92: International Society for environmental Protection. Vienna, Austria.*
- Kearsley, G.W. 1990. Tourism development and users' perceptions of wilderness in southern New Zealand. *Australian Geographer*, 21, 127-140.
- Kelly, R. 1983. *Leisure identities and interactions.* London: George Allen and Unwin.
- Kelly, J.M., France, T. & Key, S. 1990. Wildlife knows no bounds. I Lime, D.W. (red), *Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989.* Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Kgl. res. nr. 34 av 26. oktober 1967. Alminnelige bestemmelser for nasjonalparkene.
- Klieger, P.C. 1990. Close encounters: "Intimate" tourism in Tibet. *Cultural Survival Quarterly*, 14, 38-42.
- Knopf, R.C. 1987. Human behavior, cognition and affect in the natural environment. I Stokols, D. & Altman, I. (red). *Handbook of Environmental Psychology.* New York: Wiley.
- Kuhn, T.S. 1970 [1962]. *The Structure of Scientific Revolutions.* Chicago: The University of Chicago press.
- Kretchman, J. A. & Eagles, P. 1990. An analysis of the motives of ecotourists in comparison to the general canadian population. *Society and Leisure*, 13, 499-508. Government Printing Office.
- Kutay, K. 1991. Cahuita National Park, Costa Rica: A case study in living cultures and national park management. I West, P.C. & Brechin, C.B. (red), *Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation.* Tucson: The University of Arizona Press.
- Labone, M. & Wearing, S. 1993. Toward a sociology of tourist choice behavior, family leisure choices and national parks. I Veal, A.J., Johnson, P. & Cushman, G. (red), *Leisure and Tourism: Social and Environmental Change. Papers from the World Leisure and Recreation Association Congress, Sydney, Australia, 16-19 July 1991.*
- Leiper, N. 1990. Tourist attraction systems. *Annals of Tourism Research*, 13.
- Leopold, A. 1921. The wilderness and its place in forest recreation policy. *Journal of Forestry*, 19: 718-721.
- Leslie, D. 1986. Tourism and conservation in national parks. *Tourism Management*, 52-56.
- Lillywhite, M. & Lillywhite, L. 1992. Reactive or proactive Botswana low impact eco-tourism development plan. - *Proceedings of the 1992 World Congress on Adventure Travel and Ecotourism.* s. 28-41.
- Lindberg, K. 1991. Politics for maximizing nature tourism's ecological and economic benefits. Washington, D.C.: World Resource Institute.
- Lindbloom, C. E. & Cohen, D. K. 1979. *Usable knowledge: Social science and social problem solving.* New Haven, CT: Yale University Press.
- Lindsay, J.J. 1986. Carrying capacity for tourism development in national parks of the United States. *UNEP Industry and Environment*, 1-20.
- Lov om friluftslivet av 28. juni 1957
- Lov om naturvern av 19. juni 1970.
- Lucas, R.C. 1989. A look at wilderness use and uses in transition. *Natural Resources Journal*, 29, 41-55.
- McKean, P. 1989. Towards a theoretical analysis of tourism: Economic dualism and cultural involution in Bali. I Smith, V. (red), *Hosts and Guests. The anthropology of tourism.* Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- MacCannel, D. 1976. *The Tourist - a New Theory of the Leisure Class.* New York: Schocken Books.
- Machlis, G. E. 1989. *Managing Parks as Human Ecosystems. I: Altman, I & Zube, E. H. (red.) Public Places and Spaces, Plenum Publishing Co., pp. 255-273.*
- Machlis, G. E., Field, D. R., & Campbell, F. L. 1981. The human ecology of parks. *Leisure Sciences*, 4, pp. 195-212.
- Mallett, J. 1992. *Adventure Travel and Ecotourism - Marketing Methods for Every Budget.* - *Proceedings of the 1992 World Congress on Adventure Travel and Ecotourism.* s. 174-177.
- Mannell, R.C. & Iso-Ahola, S.E. 1987. Psychological nature of leisure and tourism experience. *Annals of Tourism Research*, 14, 314-331.
- Manning, R.E. 1990. Opportunities for linking wilderness and tourism. I Lime, D.W. (red), *Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989.* Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Manning, R. E. & Zwick, R. 1990. Do parks make good neighbours? I Lime, D.W. (red), *Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989.* Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.

- Mantra, Ida Bagus. 1984. Keynote address: The Balinese view of nature. I: McNeely, J. A., Miller, K. R. (red.) National parks, conservation, and development: The role of protected areas in sustaining society. Proceedings of the world congress on national parks 1982, Bali, Indonesia. Washington DC: Smithsonian University Press.
- Mathieson, A. & Wall, G. 1982. Tourism: Economic, physical and social impacts. London: Longman.
- Martin, V. G. 1990. International wilderness: Adapting to developing nations. I: Lime, D. (red.) 1989. Managing America's enduring wilderness resource. Conference proceedings 1989, Minnesota Extension Service, St. Paul, MN., pp. 252-266.
- McCloskey, M. 1989. The Meaning of Wilderness. I: Managing America's Enduring Wilderness Resource, Lime, D. (red.) Proceedings, pp. 22-25.
- McCusker, P. 1992. Realities - illusion - and a time to party. I Tabata, R.S., Yamashiro, J. & Cherem, G. (red), Joining hands for quality tourism. Interpretation, Preservation and the Travel Industry. Proceedings of the Heritage Interpretation International Third Global Congress. November 3-8, 1991, Honolulu, Hawaii, USA.
- McDonald, G.T. & Wilks, L.C. 1986. The regional economic impact of tourism and recreation in national parks. Environment and Planning, B, 13, 349-366.
- McKenzie, R. D. 1968. The neighbourhood: A study of the local life in the city of Columbus, Ohio. I: Hawley, A. H. (red.), Roderick D. McKenzie on Human Ecology, Chicago: University of Chicago Press, pp. 51-93.
- McLaughlin, W.J. 1990. Linking wilderness to rural revitalization. I Lime, D.W. (red), Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989. Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- McLuhan, T. C. (red.) 1971. Touch the earth: a self-portrait of Indian existence. New York: Outerbridge and Dinstfrey.
- McNeely, J.A. 1990. The Future of National Parks. Environment, 32, 16-20/36-41.
- McNelly, J. 1993. Nature and culture: Conservation needs them both. World Leisure and Recreation, 34, 34-38.
- Michalos, A.C. 1980. Satisfaction and happiness. Social Indicators Research, 8: 385-422.
- Micklin, M. 1977. The ecological perspective in the social sciences: A comparative overview. Paper presented at the Conference on Human Ecology, December, Seattle, WA.
- Miller, J. G. 1978. Living systems. New York: McGraw-Hill.
- Moser, W. & Peterson, J. 1981. Limits to Obergurgl's growth. An alpine experience in environmental management. Ambio, 10, 68-72.
- Moser, P. & Moser, W. 1986. Reflections on the MAB-6 Obergurgl project and tourism in an alpine environment. Mountain Research and Development, 6, 101-118.
- Murphy, P.E. 1986. Tourism as an agent for landscape conservation: An assessment. The Science of the Total Environment, 55,387-395.
- Nash, D. 1978. An Anthropological approach to tourism. Studies in Third World Societies. Tourism and Economic Changes. Williamsburg, Virginia, USA.
- Nash, D. 1981. Tourism as an anthropological subject. Current Anthropology, 22, 461-481.
- Nash, R. 1970. The American invention of national parks. American Quarterly, 22(3): 726 - 735.
- Nash, R. 1982. Wilderness and the American Mind. New Haven: Yale University Press.
- Naturvernrådet 1964. Innstilling om landsplan for natur- og nasjonalparker i Norge. - Kirke- og undervisningsdepartementet.
- Naturvernrådet 1968. Innstilling om ny lov om naturvern. - Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- Nelson, R. 1983. Make Prayers to the Raven. A Koyukon view of the northern forest. Chicago: The University of Chicago Press.
- NOU 1986:13. Ny landsplan for nasjonalparker. Oslo: Miljøverndepartementet.
- Ntshalintshali, C. & McGurk, C. 1991. Resident peoples and Swaziland's Malolotja National Park: A success story. I West, P.C. & Brechin, S.B. (red), Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation. Tucson: The University of Arizona Press.
- Nyberg, K. L. 1984. Some radical comments on interpretation: A little hersey is good for the soul. I Machlis, G.E. & Field, D.R. (red), On interpretation, sociology for interpretation of natural and cultural history. Oregon: Oregon State University Press.
- Næss, A. 1976. Økologi, samfunn og livsstil. Oslo: Universitetsforlaget.
- Næss, A. 1987. Ekspertenes syn på naturens egenverdi. Oslo: Tapir.
- Oelschlaeger, M. 1991. The Idea of Wilderness: From prehistory to the age of ecology. New Haven: Yale University Press.
- Olsen, C.C. 1994. Pers. medd.
- Organisation for Economic Cooperation and Development (OECD). 1980. The impact of tourism on the environment: General report. Paris: OECD.
- O'Riordan, T., Shadrake, A. & Wood, C. 1992. Interpretation, participation and national park planning. I Uzzell, D.L. (red), Heritage Interpretation, Vol 1: The natural and built environment. London: Belhaven Press.
- Ot. prp. nr. 68 1969-70. Om lov om naturvern. - Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- Parducci, A. 1968. The relativism of absolute judgements. Scientific American, 219: 84-90.
- Patterson, M.E., & Hammitt, W.E. 1990. Backcountry encounter norms, actual reported encounters, and their relationship to wilderness solitude. Journal of Leisure Research, 22, 259-275.

- Pearce, D.P. 1993. Responsibility in ecotourism and adventure travel: The visitors' perspective. Proceedings from the 5th PATA Adventure and Educational Conference. Singapore, Pacific Asia Travel Association, 7 januar 1993.
- Pearce, P.L. 1993. Fundamentals of tourist motivation. In D.G. Pearce & R.W. Butler (red), *Tourism research. Critiques and challenges*. London: Routledge.
- Pizam, A. & Milman, A. 1993. Predicting satisfaction among first time visitors to a destination by using the expectancy disconfirmation theory. *Journal of Hospitality Management*, 12, 197-209.
- Platou, F. 1993. Erfaringer med vårskiløping og villrein i Oppland. Foredrag holdt på Forskningskonferanse om friluftsliv. Lillehammer, 23-25 november, 1993.
- Plimmer, N. 1993. Cooperation underpins ecotourism in New Zealand. *Adventure Travel Society*, 1 and 4.
- Pokharel, C. 1992. A proposal for cleaning Mount Sagarmatha 1993-1994. As a part of "Clean Himalaya Campaign". I Pillmann, W & Predl, S. (red), *Strategies for reducing the environmental impact of tourism*. Proceedings from: Envirotour Vienna, '92: International Society for environmental Protection. Vienna, Austria.
- Price, M.F. 1992. Patterns of the development of tourism in mountain environments. *GeoJournal*, 27, 87-96.
- Prentice, R.C., Witt, S.F. & Wydenback, E.G. 1992. The impacts of tourism on tourists. I Pillmann, W. & Predl, S. (red), *Strategies for reducing the environmental impact of tourism*. Proceedings from: Envirotour Vienna, '92: International Society for environmental Protection. Vienna, Austria.
- Puntenny, P.J. 1990. Defining Solutions: The Annapurna experience. *Cultural Survival Quarterly*, 14, 9-14.
- Redfoot, D.L. 1984. Touristic authenticity, touristic angst, and modern reality. *Qualitative Sociology*, 7, 291-309.
- Richez, G. 1992. *Parcs nationaux et tourisme en Europe*. Paris: Editions L'Harmattan.
- Robertson, R.W. 1993. Tourism and conservation: Some myths and realities of symbiosis. I Veal, A.J., Johnson, P. & Cushman, G. (red), *Leisure and Tourism: Social and Environmental Change*. Papers from the World Leisure and Recreation Association Congress, Sydney, Australia, 16-19 July 1991.
- Robson, M, Eagles, P.F.J. & Waters, J. 1992. *Ecotourism: An annotated bibliography*. Occasional Papers. Waterloo, Canada: Department of Recreation and Leisure Studies.
- Rogers, R. 1961. *On Becoming a Person*. Boston: Houghton Mifflin Co.
- Roggenbuck, J. & Ham, S.H. 1986. Use of information and education in recreation management. I: *A Litteratur Review - The President's Commission on American Outdoors*. Washington, DC: US. Government Printing Office.
- Roggenbuck, J.W. & Williams, D. R. 1993. Commercial tour guides effectiveness as nature educators. I Veal, A.J., Johnson, P. & Cushman, G. (red), *Leisure and Tourism: Social and Environmental Change*. Papers from the World Leisure and Recreation Association Congress, Sydney, Australia, 16-19 July 1991.
- Rollins, R. & Bradley, G. 1986. Measuring recreational satisfaction with leisure settings. *Recreation Research Review*, 13, 23-27.
- Romeril, M. 1985. Tourism and the environment - towards a symbiotic relationship (introductory paper). *International Journal of Environmental Studies*, 24, 204-208.
- Romesburg, H. 1974. Scheduling models for wilderness recreation. *Journal of Environmental Management*, 2, pp. 159-177.
- Rovinski, Y. 1991. Private Reserves, Parks and Ecotourism in Costa Rica. I: Wheelan, T. *Nature Tourism - Managing for the Environment*. Island Press; Washington D.C.
- Runte, A. 1979. *National Parks: The American Experience*. Lincoln, Nebr. University of Nebraska Press.
- Rønningen, M. 1993. Tourism in rural settings - alliances, conflicts and cultural change. Lillehammer: ØF-notat 40/93.
- Sambo, D. 1993. Sustainable security: an Inuit perspective. I Käkänen, J. (red.), *Politics and sustainable growth in the Arctic*. Dartmouth Publishing Company.
- Sandal, I. 1993. Reiseliv som bærekraftig næring. *Tidsskrift for Naturforvaltning*.
- Sax, J.L. 1980. *Mountains Without Handrails. Reflections on the national parks*. Ann Arbor: The University of Michigan Press.
- Scace, R.C., Grifone, E. & Usher, R. 1992. *Ecotourism in Canada - Canadian Environmental Advisory Council*.
- Scherzinger, W. 1990. Das Dynamik-Konzept im flächenhaften Naturschutz. Zieldiskussion am Beispile der Nationalpark-Idee. *Natur und Landschaft*, 65 Jg. Heft 6.
- Schreyer, R. & Roggenbruck, J. 1980. Visitor images of natural parks: The influence of social definitions of places on perceptions and behavior. Proceedings of the second conference on scientific research in national parks, vol 6. Washington, DC: USDI National Park Service.
- Schulz, W. 1988. Comparison of national park visitors in Europe. Paper presented at the The Second Symposium on Social Science in Resource Management, University of Illinois, 5th to 9th June, 1988.
- Shaw, S.M. 1985. The meaning of leisure in everyday life *Leisure Sciences*, 7, 1-24.
- Sherman, P.B. & Dixon, J.A. 1991. The economics of nature tourism: Determining if it pays. I Whelan, T. (red), *Nature Tourism. Managing for the environment*. Washington, D.C.: Island Press.
- Skogen, K. 1993. Ungdom, friluftsliv og organisasjoner. UNGforsk-rapport 2/93. Oslo: NAVFs program for ungdomsforskning.
- Smith, C. & Jenner, P. 1990. Activity Holidays in Europe. - *EIU Travel & Tourism Analyst* No 5: 58-78.

- Stankey, G.H. 1988. Tourism and national parks: Peril and potential. I Bateson, P., Nyman, S. & Sheppard, D. (red), National Parks and Tourism. Dickson, Australia: National Park and Wildlife Service (NSW): Proceedings of a seminar held in Sydney, 6 May, 1988.
- Stankey, G. H. 1989. Linking Parks to People: The Key to Effective Management. Society and Natural Resources, Vol. 2, pp. 245-250.
- Stankey, G.H. & Schreyer, R. 1987. Attitudes toward wilderness and factors affecting visitor behavior: A state-of-knowledge review. Proceedings; National Wilderness Research Conference: Issues, State-of-Knowledge, Future Directions. Colorado, Fort Collins. Intermountain research Station, Ogden, Utah, U.S. Department of Agriculture, Forest Service.
- Stern, P.C. 1992. Psychological dimensions of global environmental change. Annual Review of Psychology, 43, 117-54.
- St.meld.nr. 64 1965-66. Om Naturvernrådets Innstilling om landsplan for natur- og nasjonalparker i Norge. - Kommunal- og arbeidsdepartementet.
- St.meld.nr. 62 1991-92. Ny landsplan for nasjonalparker og andre større verneområder i Norge. - Miljøverndepartementet.
- Strom, A. A., 1979. Impressions of a developing conservation ethic, 1870 - 1930. I: Goldstein, W. (red.) Australia's 100 years of national parks. Sydney: New South Wales National Parks and Wildlife Service: 45 - 53.
- Tabata, R.S., Yamashiro, J. & Cherem, G. 1992. Joining hands for quality tourism. Interpretation, Preservation and the Travel Industry. Proceedings of the Heritage Interpretation International Third Global Congress. November 3-8, 1991, Honolulu, Hawaii, USA.
- Teale, E. W. (red.) 1976. The Wilderness World of John Muir. Houghton Mifflin Company; Boston.
- Teigen, K.H. 1993. Den fremsynte: Slagsider og begrensninger. I Hansen, J.L., Mysterud, I. & Semb-Johansson, A. (red), Bred økologi - en tverrfaglig utfordring. Oslo: J.W. Cappelens forlag.
- Teigland, J. 1990. Strategies for managing land adjacent to wilderness: Norwegian perspectives. I Lime, D.W. (red), Managing America's enduring wilderness resource. Proceedings of the Conference Minneapolis, Minnesota, september 11-17, 1989. Published by Minnesota Tourism Center and University of Minnesota.
- Teigland, J. 1992. Impacts from new roads on tourism and outdoor recreation; Environmental impact linkages and assessment as strategy. I Pillmann, W. & Predl, S. (red), Strategies for reducing the environmental impact of tourism. Proceedings from: Envirotour Vienna, '92: International Society for environmental Protection. Vienna, Austria.
- Thorn, K. 1989. Tourism and National Parks: Relationships, impacts and strategies for management. Quebec: Canadian Parks service, National Parks Documentation Centres.
- Tilden, F. 1957. Interpreting Our Heritage. Chapel Hill: University of North Carolina Press.
- Turnbull, C.M. 1972. The Mountain People. New York: Simon and Schuster.
- Tuting, L. 1988. The ecological destruction of Tibet. Tibetan Review, 23, 7-11.
- Valentine, P.S. 1990. Nature-based tourism: A review of prospects and problems. Proceedings of the 1990 Congress on Coastal and Marine Tourism. Vol. II. Honolulu, Hawaii, USA - 25.-31. May 1990. s. 475-485.
- Viken, A. 1993. Turismetrender, globale samfunnstrekk og Nordnorsk natur. Tidsskrift for naturforvaltning 3, s. 22 - 29.
- Vistad, O.I. 1992. Den guida turen - forvaltningstiltak med turistappell? Lillehammer: Norsk institutt for naturforskning. Forskningsrapport nr 35.
- Vistad, O.I. 1993a. Konflikten mellom bruk og vern av naturområde og mellom ulike kategoriar brukarar. Foredrag.
- Vistad, O.I. 1993b. Losing, læring eller sjekking? Om naturrettleggning som forvaltningstiltak. I Kaltenborn, B.P. & Vorkinn, M. (red), Vårt friluftsliv. Aktiviteter, miljøkrav og forvaltningsbehov. Lillehammer: Norsk institutt for naturforskning: NINA Temahefte nr 3.
- Vistad, O.I. Under utarb. Nordkapp-undersøkelsen.
- Vistad, O.I. & Vorkinn, M. 1992. Bruk og forvaltning av Stabbursdalen Nasjonalpark - Resultat frå ei før-undersøking. - NINA Utredning 1992:36.
- Von Bertalanffy, L. 1968. General systems theory. New York: Braziller.
- Vorkinn, M. 1993. Hvalsafarier - guida turer med internasjonal appell. NINA forskningsrapport 1993:46.
- Walsh, R.G. 1986. Recreation Economic Decisions: Comparing benefits and costs. Pennsylvania: Venture Publ.
- Walters, C. 1986. Adaptive Management of Renewable Resources. New York: McMallin Publishing Co.
- Warren, G.A. 1986. Activities, attitudes, and management preferences of recreationists on the Arctic National Wildlife Range, Alaska. In Lucas, R. (red), Proceedings of the National Wilderness Research Conference: Current Research. (General Tech. Rep. INT-211, pp. 333-338. Fort Collins July 23-26, 1985. Ogden, UT: USDA Forest Service, Intermountain Research Station.
- Weber, W. 1991. Enduring peaks and changing cultures: The Sherpas and Sagarmatha (Mount Everest) national park. I West, P.C. & Brechin, S.B. (red), Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation. Tucson: The University of Arizona Press.

- Wells, M. & Brandon, K. 1992. People and Parks. Linking Protected Area Management with Local Communities. Washington DC: The World Bank.
- West, P. 1991. Introduction. I West, P.C. & Brechin, S.B. (red), Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation. Tucson: The University of Arizona Press.
- West, P.C. & Brechin, S.R. (red) 1991. Resident Peoples and National Parks: Social dilemmas and strategies in international conservation. Tucson: University of Arizona Press.
- Westen, D. 1984. Amboseli national park: Human values and the conservation of a savanna ecosystem. I McNeely, J.A. & Kenton, R. (red), National Parks, Conservation, and Development: The role of Protected areas in sustaining society. Smithsonian Institution Press, Washington, DC.
- Western, D. ? Defining Ecotourism. - I Lindberg, K. & Hawkins, D.E. (red.) Ecotourism, A Guide for Planners and Managers. s. 7-11.
- Wilson, D. 1993. Time and tides in the anthropology of tourism. I M. Hitchcock et al. (red), Tourism in South East Asia. London.
- Witoszek, N. 1991. Der Kultur møter Natur. Tilfellet Norge. Samtiden, 11-19.
- Woo, H.T. 1991. An assessment of tourism development in the national parks of South Korea. I West, P.C. & Brechin, S.B. (red), Resident Peoples and National Parks. Social dilemmas and strategies in international conservation. Tucson: The University of Arizona Press.
- Woodmansee, R., & Lauenroth, W. 1983. Modelling reality: Fact, fancy and fiction. I: Lauenroth, W., Skogerbo, G., & Flug, M. (red.) Analysis of ecological systems: State of the art in ecological modelling 5, pp. 39-42. New York: Elsevier.
- Wright, R. G. 1979. The use of simulation models in projecting potential visitation to new national parks in Alaska. I: Linn, R. (red.), Proceedings of the First Conference on Scientific Research in the National Parks, pp. 1067-1076. Washington DC: National Park Service.
- Wright, R. G. & Machlis, G. E. 1985. Models for park management: A prospectus. Moscow, ID: University of Idaho, Cooperative Park Studies Unit.
- WTO 1992. Guidelines: Development of national parks and protected areas for tourism. World Tourism Organization, Madrid Spain.
- Yankelovich, D. 1991. Coming to Public Judgement: Making Democracy Work in a Complex World. New York: Syracuse University Press.
- Young, O. 1992. Arctic Politics: Conflict and Cooperation in the Circumpolar North. Hanover: University Press of New England.
- Young, R.A. & Crandall, R. 1984. Wilderness use and self-actualization. Journal of Leisure Research, 16, 149-160.
- Zube, E.H. 1986. Local and extra-local perceptions of national parks and protected areas. Landscape and Urban Planning, 13, 11-17.
- Zube, E.H. & Busch, M.L. 1990. Park-people relationship: an international review. Landscape and Urban Planning, 19, 117-131.
- Aarvik, S. 1993. Turistsatsing på Svalbard - konsekvenser og muligheter. Tidsskrift for Naturforvaltning.
- Aas, Ø. & Vorkinn, M. 1991. Holdninger til fire tiltak som øker tilgjengeligheten til naturattraksjoner - en intervjuundersøkelse blant turister i Briksdalen, Nordfjord. NINA forskningsrapport 1991:21.

061

nina
utredning

ISSN 0802-3107

ISBN 82-426-0497-5

Norsk institutt for
naturforskning
Tungasletta 2
7005 Trondheim
Tel. 73 58 05 00